

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SAHİHİ BUHÂRÎ EDEB BÖLÜMÜ HADİSLERİNİN AHLÂKÎ
DEĞERLER VE KARAKTER EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR

Hazırlayan
Mehmet ERKAN

KONYA-2016

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet ERKAN		
	Numarası	128102081003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR		
Tezin Adı	Sahihi Buhari Edeb Bölümü Hadislerinin Ahlaki Değerler ve Karakter Eğitimi Açısından İncelenmesi			

Sürekli değişkenlik göstererek gelişen yeryüzünde, toplum içinde bir arada yaşama ve sosyal ilişkiler konusunda insanların birbirlerine karşı olan ihtiyaçları artarak ilerlemektedir. Bu ilerlemenin neticesinde, toplum içinde, beraber yaşamının, insanlar üzerinde birtakım sorumluluklar oluşturması kaçınılmazdır. Çünkü günümüzde bir bölgede çıkan herhangi bir olay diğer bölgeleri de etkileyebilmektedir. Bu durum da insanları birtakım çözüm yolları aramaya yönlendirmektedir. Günümüzde global bir şekilde yaşanan ahlaki boşluk ve tutarsızlıklar insanları evrensel ahlaki değerler ortaya koyma düşüncesine sevk etmektedir.

İnsanlarda karakter eğitiminin temeli, doğumdan itibaren aileler tarafından atılır. Fakat karakter eğitimi, bireylerin bütün hayatları boyunca taze tutmalarını gerektiren bir eğitimidir. Bundan dolayı bireyler yaşamlarının bütün kademelerinde ahlaklarını iyileştirme gayreti içinde olmalıdırlar. Karakter eğitimi, insanlara güzel

ahlak kazandırmak için vardır. Güzel ahlak ise kişinin hayatta sahip olabileceği en değerli özelliktir. Birçok düşünür ahlak eğitiminin bütün eğitimlerden önce geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Allah Rasulü de güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini belirterek, güzel ahlakın, uyguladığı eğitimin ana amaçlarından biri olduğunu bildirmektedir.

Hz. Peygamberin insanlara öğretmeyi amaçladığı ahlaki davranışlar, toplumun birliğini, yardımlaşmasını, insanların çevrelerine karşı saygı, hoşgörü çerçevesinde yaklaşmalarını sağlamaktadır. Peygamberin hayatı boyunca insanlara, kendisine bildirilen emirleri aktarmanın yanında, bu konularda açıklamalarda bulunarak, yaşantısıyla getirdiği öğretinin nasıl hayata geçirileceğini öğrettiği görülmektedir. İman ve ibadet esaslarını ortaya koyduğu gibi, ahlaka dair ilkeleri öğretip, bu ilkeleri bizzat hayata geçirerek ahlaki davranışlar noktasında kendisin güzel örnek olduğu müşahede edilmektedir.

Konumuzu teşkil eden “Sahi-i Buhari” adlı hadis eserinde bulunan edeb bölümündeki hadislerden hareketle, Hz. Peygamberin ashabına uygulamış olduğu ahlaki terbiyeler ve karakter eğitimi incelenerek Hz. Peygamber’in ashabına uyguladığı karakter eğitiminin, herhangi bir yaş sınırı ve cinsiyet ayrımı olmaksızın herkese uygulandığı ve hayatın her alanını kapsadığı görülmektedir.

Şüphesiz ki Müslümanlar, asrı saadet dönemi gibi refah bir dönem yaşamak istemektedirler. Bu yüzden peygamberin öğretilerinin takip edilerek söz ve filleri toplum olarak örnek alınmalıdır.

Anahtar kelimeler; Sahih-i Buhari, Edeb, Edeb Bölümü, Ahlak, Ahlaki Değerler, Değer, Değerler Eğitimi, Karakter, Karakter Eğitimi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mehmet ERKAN		
	Student Number	128102081003		
	Department	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	✓	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR		
Title of the Thesis/Dissertation	The Examination Of Hadith Deceny Chapter İn Sahih-i Bukhari According To Ethical Values And Character Education			

Earth emerging showing continuously changing, people in coexistence and social relations within the community is moving increasingly in need of against each other. As a result of this progress, in the community, to live together, there's bound to create some responsibility on people. Because today any incident resulting in one region can affect other regions. Also this situation leads people to seek some other solutions. Today moral gap which taking place in a global way and inconsistencies impels people putting forward to universal moral value ideas.

The basis of character education in people, discarded by families from birth. But the character education of individuals training is required for fresh keeping all their lives. Therefore, individuals must be in the effort to improve morale at all levels of

life. Character education, aims to give people good morals. Morality is the most valuable feature that a person can have in life. Many scholars have noted that moral education comes first of all education. Also The Messenger of Allah said that he was sent to complete good morals and morality, reveals that one of the main purposes of applied education.

Hz. Prophet's moral behavior that aims to teach people, society's unity, solidarity, respectful and tolerant approach to people's environment. Prophet of the people in his life, in addition to transfer orders communicated to him, by making statements on these matters, how it is seen that the teachings brought to life in teaching will be implemented. As revealed by the principles of faith and worship, he is observed that there is a great example of moral behavior that teach the principles of morality, applying these principles of his life.

which constitutes our subject in the hadith book "Really-Bukhari" has stated in section decency hadiths, Hz. Prophet's that have applied his companions moral and character education training has been examined, Hz. Prophet character education applied his companions without any age and gender discrimination that apply to everyone and it is seen that covers every aspect of life.

Undoubtedly muslims are willing to live in a period of prosperity as a century of prosperity period. That's why the prophet's teachings should be followed, words and actions should be taken as an example of society.

Keywords; Sahih-i Bukhari, Adab, Department of Literature, Ethics, Moral Values, Value, Values Education, Character, Character Education

ÖNSÖZ

Sürekli yeniliklerle değişkenlik gösteren ve gelişen dünyada toplum içinde bir arada yaşama ve sosyal ilişkiler konusunda insanların birbirlerine olan ihtiyaçları artarak ilerlemektedir. Bu ilerlemenin neticesinde toplum içinde beraber yaşamının insanların üzerine birtakım sorumlulukların düşmesi kaçınılmazdır. Çünkü günümüzde bir ülkede çıkan herhangi bir olay tüm dünya ülkelerini etkileyebilmektedir. Bu durum da insanları birtakım çözüm yolları aramaya yönlendirmektedir. Günümüzde global bir şekilde yaşanan ahlaki boşluk ve tutarsızlıklar insanları evrensel ahlaki değerler ortaya koyma düşüncesine sevk etmektedir.

Bu ahlaki boşlukların doldurulabilmesi için, günümüzde değerler eğitimi ve karakter eğitimi hakkında birçok araştırmalar yapılmakta ve tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Ahlaki değerlerin ve karakter eğitiminin önemsenmesinin sebeplerinden biri ise insanların dürüst güvenilir ve ahlaken iyi olan insanlarla münasebet kurmak istemeleridir. Örnek olarak apartman dairesinde yaşayan biri komşusunun iyi bir insan olmasını istemektedir. Eleman alacak bir işveren işe alacağı elemanın en iyi huy ve meziyetlere sahip olmasını istemektedir. Buradaki asıl konu ise içinde bulunduğumuz durumda, herkes birbirinden iyi ahlaklı ve karakterli olmasını beklerken, bu meziyetlere nasıl sahip olunabileceği, kişilere göre değil de İslam'ın ikinci ana kaynağı olan hadisler çerçevesinde araştırılması ve en iyi karaktere sahip Peygamberimizin örnek davranışlarıyla ortaya çıkarılması konusu olmalıdır.

Araştırma kapsamında, hadislerin değer eğitiminde oynadığı rolün önemine değinmek amacıyla, sahih bir hadis kaynağından yararlanılarak, hadislerin ahlaki değerleri ve karakter eğitimi açısından ne kadar önemli olduğu ve nasıl kullanılması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır.

İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an ve sünnet karakter eğitimi ve ahlaki değerlere dair çok önemli ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkeler çerçevesinde geniş bir İslam ahlaki literatürü ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ile İslam ahlakının önemli kaynağı olan Hz. Peygamberimizin hadislerini bizlere ulaştıran ana kaynaklardan olan İmam Buhari'nin "*Sahih-i Buhari*" isimli eserinin "*Edep*" bölümü çerçevesinde Hz. Peygamber'in karakter eğitiminde ortaya koyduğu ahlakî değerler ve bu değerlere yüklediği manalar araştırılarak, ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve sınırlılıkları belirlenmiştir. Birinci bölümde ise araştırmaya konu olan değer, değer eğitimi, ahlak, ahlak eğitimi, ahlaki değerler, karakter ve karakter eğitimi gibi terimler kavramsal bir çerçevede incelenerek açıklanmıştır. Ayrıca araştırmanın en önemli kaynağı olan “*Sahih-i Buhari*” ve müellifi hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde, Sahih-i Buhari edep bölümünde bulunan hadislerin hangi değerleri kazandırmak istediği belirlenmiş, gerekli terminolojilerinin açıklanması ve değerler eğitimi ve karakter eğitim açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmayla ilgili maddi manevi hiçbir yardımını esirgemeyen ve destekleriyle her zaman yanımda olan eşime, çalışmanın oluşturulması aşamasında sevgi ve şefkat konusunda ihmal ettiğim çocuklarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez boyunca her türlü fikirlerinden istifade ettiğim ve çalışmamın olgunlaşması için kıymetli zamanlarını bana ayırıp katkıda buldukları için değerli dostlarım Volkan NURÇİN ve Muhammad Akram HAKİM’e şükranlarımı sunarım.

Tez konusunun tespitinde, konunun incelenmesinde ve gerekli düzeltmelerin yapılmasında yönlendirici olan, değerli fikirleriyle yol gösteren, yardım ve desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam, danışmanım Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR’a yapıcı eleştirileriyle katkı sağlayan ve fikirselsel olarak yönlendirmelerde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU’na ve Yard. Doç. Dr. Sümeyra BİLECİK’e teşekkürlerimi arz ederim.

Mehmet Erkan

KONYA-2016

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
I- Araştırma Konusu Ve Problemi.....	1
II- Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
III- Araştırmanın Kapsam ve Sınırlıkları	2
IV- Araştırma Yöntemi.....	2
V- Veri Toplama Araçları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I- DEĞER KAVRAMI.....	4
A)Değerin Tanımı	4
B) Değer Eğitimi	6
II- AHLAK KAVRAMI.....	8
A)Ahlakın Tanımı	8
B) Ahlak Eğitimi	12
C) Ahlaki Değerler	14
III- KARAKTER KAVRAMI.....	15
A) Karakterin Tanımı.....	15
B) Karakter Eğitimi	17
IV- BUHARİ VE el-CAMİU'S-SAHİH-İ.....	19

A) Buhari	19
B) el-Camiu's-Sahih.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

SAHİH-İ BUHARİ EDEB BÖLÜMÜ HADİSLERİNİN AHLAKİ DEĞERLER VE KARAKTER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

I- ADALET	30
II- SABIR	35
III- DOĞRULUK-SADAKAT-DÜRÜSTLÜK	39
IV- SORUMLULUK.....	44
V- MERHAMET.....	49
VI- SEVGİ-SAYGI	53
VII- HOŞGÖRÜ-NEZAKET-BAĞIŞLAMA	58
VIII- DEVAZU	62
IX- HAYA	65
X- SILA-İ RAHİM-MİSAFİRPERVERLİK	68
XI- YARDIMLAŞMA-DAYANIŞMA-CÖMERTLİK	71
XII- DOSTLUK-KARDEŞLİK.....	76
XIII- GIYBET - KÖTÜ SÖZ - ÖN YARGI.....	80
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	86
KAYNAKÇA.....	90

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BEÜİFD	:Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
by.	: baskı yeri yok
c.	: cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CÜİFD	: Cukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
ÇÜSBE	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DEAD	:Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi
DED	: Değerler Eğitimi Dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİD	: Diyanet İlmi Dergi
ed.	: Editör
HÜSBE	: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
no.	: Numara
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa

SDÜİFD	:Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ss.	: Sayfalar arası
sy.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat
vdğ.	: ve diğerleri
Yay:	: Yayınlar
YYÜSBED	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

GİRİŞ

I- Araştırma Konusu Ve Problemi

Küreselleşen Dünya’da insanlar birbirlerinin sorunlarını artık görmezlikten gelmemeleri gerekmektedir. Bir bölgede oluşan ekonomik kriz başka bölgeleri de etkilediği gibi, ahlaki yönden oluşan sorunlar da tüm Dünya’yı etkileyebilmektedir. Günümüzde oluşan ahlaki boşluk ve çözümler insanlığı evrensel ahlaki değerler ortaya koyma zorunluluğu üzerinde düşündürmektedir.

Ayrıca günümüzde Karakter Eğitimi ve Değerler Eğitimi de çokça tartışılan kavramlardandır. İnsanların eğitim süreçlerinin sonunda iyi bir iş sahibi olmasının yanında iyi bir birey olması ve ahlaki bir kişiliğe sahip olmasının önemi yeniden anlaşılmaya başlanmıştır.

İslam’ın ana kaynakları olan Kur’an ve sünnet karakter ve ahlak eğitimine dair prensipler ortaya koymuş, bu prensipler ışığında geniş bir İslam ahlakı literatürü ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ile İslam ahlakının iki kaynağından biri olan Hz. Peygamber’in hadislerini bize ulaştıran en önemli kaynaklardan biri olan Buhari’nin, Sahih-i Buhari isimli eserinin Edep bölümü çerçevesinde Hz. Peygamber’in karakter eğitiminde ortaya koyduğu ahlaki değerler ve karakter eğitimiyle ilgili hadisler din eğitimi disiplini çerçevesinde incelenmiştir.

II-Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamızdaki amacımız; Hz. Peygamberin ahlaki değerler ve karakter eğitimiyle ilgili öğretilerini, Buhari’nin Sahihinde yer alan edep bölümündeki hadislerin ışığında tespit edip incelemek ve günümüz değerler eğitimi araştırmacılarına bu açıdan bir perspektif kazandırmak olacaktır.

Ahlaki değerler ve karakter eğitimi, günümüzde eğitim kurumlarının ve ailelerin dikkatle takip ettikleri veya takip etmeleri gereken en önemli unsurlardandır. Ailelerin ve öğretmenlerin karakter eğitimi için kullandıkları verilerin ve ahlaki değerlerin belli dayanak ve kaynakları vardır. Bunlardan en önemlileri ise Kur’an-ı

Kerim ve Hadis-i şeriflerdir. Bu çalışmada ise ahlaki değerler ve karakter eğitimi için zengin bir muhtevaya sahip olan hadis-i şerifler kullanılmış olması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Yaptığımız araştırma sonucunda hadis-i şeriflerin din eğitimi disiplini çerçevesinde incelendiğine şahit olduk. Ancak yapılan bu çalışmaların genellikle eğitim, aile ve çocuk eğitimi çerçevesinde yapıldığı görülmüştür. Yalnızca bir çalışmada Ebu Davud'un Sünen isimli çalışmasının Edeb bölümünden hareketle karakter eğitimi incelenmiştir. Bizim yapmayı planladığımız ve İmam Buhari'ye ait olan Sahih-i Buhari isimli eser üzerine ahlaki değerler ve karakter eğitimi üzerine herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum çalışmamızı önemli kılan bir başka husustur.

Son olarak çalışmanın din eğitimi disiplinine ve bu disiplin doğrultusunda çalışanlara katkı yapacağı umulmaktadır.

III- Araştırmanın Kapsam ve Sınırlıkları

Araştırmamızın kapsamını Peygamber Efendimizin hadislerinin değerler eğitimi ve karakter eğitimi açısından incelenmesi oluşturmaktadır. Ancak araştırmada bütün hadislerin değerler ve karakter eğitimi kapsamında incelenmesinin çalışmamızı açacağı düşünülerek en önemli ve güvenilir hadis kitaplarından biri olan Sahih-i Buhari Edeb bölümündeki hadislerin en fazla üzerinde durduğu adalet, sabır, doğruluk-dürüstlük-sadakət, sorumluluk, merhamet, sevgi-saygı, hoşgörü-nezakət-bağışlama, tevazu, haya, sıla-i rahim-misafirperverlik, yardımlaşma-dayanışmacı-mertlik, dostluk-kardeşlik, gıybet-kötü söz ve ön yargı olan ahlaki değerler araştırmanın sınırlılığı olarak belirlenmiştir.

Çalışmamızda, karakter eğitimine yön veren ahlakî değerlerin esas alınmış olması sebebiyle, Sahih-i Buhari'nin Edeb bölümünde bazı hadisler konu dışı olmaları sebebiyle değerlendirmeye tabi tutulmamışlardır.

IV- Araştırma Yöntemi

Araştırmamız betimleyici ve durum saptayıcı bir araştırmadır. Bu nedenle araştırmada dokümantasyon metodu kullanılarak araştırmamızın konusunu teşkil

eden Sahih-i Buhari'nin Edeb bölümündeki hadisler ahlaki değerler ve karakter eğitimi açısından tasnif edilerek ilgili ahlaki değerler üzerinden değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde genel anlamda değerler eğitimi ve karakter eğitimi hakkında bir ön bilgi verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu amaçla alanla ilgili yapılan çalışmalar tespit edilerek ve gözden geçirilerek araştırmanın amaçları doğrultusunda yorumlanmıştır. İkinci bölümde ise çalışmamızın konusunu teşkil eden hadisler konularına göre tasnif edilerek incelenmiştir. Hadisler değerlendirilirken öncelikle hadise konu olan kavramlar sözlük ve terim anlamlarıyla açıklanmış ardında ise kavram ile ilgili literatüre referansla değerlendirmeler yapılarak hadislerin değerler eğitimi ve karakter eğitimi açısından incelenmesi sağlanmıştır.

V-Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılacak kaynakların toplanması için kütüphanelerden istifade edilmiştir. Bu doğrultuda kütüphanelerin veri tabanları taranarak ilgili çalışmalar bizzat kütüphanelere gidilerek incelenmiştir. Araştırmamız neticesinde başta Kur'an-ı Kerim ve Sahih-i Buhari olmak üzere araştırmamızın ekseninde yardımcı olacağını düşündüğümüz çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I- DEĞER KAVRAMI

A) Değerin Tanımı

Değer kavramı ile ilgili birçok farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlar siyasî, ahlakî, iktisadî, sosyal, dinî vb. olmak üzere her disiplinin kendi prespektiflerine göre farklı boyutlarda ele alınmıştır.

Değer kavramı kelime olarak kökeni Latince olan değerli olmak ya da güçlü olmak anlamlarına gelen ‘valere’ kökünden türetilmiştir.¹ Türkçe’de ‘teğmek’ sözcüğünden gelen “dokunmak”, “değmek” anlamlarındaki değer sözcüğü, anlam genişlemesiyle bir nesnenin dengi, karşılığı, ederi manalarına dönüşmüştür.²

Değer bir olgunun önemini ortaya koymaya çalışan ölçüt, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, yüksek ve yararlı nitelik³ ve genellikle benimsenen, özlenen, önemsenen, üstün tutulan şey⁴ anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda “insan için önem taşıyan; insan için geçerli olan”⁵ anlamlarına gelir. Bu durumda değer bir şeyin önemini belirleyen somut ölçü⁶, bir şeyin veya bir kimsenin taşıdığı yüksek ve yararlı nitelikler⁷ olarak da tanımlanabilir.

“Değer yani bir şeyin değeri, onun kendisiyle aynı cinsten olan şeyler arasındaki yeri”⁸ veya “genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgular”⁹ veya “özel bir davranış tarzını veya karşıt bir duruma

¹ Mustafa Aydın, Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *DED*, c. I, sy. III, (Temmuz 2003), s. 122.

² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul 1998, s. 172.

³ www.tdk.gov.tr (13.06.2016).

⁴ Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yay., Ankara 2004, s. 47.

⁵ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yay., by., 1994, s. 60.

⁶ Sadegül Akbaba Altun, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *DED*, c. I, sy. I, (Ocak 2003), s. 7.

⁷ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1955, s. 187.

⁸ Ayşe Sıdika Oktay, “İslam Düşüncesinde Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, *DEM*, İstanbul 2007, s. 131.

⁹ Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 122

karşılık kişisel veya sosyal tercihlerin durumunu gösteren inanç¹⁰ olarak da tanımlanabilir.

İsteyen, ihtiyaç duyan, kendisini koruyan ve amacı olan bir varlık olarak insan, hayatının anlamı ve günlük yaşantısının gidişatı ile ilgili farklı seçenekler arasında tercih yapmak zorunda kalır. İşte bu seçimlerinde insana yol gösteren, karar verdiren soyut ya da somut ilke, inanç ve varlıklardan her birine değer denir. Ayrıca psikologlar da, değeri, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı rolden ötürü sadece bir inanç olarak ele almaktadırlar.¹¹

Aslında değerler, yüzyıllar boyunca irdelenmiş, üzerinde felsefi tartışmalar yapılmış, kişilerin yargılarıyla, yaşamla, ahlâkî ilkeler ve inançlarla ilişkilendirilip¹², kendilerine birçok farklı manalar yüklenmek suretiyle tarifleri yapılmıştır. Ne var ki genel kabul görüp her cenahtan onaylanan bir tarifi yapılamamıştır.

Hilmi Ziya Ülken, değer ne olduğu hakkında ilk tanımlamalara göre daha farklı bir açıklama yapmıştır. Ona göre değer öncelikle bir varlığın tespitine dayanır ve sadece sezgi ile elde edilebilir. Bir kişinin aşkın bir objeyi gerçekleştirmek için bir manzarayı araç olarak kullanabildiği gibi, başka bireyler de aynı yolu izleyebilir. İşte o zaman tasvir edilen bu manzara bireyler arasında ortak bir duyu verileri alanı oluşturabilir. Manzara burada ortak duyu objesi değil, bireylerin ortak değer muhtevalarıdır. Çünkü o manzara psikolojik açıdan bir algı, bir hayal ve bir kavram olmaktan çıkarak insanlar arasında ortak manevi alan meydana getirmektedir. İster içimizde ister dışımızda olsun tespit ettiğimiz değer, bir varlıktır. Bir şey ne kadar somut ise o kadar değer karakterini kazanır, buna mukabil ne kadar soyutlaşırsa da o kadar değer olmaktan uzaklaşmış olur. Soyut kavramların gerçekliği bulunmaktadır. Nitekim Tanrı üstün bir değerdir denildiği zaman, yaşanmış ve duyulmuş olarak, yani ilahi bir varlık olarak bir değerdir, soyut kavram olarak hakikattir. Ahlaki hayat yaşanmış varlık olarak değer, kavram olarak hakikattir.¹³

¹⁰ Sadegül Akbaba Altun, *a.g.m.*, s. 7.

¹¹ Ramazan Aksoy, *Değer ve Değerler Eğitimi*, Kılavuz Kitap, s. 16-17.

¹² Sadegül Akbaba-Altun, *a.g.m.*, s. 9.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Aytemiz Kitabevi, by., Ankara, s. 210-213.

Başka bir eğitimci olan Ahmet Arslan ise, olgu ile karşılaştırıldığında değer kavramının manasının daha açık bir şekilde ortaya çıktığını düşünerek, olgudan hareketle değerın anlamını açıklamaya çalışır. Ona göre olgu; “realitede meydana gelen ve ölçülebilen bir olay” dır.¹⁴

Değer, farklı bir yaklaşımla “kutsallığı olan, kutsallık atfedilen” bir kavram olarak da tanımlanabilir. Doğruluk, namuslu olma, iyilikseverlik vb. kutsallığı olan, sahip olunduğu takdirde insanı yücelten; bunlara sahip olmayanlarla kıyaslandığında kendi varlık alanında ona bir ayrıcalık ve erdem kazandıran ilkelere dir.”¹⁵

Buraya kadar verilen değer ile ilgili tanımlarda gerek değer kavramının sözlüklerdeki kullanımlarına gerekse farklı disiplinlerde bu kavramın ele alınış biçimlerine genel hatlarıyla değinilmiştir. Değer kavramıyla ilgi yapılan bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere ortak bir değer tanımı üzerinde birleşmesi mümkün görünmemektedir.

B) Değer Eğitimi

Değer eğitimi, eğitim alanında sürekli dikkat çeken konular arasında yer almıştır. Özellikle günümüzde hızlı bir şekilde değişime uğrayan değer mefhumu, dünyadaki konumunu arayan toplumumuzu da ilgilendirdiği için önemi büyüktür. Sürekli değişen ve gelişen dünyanın beraberinde getirdiği toplumsal değişimin ve düzenlemelerin sağlıklı yürüyebilmesi ve bu düzenlemelerin sonucunda bireylerin sahip oldukları değerlerin bu değişimlere uyumlu olması ile yakından ilişkilidir.¹⁶

Değer eğitiminde, ahlak sisteminin önemi, bireylerin kavramları ve ahlaki kavramların geliştirilmesi değer eğitimi açısından önemli noktalardır. Bu noktaların birbirleriyle ilgisiz olmamaları değer eğitimi açısından yararlılık gösterecektir.¹⁷

¹⁴ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınlar, Ankara 1998, s. 108.

¹⁵ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanı Erdemler–İslâmî Erdemler”, *UÜİFD*, 2003, c. XII, sy. I, s. 51.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı - M.Ersin Kuşdil, “Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 2000, c. XV, sy. XXXV, ss. 59-76.

¹⁷ I. Wright, “Civic Education Is Values Education”, *Social Studies*, 1993, Vol: 84-4. Aktaran: Bülent Dilmaç, “İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1999, s. 21.

Şüphesiz ki toplumlar örf ve ananelerini, ahlaki ve kültürel değerlerini yetişen nesillere en iyi eğitim yoluyla aktarmaktadır. Bu eğitime ilk olarak aileden başlayıp küçükten büyüğe olmak üzere bütün eğitim kurum ve kuruluşlarımızda vererek en etkili aktarma faaliyetlerimizi gerçekleştirebiliriz. Çünkü eğitim kurum ve kuruluşları, toplumsal değerlerimizi korumamızda rol oynayan en önemli araçlardan sayılmaktadır.¹⁸

Bireyin hayatı için ailede başlayan ilk eğitim aşaması son derece önemlidir. Çünkü küçük çocuklar gözlerini ilk açtıkları aile ortamında karşılaştıkları bütün davranışları ve olayları örnek alarak kendileri de uygulamaya çalışır. Bu yüzden aile ortamında değerler ve değer sistemleri ne kadar etkili çalışır ve uygulanırsa çocuklar da görmüş oldukları değerler ile davranışlarda bulunmaya başlarlar.

Dini, ahlaki gibi toplumsal değerlerin ilk önce ailede yaşatılarak öğretilmesi, arkasından da eğitim kurumlarında öğretilmesi değerlerin yeni nesillere aktarılmasında çok önemli rol oynayacaktır. Ancak sürekli gelişen toplumlarda ailelerin kariyer yapma maceraları, sürekli gelişen hayat pahalılığı karşısında, beraber geçirilen zamanın çok kısıtlandığı günümüzde aile içi eğitimin yerine getirilemediği ve bu görevin başka kurumlara bırakıldığı gözlemlenmektedir.¹⁹

Günümüzde çocuk ve genç bireylerin arasında yaşanan geçimsizlik, şiddet, sosyal sorunlar, sevgi saygı ve hoşgörü vb. eksikliği azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Bu konuda bir kısım eğitimciler ve aileler, çözüm olarak değerler eğitimi ön görmektedir. Değerler eğitimi ile ilgili yapılması gereken, toplum olarak en güzel bir biçimde yaşanması için hoşgörü, sevgi, saygı, vb. değerler hakkında öğrencilerin kazanımlarda bulunmalarını sağlamaktır.²⁰

Duyuşsal alan ve bilişsel alanlar farklı yapıdadır. Öğrencilerde tutum ve davranış değişikliğini hedefleyen değer ve ahlak eğitimi duyuşsal alana hitap etmektedir. Tutum ve davranış değişikliğinin ortaya çıkabilmesi için öğrencinin almış olduğu bilgiyi benimsemesi, o bilgilere göre tutum ve davranışlarda bulunması

¹⁸ Nazmi Avcı, *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, s. 32.

¹⁹ Mehmet Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi", *DEAD*, sy. II, 1995, s. 123.

²⁰ Canay Demirhan İşcan, *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği*, HÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 30.

gerekmektedir. Bu noktada verilen değer eğitiminin davranışlarda kazanım olarak görülmemesi, yapılan eğitimin amacına ulaşmadığını bizlere gösterir.²¹

Değer eğitiminde değerlerin öğrencilere veya muhataplara kazandırılmasının yolları, birçok farklı yöntemlerle geçmişten günümüze kadar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunlardan bir kısmı öğüt, kıssadan hisse, anlatım vb. gibi doğrudan öğretime yönelik olup, bazıları da akıl yürütme, mantıklı olma, empati ve öz saygı gibi kazanımlar günümüzde değerler eğitimi için öne çıkan süreçlerdir.²²

Değerler eğitiminin amacı, ahlaklı kişilik sahibi, dürüst, hoşgörülü, sevgi ve saygıyı bilen bireylerin yetiştirilmesidir. Varılmak istenen hedefler ise bireylerin olayları akıl süzgecinden geçirmesi, uyum sağlaması, problemler karşısında pratik çözüm üretmesi, karşılaşılabilecek ani durumlarda zekice tavır sergilemesi gibi davranışları sergilemeleridir.²³ Bu hedeflere ulaşan öğrencilerin yaşayabilecekleri olaylar karşısında ne yapacağını iyi bilen, çevreye karşı saygılı ve duyarlı bireyler olmaları hedeflenmektedir.

II-AHLAK KAVRAMI

A) Ahlakın Tanımı

Ahlak; seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen, ‘‘hulk’’ kelimesinin çoğulu olan Arapça kökenli bir kelimedir.²⁴ Türkçe’ de ‘‘Bir toplum içerisinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları’’²⁵ ve ‘‘bireylerin doğasında bulunan, doğuştan var olan toplum içerisinde yaşanarak ve yaygınlaşarak kazanılan, bireylerin nihai mutluluklarını amaçlayan güzel huy ve iyi davranışların tümü’’²⁶ olarak tanımlanmaktadır.

²¹ Mustafa Yılmaz, ‘‘Öğrenme Stili ve Değer Eğitimi’’, *Dem Dergisi*, sy. II, (Ekim, Kasım, Aralık 2007), s. 121.

²² Ahmet Doğanay, ‘‘Değerler Eğitimi’’, ed. Cemil Öztürk, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (255-286), Pegem Yayıncılık, Ankara 2006, s. 238.

²³ Ahmet Çağlayan, *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2005, s. 92.

²⁴ Mustafa Çağrı, ‘‘Ahlak’’, *DİA*, İstanbul 1988, c. II, s. 1.

²⁵ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TÜK Yay., Ankara, 2005, s. 43.

²⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2013, s. 31.

Ahlak kavramı, kullanıldığı alana göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu kavram, genellikle bireylerin karakteristik özelliklerini ifade etmek için kullanılmakta olup, huy ile içselleştirilmiştir. Huyen iyi olması ahlaklı olmayı, kötü olması da ahlaksızlığı ifade etmektedir.²⁷

Terim olarak ise ahlak “ fertlerin toplum içerisindeki davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini ölçmek amacıyla başvurulan kriter”²⁸ diye açıklanabilir. Ahlak, güzel, iyi, düzgün, eksiksiz ve nizamlı duygularının sahibi olan kuralların hepsidir. Ahlakın amacı, insanları iyiliğe ve güzelliklere yönlendirip, kötülüklerden ve çirkin işlerden alıkoymaktır.

“Ahlak, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir hayat anlayışından kaynaklanan davranış topluluğu; iyinin ve kötünün bilimi; bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini belirten tutum ve davranışlar bütünü; bir toplum içerisinde kişilerin uymak zorunda buldukları davranış kuralları, ve bu kuralları inceleyen bilim, bir toplumsal bilinç davranış ve ideolojik ilişki biçimi; İnsanlara görevlerini ve doğru yolu gösteren bir bilim olarak tanımlanan ahlak, en iyi hareket tarzının ne olduğunu belirlemeye çalışan, yani iyi olan, güzel olan, yapılması uygun olan davranışları belirleyen bir kavramdır ”²⁹ şeklinde açıklamak mümkündür.

Çağrıcı’ya göre ise ahlak kavramı çeşitli ilim ve fikir adamları tarafından farklı şekillerde tarif edilmiş fakat birbirinden farklı bazı ahlak sistemleri ve teorileri ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise ahlakın deney ve gözlem metotlarına dayanan pozitif bir ilim olmayıp, değerleri konu alan normatif bir disiplin olmasından kaynaklanmaktadır. O’na göre ahlak kavramı esasında “insanın doğuştan sahip olduğu ve eğitim ile sonradan kazandığı ve onun iradeli denilen davranışlarının temelini oluşturan melekelerdir.” Bu melekelerin iyi olanlarına iyi ve güzel ahlak, kötü ve zararlı olanlarına ise kötü ahlak denir. İnsanların iyi ve kötü huylarını inceleyen, bunların iyi olanlarını geliştirmeyi, kötü ve zararlı olanlarını zararsız hale

²⁷ Selim Eren, “Toplumsal Norm Ahlak ve Din”, *CÜİFD*, 2007, s. 297.

²⁸ Mustafa Aydın vdğ, “İslâm Bağlamında Ahlâk,” Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk, İstanbul 2007, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., s. 71.

²⁹ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, *CÜİFD*, c. VII, s. 125-126.

getirmeyi amaçlayan, insanların ödev ve sorumluluklarını araştıran ve öğreten bilgi alanına da ahlak ilmi veya kısaca ahlak denir.³⁰

Hiç şüphesiz insanın ailesine, topluma ve yaratıcısına karşı sorumlulukları vardır. Ayrıca Allah Kur'an'da iyilik yapanın ödöl alacağını, kötölük yapanların da cezalandırılacağını bildirmiştir. Buna göre İslam ahlakında iyi davranışlarda bulunmak bizleri mutluluğa ulaştırırken, kötü davranışlarda bulunmak mutsuzluğa götürecektir.³¹

Ahlak kavramı, tarihin en eski dönemlerinden beri üzerinde durulan toplumların birbirini anlayış biçimi ve ortak yaşamanın gerektirdiği kavramlardan biridir. Yüzyıllar önce bizlere indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim' de de ahlaka ve ahlakın önemine ilişkin birçok ayet bulunmaktadır. Burada birkaç örnek vermek gerekirse, Allah' u Teala Nur suresi 21. Ayette *“Ey iman edenler, şeytanın adımlarını takip etmeyin, kim şeytanın adımlarını takip ederse şunu bilsin ki o, edepsizlikleri ve kötölüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah' ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse temize çıkamazdı. Fakat Allah, dilediğini arındırır, Allah işitir ve bilir”*.³² buyurarak şeytanın kötölüklere, çirkin işlere ve ahlaksızlıklara götürdüğü için insanlara uyarılarda bulunulmuştur. Başka bir ayette ise *“erkek olsun kadın olsun, bir mümin olarak kim salih bir amelde bulunursa, hiç şüphesiz biz onu güzel bir hayatla yaşatırız ve onların karşılığını yaptıklarının en güzeliyle muhakkak veririz.”*³³ Buyurarak insanların güzel işler ile meşgul olmaları istenmiştir. Yine bie diğer ayette de Peygamber'e hitaben *“sen elbette yüce bir ahlak üzeresin”*³⁴ buyurularak onun örnek ahlakına işaret edilmiştir.

İslam'a göre ahlak “insanın hür iradesi ile herhangi bir zorlama olmadan, niyete bağlı ve sürekli olarak ortaya koyduğu değer içerikli eylem, tutum ve davranışlardır.”³⁵ İslam ahlakı, iyi sayılan şeylerin yapılmasını kötü sayılan

³⁰ Mustafa Çağrıncı, *Eğitim-Ahlak İlişkisi Eğitim ve Verimlilik*, Sempozyum tebliğleri, Sivas 1994 Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfı yay., s. 24.

³¹ İbrahim Agah Çubukçu, *İslamda Ahlak Meselesi*, Ankara, Edu Yay. s. 20.

³² Nur 24/21.

³³ Nahl 16/97.

³⁴ Kalem 68/4.

³⁵ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s. 82.

davranışlardan da kaçınılması gerektiğini bizlere emretmektedir. Buna göre iyilik insanları mutluluğa kötülük ise mutsuzluğa götürür.

Ahlak konusunu İslami ilimlerle beraber felsefe, sosyoloji ve psikoloji ilimleri de incelemekte ve her ne kadar tanımlar benzerlik gösterse de her ilmin kendi alanına göre farklı tanımlamaları ortaya çıkabilmektedir. Psikolojiye göre ahlak, davranışların oluşmasına sebep olan ve davranışlara yön veren ruhsal özellikler, tutumlar ve yatkınlıkların tümüdür.³⁶ Sosyolojik açıdan ise ahlak; toplumca zamanla benimsenen, insanların birbirleri ile iletişimlerini, ilişkilerini düzenleyen kurallar, kanunlar ve inançların tümü olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Felsefecilere göre ahlak ise; yaşam biçimleri ve davranış kuralları üzerinde yapılan zihinsel bir faaliyettir.³⁸ İslam âleminde hemen hemen her görüşe göre ortak bir açıklamanın yapıldığı ahlak, kişinin nefesine, kişiliğine yerleşmiş bir özellik olduğu, kişinin ruhunda kalbinde olan bu özelliğin sayesinde insanların bazen bir takım davranışları da hiç düşünmeden yapabilecekleri belirtilmektedir. Bu açıklamalara göre ahlakın birçok farklı yönde tanımlaması bulunsa da ortak anlam olarak, özelden insan davranışlarının ve bireyler arasındaki ilişkilerinin, genelde ise toplumlarda oluşturulan bir takım kuralların iyi ve kötü olarak değerlendirilmesidir.³⁹

Birçok düşünür, ilim adamı ve filozof ahlaki çeşitli tariflerle açıklamaya çalışmıştır. Burada örnek teşkil etmesi açısından birkaç düşünürün fikirlerini örnek gösterebiliriz. Aristo ahlakın iyi olabilmesi için, ahlaka uygun davranışların akla göre de uygun olması gerektiğini söyler. İnsan gerçek erdeme sürekli öğrenme, çaba sarf etme ve uygulama ile ulaşabilir.⁴⁰ Gazali'ye göre ise ahlak; hiçbir zorlama olmaksızın, düşünmeden kolaylıkla ve rahatlıkla davranışların ortaya çıkmasına sebep olan, kişinin nefesine yerleşmiş bir özelliktir.⁴¹

Kohlberg ahlaki, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu kararlar doğrultusunda davranışlarda bulunmayı da

³⁶ Turgay Gündüz, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 195.

³⁷ Mehmet Zeki Aydın, *a.g.m.*, s. 126.

³⁸ İsa Tekin Çimen, "İlköğretim Okullarındaki Dkab Dersi Öğretim Programında Ahlak Öğretimi", *ÇÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 5.

³⁹ Mehmet Zeki Aydın, *a.g.m.*, s.126.

⁴⁰ Hüsameddin Erdem, *Ahlaka Giriş*, Hü-Er yay., Konya 1994, s. 36.

⁴¹ Gazali, *İhya'u Ulumiddin*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Huzur Yay., İstanbul 1974, c. III, s. 125.

içine alan bir bilişsel yapı olarak tanımlar. Buna göre Kohlberg'in bilişsel bir yetenek olarak gördüğü ahlak, kişinin kendisinin belirlediği ve aynı zamanda evrensel ilkeler ile örtüşebilecek düzeydeki ilkelere göre yargıda bulunması, kararlar alması ve bu doğrultuda davranışların şekillenme yeteneğidir.⁴²

B) Ahlak Eğitimi

İnsan doğuştan gelen ahlaki davranışlara sahip değildir. Ahlaki davranışların farklı toplumlarda farklı anlamlar yüklenmesi ve bu davranışlara farklı yaklaşımlarda bulunulması da ahlakın sonradan kazandırıldığını bizlere göstermektedir. Ahlakın bireylere kazandırılması ise şüphesiz eğitim ile mümkün olmaktadır.⁴³

Kelime anlamı olarak eğitim: yetiştirmek, büyütme, terbiye etmek, geliştirmek, yönlendirmek ve alıştırmak manalarına gelen İngilizce “education” kelimesinin Türkçe karşılığıdır.⁴⁴ Birçok tarifi olan eğitim sözcüğü, sözlükte “çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında doğrudan veya dolaylı olarak yardım etme, terbiye etme”⁴⁵ olarak açıklanmaktadır.

Eğitim aynı zamanda karşılıklı etkileşimlerden dolayı ortaya çıkan her türlü değişim, gelişim ve şekillenme olarak kabul edilmektedir. Bu değişimlerin ve gelişimlerin sağlıklı olabilmesi için iyi bir ahlak eğitimine ihtiyaç vardır. İnsanların sadece bilimsel ve fiziksel yönde değil vicdan ve ruhen de gelişimini ahlak eğitimi karşılar. Bireylerin iyi ve kötüyü ayırt edebilmeleri, kendileri ve çevresindekileri için mutlu bir yaşam sağlayabilmeleri ahlak eğitiminin amaçlarındandır.⁴⁶

İslam'da ahlak eğitimi çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “ *Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”⁴⁷ buyurarak, İslam'ın en

⁴² Nermin Çiftçi, “Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi”, *DED*, c. I, sy. I, (Ocak 2003), s. 50-51.

⁴³ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 16.

⁴⁴ Hasan Çelikkayan, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Alfa basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2006, s. 19.

⁴⁵ www.tdk.gov.tr (14.04.2016).

⁴⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel yay., Ankara 2003, s. 51.

⁴⁷ İmam Buhari, *Edebü'l Müfred*, çev. A. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974, sy. I, s. 288.

önemli hedeflerinin arasında güzel ahlaklı insanlar yetiştirmek olduğunu göstermiştir. Ayrıca yine Hz. peygamber (sav) “Mü’minlerin iman yönünden en faziletlisi ahlakça en iyi olanıdır”⁴⁸ buyurarak ahlakın insanlar için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ahlak eğitiminde sadece kuralların öğretilmesinin tek başına etkili olması mümkün değildir. Bu kuralların davranışlardaki etkisi, uygulanabilirliği ve bireylerde alışkanlık haline getirilmesi gerekmektedir.⁴⁹ Davranış değişikliğini hedefleyen ahlak eğitimi, bireylerde öğrenilen davranışların benimsenmesini, hatta kişinin söz konusu davranışları kendisiyle özdeşleştirmesini ve sahiplenmesini gerektirmektedir.

Ahlak, toplumdaki bireylerin güvenlik, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarına yardımcı olur. Bireyler ise sahip oldukları ahlaki özelliklerini büyüme ve gelişme süreçlerinde kazanırlar. Ahlaki gelişim insan gelişiminin en önemli unsurlarındandır. Bireyler doğumundan itibaren yaşamlarının sonuna kadar biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim gibi farklı evrelerden geçerler. Bu evreler esnasında yapılan doğru ahlak eğitimi de, ahlaki evrelerinde geliştirerek şekillenmektedir.⁵⁰

Geleceğini sağlam temeller üzerine inşa etmek isteyen toplumlar ahlak eğitimine önem vererek ahlaki nesiller yetiştirmek zorundadırlar. Zira ahlak, sadece bireysel alanda değil toplumun her yönüyle beraber huzur ve mutluluğun kaynağını teşkil eder. Toplumun gelenek ve göreneklerine, düşünce ve yaşam biçimlerine göre yetiştirilen çocuklar, ileride toplumun birer ferdi olarak örneklik teşkil ederler. Bu örnek bireylerin sonraki nesillere en iyi şekilde miras bırakmaları için toplumu ayakta tutan ahlak eğitimini ve ahlaki değerleri çok iyi bilmeleri zorunludur. Ahlak eğitiminin iyi aktarılabilmesi için toplumun her alanıyla; aile, okul, işyerleri ve dışardaki insanlara kadar her kuruma ve bireye birtakım görevler düşmektedir.

⁴⁸ İmam Nevevi, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, çev. Hanifi Akın, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, Hadis No: 280.

⁴⁹ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 1997, s. 102.

⁵⁰ Mustafa Şengün, Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri, *OMÜİFD*, sy. XXIII, 2007, s. 201.

C) Ahlaki Değerler

Daha önceki başlıklarımızda ahlak ve değer kavramlarının açıklamalarını ve bu kavramlar ile ilgili bilgileri paylaşmıştık. Burada ahlak-değer ilişkisinden ve ahlaki değer tamlamasının ne olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Ahlaki değer tek başına net bir tanımı yoktur.⁵¹ Fakat ahlaki değer denildiği zaman, ahlaka ait, ahlakla ilgili ve ahlak sınırları içerisinde olan değerler kastedilmiş olur. Ahlaki değerler ahlaken iyi veya kötü diye değerlendirilen davranışlar ile ilgili olup toplum tarafından kabul görmüş değerleri ifade eden bir kavramdır.⁵² Ayrıca insanların ahlaki ilişkiler yoluyla edindiği değer ifade eden eylemler aracılığıyla kazandığı özellikler, onun ahlaki değerlerini de ifade eder diyebiliriz.⁵³

Ahlakın bir alanı da bireylerin yapıp etmeleri, davranış şekilleri olması hasebiyle, ahlaki değerler bireylerin eylemleri için bir ölçek görevini yerine getirir.⁵⁴ Aslında ahlaki değerler bireylerin yapmış oldukları ve yapacakları davranışları neden yaptıklarını ve neden yapmaları gerektiğinin cevabı veya yol göstericisidir diyebiliriz.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi siyasi, dini, ahlaki ve toplumsal olarak çeşitli alanlara ayrılan değerler vardır. Fakat değerler alanında ahlaki değerlerin yeri ve önemi ayrıdır. Zira ahlaki değerlerin diğer değerler ile çok yakın bağı bulunmaktadır. Bu yüzden bazı davranışlar birden fazla değer alanına girebilmektedir. Örnek olarak ilmi ve siyasi değerler, ahlaki değerler görünümünde olabilirler. Yani insanların fikirlerine saygı duymak hem ilmin, hem siyasetin hem de ahlakın ilkelerindedir.⁵⁵

Ahlak ve değer kavramlarının ortak noktaları ise her iki kavramın da insanlığın iyiliği ve kaliteli yaşantılar geçirebilmeleri için çaba göstermeleridir.

⁵¹ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar Ahlak psikolojisi, Ahlaki Değerler Ve Ahlaki Gelişme*, Özener Matbaası, İstanbul 1998, s. 18.

⁵² Ahmet Arslan, *a.g.e.*, s. 118.

⁵³ Nermin Çiftçi, *a.g.m.*, c. I, Ocak 2003, s. 79.

⁵⁴ Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 123

⁵⁵ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, s. 42.

Ahlaki hükümlerin bir çoğu aynı zamanda değerlerin de hükümlerindedir. Örnek olarak Ali dürüsttür hükmü hem ahlaki hem de değer hükümlerindedir.⁵⁶

Toplumlardaki değerlerin iyi veya kötü yönlü olması, o toplumlarda yaşayan insanların davranış, yaşayış ve karakterleri üzerinde de etkileri olmaktadır. Bir toplumdaki ahlaki değerlerde doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, yardımseverlik gibi değerler varsa, o toplumda bu özelliklere sahip bireyler yetişebilmektedir. Şayet toplumun ahlaki yapısı bozulmuş, ahlaki olmayan davranışlar çoğalmış ise bu durum, o toplum içinde yetişen bireylere de etki ederek sağlıklı bir toplumun oluşmasını engeller.⁵⁷

III- KARAKTER KAVRAMI

A) Karakterin Tanımı

Huy, seciye, mizaç, kişilik gibi anlamlara gelen, aynı zamanda bu kelimelerin de eş anlamlısı olarak kullanılan karakter kelimesi sözlükte, “Bir kişi ya da topluluğun ayırıcı manevi vasıflarının tamamı, seciye, huy, tabiat anlamlarına gelir.”⁵⁸

Karakter; bir nesnenin bir kişinin kendine özgü yapısı ve onu başkalarından ayıran temel özellikler, kişinin davranış şekillerini belirlemeye yarayan ana unsur ve öz benliğidir. Üstün manevi özellikler manasına da gelen karakter kavramı, felsefi olarak bireyin kendi kendine hâkim olabilmesi ve kendisiyle uyum içinde olması, düşünce ve davranışlarda tutarlı olmasını da içine alan özellikler bütünüdür⁵⁹ de denilebilir.

Ahlak felsefesinde karakter denildiği zaman insana özgü ahlaki davranışlar akla gelir. Aynı zamanda bireyin bu özelliklerinin içinde tutarlılık olduğu

⁵⁶ Daniel K. Lapsley and F. Clark Power, *Character Psychology and Character Education*, University of Notre Dame Press, 2005, s. 309.

⁵⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2010, s. 4-5.

⁵⁸ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001. s. 711.

⁵⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Milliyet, İstanbul 1992, s. 792.

kastedilir.⁶⁰ Çünkü karakter kelimesi bireylerin ahlaki özelliklerinin yönü ve tutarlılığı için kullanılmaktadır.⁶¹

Karakter kavramı eğitim açısından ele alındığında, bireyin ruhunda yer edinen kurallar veya buna bağlı kabiliyetler vasıtasıyla iradi olan tüm fiillerinin tutarlı, belli ve kararlılık içinde olması ve ruhun bir durum üzerine istikrarlı olması anlaşılmaktadır.⁶²

Buna göre karakter, şahsiyetin alt unsurlarından biri olarak; şahsiyet gelişiminin daha çok kişinin başkalarına yönelik ahlaki değer taşıyan tutum ve davranışlarını ve bunların sonuçlarından elde edilecek kazanç ve değerleri ile inşa edilmiş yönünü ifade eder. Çünkü şahsiyet çok büyük bir derecede sosyal ve kültürel yapı içerisinde oluşup şekillenmektedir.⁶³

Farklı disiplinlere mensup çeşitli düşünürler tarafından farklı farklı tanımları yapılan karakter kavramının en önemli kesişim noktası, sosyal bir kavram olması ve karakterin bireyler arasındaki iletişimlerden ortaya çıkmasıdır.

Kerschensteiner'e göre karakter, "Ruhta iyice yerleşen prensipler veya maksimler aracılığı ile her irade fiilinin kesin ve belirgin olması üzerine ruhun istikrar kazanmış halidir." Eğer ruhta iyice yer edinen bu kurallar, prensipler toplumun ahlak anlayışı ile uygun düşerse o zaman karakter ahlaklılık vasfını da taşır.⁶⁴ Gazali'ye göre karakter ise insanlara özgü ahlaki özelliklerdir. Bu özelliklerin içerisinde de tutarlılık olduğu kastedilir. Çünkü karakter kelimesi kişinin ahlaki özelliklerinin yönü ve tutarlılığı için kullanılır.⁶⁵

Karakter, bireylerin iradesini, duygularını ve zekâlarının yapısının özelliklerini belirtir. Bazı karakteristik özellikler doğuştan gelir, bazı özellikler de sonradan kazanılmaktadır.⁶⁶

⁶⁰ Sarp Erk Ulaş vdğ, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002, s. 796.

⁶¹ H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İFAV Yay., İstanbul 1994, s. 35.

⁶² H. Mahmut Çamdibi, *a.g.e.*, s. 36.

⁶³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 29.

⁶⁴ G. Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad, Örnek Matbaası, Ankara 1954, s. 18.

⁶⁵ H. Mahmut Çamdibi, *a.g.e.*, s. 171.

⁶⁶ Nurettin Topçu, *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 121.

Karakter kavramının gelişmesi, bireylerin sosyal çevresinde yani aile, okul, iş ve bütün hayatın içerisinde hem bilinçli hem de doğal olarak ortaya çıkar. Kişi kendi karakterini oluşturmada ihtiyaç duyduğu dinamizm ve motivasyonun kaynaklarını içinde yaşadığı toplumun dini, milli ve kültürel değerleri içerisinde ve kendi benliğinde bulabilir. Bu bağlamda bireylerin ahlaki davranışlarının birer karakter özelliği haline gelebilmesi için, bunları kendi tercih ve kararlarıyla ortaya koyması, her yerde ve istikrarlı bir şekilde sergileyebilmesi gerekmektedir.⁶⁷

Karakterli insan, davranışlarını aile, okul ve toplumdaki ahlaki değerlere göre yönlendirebilen ve sosyal değerleri benimsemiş kişilerdir. Burada insanların ilk çocukluk devresinden itibaren kazandıkları değer yargılarının çok önemli ve belirleyici katkıları bulunmaktadır.⁶⁸

B) Karakter Eğitimi

Günümüz eğitim sistemine bakıldığında zaman, eğitim sistemimizin daha çok meslek edindirme üzerine inşa edildiği görünmektedir. Son yıllarda adından sıkça söz ettiren değerler eğitimi ismiyle kazandırılmak istenen ahlaki değerler, bazı ders programlarında işlenmeye çalışılmaktadır. Yapılan değerler eğitimi etkinliklerinin çocuklarda kazanımlar sağlaması için bu etkinliklerin yeterliliği üzerinde durulması gereken konulardandır. Daha çok ilk ve orta öğretimlerde verilen bu dersler; çocukların ahlaki ve karakteristik yönlerine ne kadar etki ettiği ve çocuklardaki değişimlerin sonuçları araştırılmalıdır.

Ülkelerin eğitim sistemleri hazırlanırken, toplumun mensubu olduğu dinin amaçları, hedefleri ve temel kuralları yeterince göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Zira neredeyse bütün dinlerin insanlara kazandırmayı amaçladığı ahlaki değerler birbirleriyle oldukça benzerlik göstermektedir. Örneğin dürüstlük, anne-babaya iyi davranmak, yardım sever olmak, alçak gönüllü olmak gibi bütün ahlaki davranışlar pek çok din ve toplumun ortak ilkelerindedir.

İslam eğitim anlayışında ise aslolan inanç eğitimi ve yüksek ahlaki karaktere sahip bireylerin yetiştirilmesidir. Karakter eğitiminin temel alınarak

⁶⁷ Faruk Kanger, *Hz. Muhammed Ahlakını Referans Alan bir Karakter Eğitimi Modeli*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 19.

⁶⁸ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1997, s. 163.

yapılan eğitim programlarında şüphesiz diğer alanlarda başarılar sağlanacaktır. Çünkü yerinde ve yeterince sistemli bir şekilde verilecek karakter eğitimi bireylerin bütün hayatı boyunca karar ve davranışlarına etki edecektir.

Karakter eğitimi sözlükte “öğrencilerde belli bir ahlak anlayışı ve ölçüsüne göre bir takım özellikler geliştirme amacı güden eğitim”⁶⁹ ve “eğitimin ahlaksal yönüne önem veren ve öğrencilerin özellikle davranış bakımından iyi nitelikler geliştirmeleri üzerinde duran eğitim”⁷⁰ diye açıklanmıştır.

Karakter eğitimi denildiği zaman anlatılmak istenen, bireylerin kabiliyet ve yönelimlerini tatmin edip geliştirirken; bencil duygularının, korku, hırs, endişe, kibir, zorbalık ve haset gibi yönlerinin de gelişmesini önleyerek olumlu davranışları tetikleyen motivasyonlarla faydalı olabilecek özelliklerin kazanılmasını sağlamaktır.⁷¹

Karakter eğitimine hangi yönden bakarsak bakalım, hedefi ortak olup değişkenlik arz etmemektedir. Dini, ahlaki ve ilmi yönlerden ele alacak olursak her iki yöndende amaç, bireyler arası ilişkilerin verimli olmasıdır.⁷² Yani karakter eğitimi toplum içerisinde yaşamayı kolaylaştıran sosyal refahın oluşması için gerekli olan bir eğitimidir.

Her insan için fitri bir ihtiyaç olan karakter eğitimi, bazen kişilerin fitratlarının bu eğitime önceden bilinçli ve meyilli olduğu gibi, bazen de sonradan verilecek eğitimler ile bireylere bu eğitimin kazandırılması gerekmektedir. Karakter eğitiminin ilk başladığı ve en etkili olduğu alan ailedir. Fakat anne ve babaların karakter eğitimi açısından donanımlarının eksik olması veya bilgilendirilmemeleri ilk karakter eğitimi alanı olarak ailede verilecek bu eğitimin systemsiz, bilinçsiz ve eksik kalması gibi sonuçlar doğuracaktır. Etkin bir karakter eğitimi için ise ailelerin bu alanda yeterli bilgiye mutlak anlamda sahip olmaları gerekmektedir.⁷³

⁶⁹ www.tdk.gov.tr (9.05.2016).

⁷⁰ www.tdk.gov.tr (9.05.2016).

⁷¹ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s.170-171.

⁷² Vedide Baha Pars vdğ, *Eğitim Psikolojisi*, MEB, İstanbul 1960, s. 85-86.

⁷³ İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yay., İstanbul 1998, s. 468.

Karakter eğitiminde en önemli müessesese olan aile, çocukların doğumlarından itibaren her evrede çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle karakterli nesillerin yetişmesinde ilk temel sayılan ailelerin, çocukların karakter eğitimlerinde çok dikkatli davranmaları ve gereken eğitimleri vermeleri gerekmektedir. Yeterli bilgiye sahip olunmadığında ise eğitimcilerden destek alınmalıdır. Çocukların karakter eğitimlerinde rol oynayan diğer önemli müesseseler ise okul ve toplumdur. Karakterli bireylerin yetişmesi için her ferдин sorumlulukları vardır. Çocukların dışarıda görüp örnek aldıkları bazı olumsuz davranışların önüne ancak eğitilmiş bir toplum olduğu zaman geçilebilir. Çocukların kazanmış oldukları yanlış davranışları sırasıyla aile, öğretmenler ve çevresindeki bireyler düzelterek doğru davranışların kazandırılmasında katkı sağlanmalıdır. Ancak, toplum olarak karakterli bir nesil yetiştirebilmek amaçlanırsa, gelecek nesillerde ahlaki değerlere önem veren karakterli bireyler inşa etmiş olunur.

IV- BUHARİ VE el-CAMİU'S-SAHİH-İ

A) Buhari

Hadis ilmi denildiği zaman ilk akla gelen isimlerin başında Muhammed b. İsmail el-Buhari gelir. Hicri 13 şevval 194, miladi 20 Temmuz 810 tarihinde bugün Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara'da dünyaya gelmiştir.⁷⁴

Küçük yaşta Arapça öğrenen Buhari, Kuran'ı ezberlemiş ve 9-10 yaşlarında hadis ezberlemeye başlamıştır.⁷⁵ Adı Ebu'l Hasen İsmail olan babasını küçük yaşlarda kaybetmiştir. Aslında Buhari'nin ilimdeki yüksek derecesinde babasının da büyük rolü olmuştur. İlk önce dini ilimler ile ilgilenen Malik b. Enes, Hammad b. Zeyd gibi âlimlerden ders almış ve hadis toplamıştır.⁷⁶

Buhari'nin babasının mal varlığının da çok olduğu ve babasından kendisine kalan miras sayesinde geçinerek daha fazla hadis ilmine odaklanmış ve maddi geçimi için çalışmaya ihtiyaç duymamıştır. Babasından kalan varlığı çeşitli yöntemler ile

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005, s. 477.

⁷⁵ Zekeriya Güler, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîhi Üzerine", *BEÜİFD*, c. II, sy. 1, 2015, s. 2.

⁷⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 477.

çalıştırarak ticaret yapmış ve elde ettiği geliri de eğitim için harcadığı bilinmektedir.⁷⁷

Buhari'nin büyük dedesinin Mecusi olduğu bilinmektedir. Onun oğlu Muğire ise Buhara valisi el-Yemanu'l- Cufi vasıtasıyla Müslümanlık ile tanışmıştır. Öyle ki o dönemde adet olduğu vesilesiyle İslam'a girdiği kişiye nisbet edilerek, kendisine o kişinin adı verilmiştir. Buhari'nin babasına da bu yüzden el-Cufi denilmiştir.⁷⁸

Buhari daha 11 yaşındayken hadis meclislerinde dikkat çekmeye başlamıştır. Yine Dâhili isimli hocasının meclisinde olduğu bir sırada hocasının söylediği bir hadisin ravisini yanlış söylemesi üzerine, hocasını ikaz etmiş ve bunun üzerine hocası hadisi tekrar incelemiş ve Buhari'nin doğru söylediğini belirtmiştir.⁷⁹

Buhari annesi ve abisi ile birlikte 210 yılında hac yolculuğuna çıkmış, aynı zaman bu yolculuk Buhari'nin ilk ilim yolculuğu olmuştur. Annesi ve abisi hacdan geri dönmesine rağmen, kendisi dönmemiş, Mekke'de kalarak Hallad b. Yahya ve Humeydi gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir.⁸⁰ Buhari 16 yaşına geldiğinde ise Abdullah b. Mübarek ve Veki b. Cerrah'ın kitaplarını ezberlemiş ve Rey ehlinin görüşlerini, özellikle de Hanefî fakihlerinin görüşlerini öğrenmiştir.⁸¹

Küçük yaşlarda başlayan hadis ilminin aşkı Buhari'yi birçok ilim merkezlerine seyahat etmeye yönlendirmiştir. Hadis ilmi ve diğer ilimlerin tahsili için o, zamanın ilim merkezleri olan Mekke, Medine, Cezire, Basra, Vasıt, Bağdat, Şam, Humus, Askalan, Belh, Mısır, Rey, Herat, Kufe, Hicaz, Merv, Nişabur ve Kaysariye gibi şehir ve bölgelere seyahatlerde bulunarak birçok âlimden ders almıştır.⁸²

⁷⁷ Zekeriya Güler, *a.g.m.*, s. 2.

⁷⁸ M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 368.

⁷⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 478; el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, s. 368.

⁸⁰ el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, s. 368.

⁸¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 478.

⁸² Detaylı bilgi için bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmu'n-Nübela*, thk. Şuayb Arnaut, Beyrut 1985, c. XII, s. 391-471; el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *DİA*, VI, s. 368.

Kuşkusuz ki hadis ilminin piri ve en önemli şahsiyeti olan Buhari mükemmel hafızası, hadis toplarken ince eleyip sık dokuması, hadisleri ve ravileri en ince ayrıntısına kadar incelemesiyle yaptığı işi ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Bağdat'daki ilim meclisinde yaklaşık yirmi bin dinleyicisi bulunan Buhari'nin vefatından kısa bir süre önce, farklı ilim merkezlerinde kendilerinden hadis yazdığı muhaddisler hakkında “ben hepsi ehli hadisten olan 1080 şahıstan hadis yazdım. Onlar, iman; söz ve ameldir. Artar ve eksilir.’ derlerdi.” Dediği nakledilmektedir.⁸³

Çok güçlü hafızaya sahip olan Buhari daha on beş yaşını doldurmadan 70.000 hadis ezberlemiştir.⁸⁴ Kendisi de toplam da 100,000 sahih, 200,000 de sahih olmayan hadis ezberlediğini bildirmiştir.⁸⁵

Buhari'nin mükemmel zekâsını ve üstün ezber yeteneğini Ebu Bekr el-Kuzani'nin anlatmış olduğu bir anıdan rahatlıkla anlayabiliriz. “Ben Muhammed b. İsmail gibisini görmedim. O bir ilim kitabını alır ona öyle bir göz gezdirirdi ki, bir defada o kitaptaki hadislerin tüm tarikini ezberlerdi.”⁸⁶

Bir defasında Buhari ile beraber hadis yolculuğuna çıkanların tanık oldukları bir olayı Muhammed b. Ebu Hatim şöyle anlatır; “Ben Muhammed b. İsmail ile bir başkasından işittim, şöyle diyorlardı; ‘Buhari henüz tüysüz bir genç iken bizlerle beraber Basra üstatlarından hadis işitmeye gidip geliyordu. Herkes işittiklerini yazıyordu ama Buhari yazmıyordu. Nihayet biz on altı gün sonra onun yazmamasından dolayı serzenişte bulduk. Bunun üzerine o; ‘bana karşı çıkıyordunuz hadi yazdıklarınızı ortaya koyunuz’ dedi. Biz de ona on beş binden fazla hadis çıkardık o bunların hepsini ezberden biliyordu. Nihayet biz kitaplarımızı onun ezberden söylediği hadisler ile düzelttik.” Diyerek Buhari'nin hadis ilmindeki üstünlüğünü göstermiştir.⁸⁷

⁸³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 1290; Zekeriyâ Güler, *a.g.m.*, s. 3.

⁸⁴ Ebû'l-Abbas Sîhâbüddin Ahmed el-Kastallânî, *İrsâdü's-Sâri li-Serh-i Sahîh-i'l-Buhârî*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, c. I, s. 59; Hayrettin Karaman, *Hadîs Usûlü*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1971, s. 168.

⁸⁵ Zehebi, *a.g.e.*, c. XII, s. 415.

⁸⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 486.

⁸⁷ Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1997, s. yok.

Daha 16 yaşındayken Veki b. el Cerrah(197/812) ve Abdullah b. el Mübarek'in(181/797) kitaplarını ezberlemiş⁸⁸ olan Buhari birçok hadisi de Basra'da dinlediği halde Şam'da, Şam'da dinlediği halde Mısır'da yazdığı belirtilir.⁸⁹

Buhari hadis ilmindeki yeterliliği ve bilgisi ile dönemin başka hadisçileri tarafından çeşitli yöntemler ile sınanmıştır. Fakat bu sınamalardan anının akı ile çıkan Buhari'nin hadis ilmindeki üstünlüğü her kesim tarafından kabul görmüştür. Onun karşılaştığı imtihanlardan birini İbn Adıyy (365/975) şu şekilde aktarmıştır. “Buhari Bağdat'a geldiği zaman hadis âlimleri toplandılar. 100 hadisin metinlerini ve isnadını karıştırdılar. Bu maklub hadisleri mecliste Buhari'ye yönelmeleri için her bir kimseye onar tane hadis verdiler sonra insanlar toplandı. Sorulan hadisler karşısında Buhari “ben o hadisleri öyle bilmiyorum” dedi. Herkes görevlendirilmiş oldukları hadisleri sorduktan sonra Buhari, ‘senin ilk hadisine gelince onun isnadı şöyle şöyledir. İkinci hadisin isnadı şöyle şöyledir, üçüncü hadisin isnadı şöyle şöyledir’ diyerek bütün hadisleri doğru şekilde söyledi. Daha sonra diğer soru soran kişilerin hadislerini de bu şekilde yaparak hepsinin doğru şeklini bildirdi. En sonunda orada bulunanlar Buhari'nin hafızasının kuvvetliliğini dile getirerek kendisini sınamak için böyle bir yola başvurdıklarını Buhari'ye anlattılar.”⁹⁰

Buhari'nin hadis ilminde bir benzeri bulunmadığı, Buhari ile birlikte öğrencilerinin de hadis ilmine olan katkılarıyla hadis ilminin büyük gelişmeler kat ettiği gözlenmektedir. Buhari'nin hocaları da onun meziyetlerinden bahsetmişlerdir, İbn Hacer (237/852), “Gök kubbenin altında Resulullah'ın hadislerini Buhari'den daha iyi bilen birisini görmedim” demiştir.⁹¹

Hocalarından olan Nuaym b. Hammad (228/843) ve muhaddis Yakub b. İbrahim ed- Devraki (252/866); “Buhari bu ümmetin fakihidir”⁹² demektedir. Buhari'nin başka bir hocası olan Kuteybe b. Said (240/855) ise “aklımın erdiğinden

⁸⁸ Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yay., Ankara 1991, s. 8.

⁸⁹ Kemal Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 8.

⁹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 516; Zehebi, *a.g.e.*, XII, s. 409-410.

⁹¹ İ. Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, Ensar Nesriyat, İstanbul 1990, s. 123.

⁹² *M. Mustafa*, el-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâîl”, VI, s. 370.

beri Buhari gibisini görmedim. O, kendi zamanında sahabe arasındaki Ömer gibiydi. Eğer o sahabe devrinde yaşasaydı bir ayet gibi olurdu’’⁹³ demektedir.

Hayatı bu kadar ilimlerle, eserlerle ve başarılarla geçen bir şahsiyetin, tabii olarak çektiği bir takım zorluklar, sıkıntılar da olmuştur. Buhari’nin karşılaştığı sıkıntılara birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. Hicri 250 senesinde Nişabur’a seyahat eden Buhari, o dönemin tartışması olan ve mihne olayı olarak da adlandırılan ‘‘Kuran’ın Mahlukiyeti’’ hususunda kendisine yöneltilen sorulara ilk önce bu konu hakkında soru sormak bid’attır diyerek cevap vermek istemese de daha sonra ‘‘Kur’an Allah’ın kelimidir, mahlûk değildir ancak kulların fiilleri mahlûktur, bu konuda soru sormak ise bid’attır’’⁹⁴ cevabını vermiştir. Buhari’nin vermiş olduğu bu cevabın orada bulunan bazı kişiler tarafından yanlış anlaşılması ve Buhari’yi insanların gözünde itibarsızlaştırmak isteyen bazı art niyetli kişiler tarafından Buhari’nin Kur’an’ı mahlûk saydığını iddia ederek bir karışıklık meydana getirmek, sureti ile Buhari’nin orayı terk etmesi sağlanmıştır.⁹⁵

Yine buna örnek olarak bir başka olay ise şöyle cereyan etmiştir. Buhara’ya dönen Buhari, o dönemin valisi olan Halid b. Muhammed ez-Zühli’nin kendisini sarayına çağırarak, kendisine ve çocuklarına eğitim vermesi talebi ile karşılaşmıştır. Bu talep karşısında Buhari, saraya ve kişilerin ayaklarına götürülecek ilmin, küçük görülmesi anlamına geldiğini söyler ve ilim tahsil etmek isteyenlere kapısının açık olduğunu belirterek saraya gidip eğitim vermeyi reddeder. Buhari’nin bu teklifi kabul etmemesi valinin zoruna gider ve halkın büyük sevgi duyduğu Buhari’yi bir takım oyunlar ile halkın gözünde de itibarsızlaştırarak Buhari’nin şehri terk etmesini ister. Bunun sonucunda Buhari Buhara’dan ayrılmak zorunda kalır.⁹⁶

Buhari fizik olarak orta boylarda olup, ince ve zayıf bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Birçok güzel ahlakı ve karakteristik özelliğinin yanı sıra, az konuşması, insanları eleştirmemesi, gıybetten her zaman kaçınması, başkalarının sahip olduğu imkânlarla özenmemesi gibi birçok özelliğinin de bulunduğu

⁹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 678; Kemal, Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁹⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 684.

⁹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 684.

⁹⁶ Ebü’l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed Kastallani(v. 923/1517), *İrşadü’s-Sari li-Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Beyrut 2009, c. I, s. 66-67.

belirtilmektedir. Kendini yiyip içmeye vermemesi, sürekli Kur'an okuması, İbadet etmesi ve çok cömert olması, dünya malına önem vermediğini, yardım severliğini gösterdiği birçok davranışları bulunmaktadır.⁹⁷

Mükemmel şahsiyeti ve üstün ilim erbabı olmasının yanında Buhari üstün takva sahibi ve ahlaki faziletlerle sahip biridir. Nafile ibadetlere düşkünlüğü, sürekli Kur'an okuması, vera, hilm ve tevazü sahibi olması, az yemesi, cömertliği, minnet altında kalmamak için idarecilerden uzak durması, kendisini sadece ilime adamaya çalışması, karşılaştığı bela ve musibetler karşısında sabırlı ve metanetli olması bir takım özelliklerindedir. Buhari'nin ailesi hakkında ise Ahmed adında bir oğlu olduğu ve evinde birkaç cariyesi bulunduğu bilinmektedir.⁹⁸

Buhari, en küçük şüphelerden bile kaçınarak dikkatli olmaya çalışır ve kimseyi çekiştirmediğini belirterek kul hakkı konusunda çok dikkatli davranırdı. Hatta tenkit ettiği raviler hakkında konuşurken bile çok dikkatli davranmıştır. Bu konuda "Allah'u Teala'nın beni gıybetten dolayı hesaba çekmeyeceğini umarım" demesi bu konudaki titizliğini göstermektedir.⁹⁹

Birçok ilim adamı ve muhaddis yetiştiren Buhari, ardından da birçok eser bırakmıştır. Bu eserleri; el Camius – Sahih, et Tarihü'l Kebir, et Tarihü'l evsat, et –Tarihu's es sağir, Kitabu'l Küna, el Edebül Müfred, Kütübü'D-Dua'Afa'i's-Sağir, et-Tarih fi Ma'rifeti Ruvati'l Hadis ve Nakaleti'l-Aşar ve Temyizi Sikatihim, et-Tevarih ve'l Ensab, Halku ed'alill-ibad, Ref'ul-yedeyn fi's-salat ve Kitabu'l kira'ati halfe'l imam' dir.¹⁰⁰

Çeşitli ilim meclislerinde binlerce dinleyicisi olan Buhari'nin, çığır açtığı hadis ilminde kendisini takip eden hadis alanında birçok ilim adamı yetiştirdiği bilinmektedir. Hadis ilminde kendisinin açtığı yoldan giden ve Buhari ekolünü geliştirerek devam ettiren belli başlı bazı talebelerini zikretmek yerinde olacaktır. Müslim b. el-Haccac en-Nisaburi (261/875), Ebu Zur'a er-Razi (264/878), Muhammed b. İsa et-Tirmizi (279/892), Darimi (293/912), Ebu Hatim er-Razi

⁹⁷ el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", VI, s. 369.

⁹⁸ el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", VI, s. 369.

⁹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 672; el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", c. VI, s. 370.

¹⁰⁰ el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", c. VI, s. 371.

(277/890), Salih Cezere (293/906), İbrahim b. Ma'kil en-Nesefi (295/908), Muhammed b. Nasr el-Mervezi 294/907), Mutayyan (297/909), en-Nesai (303/927), İbn Said (318/929), İbn Huzeyme (311/922), Ebu'l Abbas es-Serrac (313/925), Muhammed b. Yusuf b.Matar el-Firebri (320/931), İbnu's-şarki (325/937)¹⁰¹ gibi isimler Buhari'nin önde gelen talebelerindedir.

Dönemin Buhara valisi Halid b. Muhammed ez-Zühli'nin isteği ve insanları Buhari'ye karşı kışkırtması sonucu Buhari şehirden ayrılmak zorunda kalmış ve Semerkant'a doğru yola çıkmıştır. Semerkant'a yaklaşık üç mil mesafe de bulunan Hartenk kasabasına, orada bulunan akrabalarını ziyaret etmek için uğramıştır. Bir süre bu kasabaya yerleşen Buhari, orada hastalanarak Semerkant'a gidememiştir. Hastalığının ilerlemesi üzerine, 256 yılının Ramazan bayramı gecesi, miladi 1eylül 870 yılında 62 yaşında vefat ederek Hartenk kasabasında toprağa verilmiştir.¹⁰²

B) el-Camiu's-Sahih

Birçok İslam âliminin görüşüne göre, İslam Dünyasında Kur'an-ı Kerimden sonra gelen en sahih kitap Buhari'nin yazmış olduğu Sahih-i Buhari adlı eseridir. Çünkü Buhari sahihinde sadece sahih hadislerle yer vermiştir. Sadece sahih hadisleri bir araya getirmek için kaleme aldığı bir eserdir. Buhari'nin eserine verdiği tam isim “*’el-Camiu’s-sahih müsnedü’l-muhtasar min umuri Rasulullah(s.a.v.) ve eyyamihi*” dir.¹⁰³

Nevevi'ye(676/1277) göre kitabın asıl adı ‘*’el-Camiu’l-musnedü’s-sahihu’l muhtasar min umuri Rasulillah Sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyamihi*’ dir.¹⁰⁴ İbn Hacer el-Askalani'ye göre kitabın asıl adı ise ‘*’el-Camiu’s-Sahihü’l-müsned min hadisi rasulillah Sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyamih*’ dir.¹⁰⁵ Hangi ismin doğru olduğu yönünde bir araştırma yapan Abdulfettah Ebu Gudde(1997), Nevevi'nin söylediği ismin tercih edilmesi gerektiğini belirterek,

¹⁰¹ Kemal Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 5-6; Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya 2003, ss. 32-34; el-A'zamî, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, c. VI, s. 368.

¹⁰² Kemal Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 12; Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁰³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 7; Zehebî, *a.g.e.*, c. XII, s. 401.

¹⁰⁴ İ. Lütfi Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, MÜİFAV Yay, İstanbul 1996, s. 80; M. Yaşar Kandemir, “el-Câmi’u’s-Sahîh”, *DİA*, c. VII, s. 114.

¹⁰⁵ İ. Lütfi Çakan, *a.g.e.*, s. 54; M. Yaşar Kandemir, “el-Câmi’u’s-Sahîh”, *DİA*, c. VII, s. 114.

İbn Hacer'in 'müsned' sıfatını 'sahih' sıfatından sonra zikretmesini ve muhtasar sıfatına yer vermemesini bir hata olarak görmektedir.¹⁰⁶

Buhari'nin en meşhur eseri olan el-Camiu's-Sahih, bir çok İslam âlimi tarafından da övgü ile zikredilmiştir. İmam Şafi (204/819), "yeryüzünde İmam Malik'in Muvatta'sından başka Sahih bir kitap yoktur." dediğinde daha Buhari'nin Sahih'i yazılmamıştı.¹⁰⁷ Bazıları İmam Müslim'in yazmış olduğu sahih' inin daha güvenilir olduğunu söyleseler de, ne var ki İmam Müslim'in kaynağı da Buhari'dir. Çünkü Müslim *sahihi* ni Buhari'nin sahihi üzerine yazmış ve kendisine onu örnek almıştır. Yani buna göre Buhari böyle bir eser ortaya koymasaydı İmam Müslim'in de kendi sahihini yazamayacağı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Buhari rivayet ettiği hadisleri, öncelikle hadis âlimlerinin sahih kabul ettikleri hadislerden seçmiştir. Buhari'nin "bu kitapta sadece sahih hadisleri rivayet ettim. Dışarıda bıraktığım sahih hadislerin sayısı daha çoktur" ifadesiyle, eserinin hacmini çok fazla büyütmemek için bütün sahih hadisleri eserine almadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Buhari'nin *sahihi* ini telif etmesine neden olan en önemli hususlardan birini kendisi şu şekilde anlatmaktadır; hadis hocalarından olan, İshak b. Rahuye'nin yanındayken, bir defasında bize "Peygamber'in(sav) sahih sünnetini ihtiva eden muhtasar bir kitap telif etseniz' şeklindeki arzusunu dile getirmişti. Onun bu teklifi bende bende te'sir ve heyecan uyandırdı. Böylece el-Camiu's-Sahih'i telife karar verdim"¹¹⁰ demektedir.

Buhari'nin sahihini telif etmesine sebep olan bir diğer olay ise gördüğü bir rüyadan ötürüdür. Buhari görmüş olduğu rüyayı şu şekilde anlatır; "Peygamber'i (sav) rüyamda gördüm. Sanki elimde bir yelpaze ile huzurunda onu rahatlatıyordum. Önünde durup ona eza veren şeyleri ondan uzaklaştırdım. Ve bu rüyamı bir rüya tabircisine sorduğumda bana 'sen Peygamber'i(sav) ona isnat edilecek yalanlardan

¹⁰⁶ Ebu Gudde, *Tahkiku İsmeyi's-Sahihayn ve'smi Cemir't-Tirmizi*, s. 9.

¹⁰⁷ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahih", *DİA*, c. VII, s. 114.

¹⁰⁸ Sandıkçı, Kemal, *a.g.e.*, s. 17; Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmi'u's-Sahih", *DİA*, c. VII, s. 114.

¹⁰⁹ Zehebi, *a.g.e.*, c. XII, s. 402; Hatib el-Bağdadi, *Tarihu Bagdad*, c. II, s. 8-9.

¹¹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 9.

koruyacaksın' diye yorumladı. Bu rüya, *el-Camiu's-Sahih* tahriç ve telifi beni sevk etmiştir"¹¹¹ demektedir.

Büyük bir maneviyat ve heyecan içerisinde eserini kaleme alan Buhari'nin söylediği bazı sözler eserini ne kadar titizlikle ve önemseyerek yazdığını ortaya koyar mahiyettedir. "*El-Camiu's-Sahih* isimli kitabıma bir hadisi koymadan önce abdest alıp veya gusledip, iki rekât namaz kılardım" sözü bunlara örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Buhara, Mekke ve Medine'de sürekli ibadet ve duaları eşliğinde kitabını yazan Buhari, hayırlı bir eser ortaya çıkarabilmek için sürekli Allah'a dua ettiğini belirterek, sadece sıhhatinden emin olduğu hadisleri seçtiğini bildirir. Sahih'inin bab başlıklarını Peygamberimizim kabri ile minberi arasında düzenlediğini ve her bab için ayrı olarak iki rekât namaz kıldığını belirtmektedir.¹¹²

Buhari sahihini yazıp bitirdikten sonra, o dönemin hadis âlimleri olan Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medini ve Yahya b. Main gibi muhaddislere göstererek dört hadis dışında bütün hadislerin sahih olduğunu ve Buhari'nin yazmış olduğu eserin sahih olduğu hususunda görüş bildirmektedirler. Yalnız hadis âlimlerinin ittifak ettikleri hadislerin son sözü de, el-Lukayli'ye göre Buhari'nin kendisine bırakılmış ve Buhari'nin değerlendirmelerine göre o hadisler de sahihtir.¹¹³ Buhari sahihini on altı yılda, altı yüz bin hadisten meydana getirmiş ve "onu Allah ile aramda hüccet kıldım"¹¹⁴ demiştir.

El Camiu's-Sahih'i bizzat kendisinden dinleyen on binlerce talebesi olan Buhari'nin bu eseri aynı zamanda İslami ilimlere temel teşkil eden bir hadis kitabı olmuş ve eserin bin civarında ravisi olmuştur. Günümüzdeki *el-Camiu's-Sahih*'in metni Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillah el-Yunini (701/1302) tarafından hazırlanan ve biri Firebr'de diğeri ise Buhara'da olmak üzere, iki ayrı nüshadan oluşan Muhammed b. Yusuf el-Firebri'nin(320/932) nüshasına dayanan metindir. Sahih'i Buhari nüshaları içerisinde en meşhur olan ve öne çıkan nüshalar el-Firebri nüshalarıdır. Diğer bilinen nüshalar ise İbrahim b. Ma'kıl en-Nesevi (295/907), Hammad b. Şakir en-Nesevi(290/902), Ebu Talha Mansur b. Muhammed el-

¹¹¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹² Zehebi, *a.g.e.*, c. XII, s. 404; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 212.

¹¹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 10.

¹¹⁴ Zehebi, *a.g.e.*, c. XII, s. 405.

Bezdevi(329/940) ve Ebu Abdillah el-Huseyn b. İsmail el-Mehamili(330/941)¹¹⁵ gibi öne çıkan ravilere aittir.

El Camiu's-Sahih'de ki hadis sayısı farklı kaynaklara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun sebebi ise bazı babların kitap olarak kabul edilmesi, bazı hadislerin bir yerde uzun, bir yerde kısa geçtiği için ayrı sayılması, iki ayrı isnad ile verilen hadislerin bazılarında göre tek bazılarında göre ayrı ayrı sayılması ve farklı sahih nüshalarından dolayı meydana gelmektedir.¹¹⁶ Örneğin İbn's-Salah'a(643/1246) göre tekrar edilen hadisler dahil, 7275 hadis,¹¹⁷ İbn Hacer'e (238/852) göre muallak ve mutabilerin dışında 7397 hadis bulunmaktadır. 1341 muallak, 341 adet mütabi bulunmakta, böylece hadislerin sayısı 9082 ye çıkmaktadır. Buna sahabe sözleri ve tabii sözleri dahil değildir.¹¹⁸ *El Camiu's-Sahih*'de tekrar edilmiş hadisler hariç, İbnü's-Salah'a göre 4000, İbn Hacer'e göre 2791 hadis bulunmaktadır.¹¹⁹

Abdullah b. Ahmet el-Hamevi'ye göre 108 kitap, Muhammed Şerif Takadi'ye göre 68 kitap, 3730 bab, Muhammed Fuat Abdulkakye'ye göre 97 kitap, 3889 bab, Abdullah b. Muhammed Cüneyman'a göre 91 kitap, 3867 bab, Katip Çelebi'ye göre 100 küsür kitap, 3450 bab¹²⁰ bulunmaktadır.

Buhari'nin altı yüz bin hadis içerisinde seçerek yazdığı hadisler, eser üzerinde geniş bir fihrist hazırlayan Abdullah b. Muhammed Guneyman'a göre eser, 91 kitap ve 3867 babdan oluşmaktadır. İbnü's-Salah'a göre eserde tekrar edilen hadislerle beraber 7275 hadis bulunmaktadır. Tekrar edilmeyen rivayetlerin sayısı ise 4000 dir.¹²¹

İmam Buhari'nin eserleri arasında *el-Camiu's-Sahih*'nin çok önemli bir yeri vardır. Diğer eserlerinden farklı birçok özelliği bulunmaktadır. Buhari'ye "İmamü'l-Muhaddisin" ve "Emirul Mü'minin fi'l Hadis" gibi güzel lakaplarla

¹¹⁵ İ Lütüfî Çakan, *a.g.e.*, s. 56.; Eren, *a.g.e.*, s. 33.

¹¹⁶ Talat Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 296; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahîh", *DİA*, c. VII, ss. 115.

¹¹⁷ Kemal Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁸ İ Lütüfî Çakan, *a.g.e.*, s. 54; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahîh", *DİA*, c. VII, ss. 115.

¹¹⁹ İ Lütüfî Çakan, *a.g.e.*, s. 55; Mehmet Eren, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹²⁰ Mehmet Eren, *a.g.e.*, s. 36; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahîh", *DİA*, c. VII, ss. 115.

¹²¹ Ramazan Zenbil, *İmam Buhari Hayatı*, Nebevi Hayat Yay., İstanbul 2013, s. 126.

anılmasına sebep olan bu kitap Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam Dininin en güvenilir ikinci kitabı olmuştur. Şüphesiz ki İslam Dünyasında Müslümanların, peygamberimizi en iyi şekilde anlamalarını kolaylaştırmıştır.¹²²

Kavramsal çerçevede yapılan tanımlamaların, Buhari ve eseri'nin tanıtılmasının yeterli olacağı düşünülerek, ikinci bölümü oluşturan Sahih-i Buhari edep bölümü hadislerinin hangi değerlerimizi işaret ettiğini, ahlaki ve karakter eğitimi açısından peygamberimizin kazandırmak istediği davranışları inceleyerek değerlendirilmesine geçebiliriz.

¹²² Ramazan Zenbil, *a.g.e.*, s. 126.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHİH-İ BUHARİ EDEB BÖLÜMÜ HADİSLERİNİN AHLAKİ DEĞERLER VE KARAKTER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

I- ADALET

Arapça bir kelime olan ve “adl” kökünden türeyen adalet kelimesi, sözlükte; eşit olan, dengeli, düzeltmek, tartmak,¹²³ orta yol, doğruluk, eşitlik, her şeye hakkını verme ve kanunları eşitlik ilkesine göre uygulama¹²⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Sözlükte birçok mana ile tarif edilen adaletin dini literatürde de birçok anlamı bulunmaktadır. Haksızlıktan uzak durmak, hakkaniyet sahibi olmak, doğru olmak ve doğruluğu yaymak, suç ve cezada eşit davranmak, eşit olmak, hak yol üzere doğru olmak, ödülde ve cezada eşit olmak, küfür, şirk, nifak ve zulmü terk etmek¹²⁵ gibi dini terim anlamları bulunmaktadır.

Adalet, dünyanın her yerinde toplumu ayakta tutan en temel ilkelerden biri olarak görülmektedir. Yeryüzünde adalet olmadığı zaman, toplumların ve dünyanın dengesi değişir. Adaletin eksik olduğu ya da hiç olmadığı coğrafyalarda refah, mutluluk ve dayanışma gibi insanların sahip olmaları gereken değerlerin ortadan kalkması kaçınılmazdır.

İslam düşünürlerinden Gazali’ye göre adalet, sırat-ı müstakim işlerde ifrat ve tefritin ortası, gerçek orta yol¹²⁶ olarak açıklanmaktadır. Muallim Naci ise adaleti hak ne ise hak edenine teslim etme isteğidir¹²⁷ diye açıklamaktadır.

Nisa suresinde Allah Teâla: “Allah sizlere mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adalet ile hükmetmenizi emreder”¹²⁸ buyurmaktadır. Diğer bir ayette ise “Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz. Bir kavme olan kininiz sizi

¹²³ Hüseyin K. Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 27.

¹²⁴ Ahmet Nedim Serinsu vdğ, *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yay, Ankara 2009, s. 4.

¹²⁵ Fikret Karaman ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006, s. 5-6.

¹²⁶ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, s. 204.

¹²⁷ Ahmet Rifat, *Tasvîr-i Ahlak*, “Adalet”, Kervan Kitapçılık, ts., s. 21.

¹²⁸ Nisa 4/58.

adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun. Çünkü adalet takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır"¹²⁹ buyurarak adaletin önemini bu ve benzeri birçok ayette bizlere anlatmıştır.

Hız. Peygambere peygamberlik gelmeden önce yaşadığı toplumda kendisinin en güvenilir biri olduğu, adaleti savunan ve adaletle muamele eden bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Kendisine gelen vahiylerden özellikle adalet ile ilgili hükümlerden sonra, kuşkusuz adaleti ilk önce temsil eden ve örnek olan şahsiyet yine kendisi olmuştur.

Ahlaki değerler açısından çok büyük bir erdem sayılan adalet kavramı; toplum düzenini ve asayişini sağlamak, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda haklı tarafların belirlenmesi, suçların karşılığında uygulanacak cezaların miktarları vb. gibi birçok toplumsal olayların düzenli işleyişinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca adalet sadece bu zikredilen birkaç olay ile sınırlı değil, bireylerin hayatları boyunca tüm yaşayışlarında ve davranışlarında uygulamaları gereken bir değerdir. Örnek olarak bir suçlunun cezasının verilmesi, hak hukuk konularında riayet edilmesi gereken konular adalet ile açıklanırken, anne babaya saygı, insanlara duyulan sevgi, ortak alanların, ortak araçların kullanımı da adalet ile açıklanabilir. Müslümanlar olarak çok fazla üstünde durulan ve her fırsatta karşımızdakileri tehdit edercesine kullanılan bir kul hakkı anlayışı bulunmaktadır. İşte bu kul hakkının da kapsadığı her şey aynı zamanda adaletin de alanıdır.

Çok önemli bir ahlaki değer olan adaletin gelecek nesillere aktarılması konusu da önemle üzerinde durulması ve tartışılması gereken konulardandır. Bütün ahlaki değerlerimizde olması gerektiği gibi adalet değerimizin de çocuklara aktarılırken, birey olarak toplum içinde her davranışta, her olayda, her an adaleti önemseyerek hareket edilmesi gerektiği anlatılmalıdır.

Okullarda verilecek eğitimlerle ve sahada uygulama yaptırılması gereken konularda uygulamalar yaptırılarak okul öncesinden eğitim hayatının sonuna kadar her bireyin başta adalet olmak üzere tüm değerlerimiz hakkında eğitim görmesi gerekmektedir. İnsanlar dünyaya gelmelerinden itibaren eğitime başladıkları için ilk

¹²⁹ Maide 5/8.

öğretmenleri olan anne babalara da yetişkin eğitimleri verilmelidir. Eğitim seminerleri, konferanslar veya kitle iletişim araçlarıyla hayat şartlarından ve çalışma yoğunluklarından dolayı pek zamanı olmayan çalışan ebeveynlerin bu eğitimlerden yararlanmaları sağlanmalıdır.

Yukarıda ele aldığımız gibi Allah, adalet hakkında birçok ayet ile bizlere uyarılarda bulunduğu gibi, Peygamberimizin de adalet kavramı ile ilgili birçok öğüdü bulunmaktadır. Nübüvvet'den önce ve sonra yaşadığı coğrafyada adalet denilince işaret edilen Peygamberimiz, Mekke'nin fethinden sonra Huneyn ve Hevazin harbinin ganimetlerini taksim ederken bir adam gelip “*ya Resulullah adalet et! dedi Resulullah da veyl olsun sana! Ben adalet etmezsem kim adalet eder?*”¹³⁰ diye cevap vermiştir. Bu hadiste Peygamberimizin adaleti en iyi şekilde uygulayan bir şahsiyet olduğu bilinirken, oradaki bir kişinin böyle bir söz söylemesi etraftaki insanların tepkisine sebep olmuştur. Bu hadiste Peygamberimizin kullandığı veyl sözü yazıklar olsun bedbaht gibi anlamlar taşımaktadır.

Adalet aynı zamanda bireylerin sözlerinde fiillerinde ve yaşantılarında hakkaniyetli olmalarını gerektiren bir değerdir. Hakkaniyetli olma, aynı zamanda adil olma hali ise, bireylerin yaşantılarının tüm alanlarını kapsamaktadır. Yani birey öncelikle Allah'a karşı, daha sonra ailesine, insanlara, çevreye, doğaya vb. etrafındaki her şeye karşı adaletli olmak durumundadır. Burada önemli olan bireyin adil olma özelliğine sahip olmasıdır. Birey, yaşantısını ilgilendiren tüm olaylarla ilgili adil olursa, o zaman adalet kavramı bireyde yerini almış denilebilmektedir. Toplum içinde beraber yaşayan insanların birbirlerine karşı adaletli olmaları gerekmektedir. İnsanların sürekli iletişim ve alışveriş halinde olmalarından dolayı, hak ve sorumluluklarının bilinmesi gerekmektedir.

Peygamberimizin anlatmış olduğu bir olaya göre, bir kişinin işçisine adil davranması ve onun hakkını gözetmesi, o kişinin kapalı kaldığı mağaradan kurtuluşuna vesile olmuştur. Halk arasında sürekli zikredilen bir hadis olan ve üç kişinin mağarada kapalı kalması ve yaptıkları iyilikleri Allah'a arz edip yardım istemeleri ile ilgili bir hadise örnek olarak gösterilir. İşçisinin kendisine belli bir süre

¹³⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 95.*

çalıştığı ve ücretini almadan gittiği için, o işçinin ücretiyle pirinç ekip her seferinde çoğaltmış ve sonunda bir sürü sığır almıştır. Uzun zaman geçtikten sonra gelen ve kalan hakkını isteyen işçisine sürüleri ve çobanını göstererek işte senin hakkın diyerek işçisine vermesiyle ve bunu sırf Allah'ın rızasını umarak yaptığını arz etmesiyle mağaranın kapısının tamamen açıldığı ve mahsur kaldıkları yerden adaletli davranışları neticesinde kurtuldukları anlatılmaktadır.¹³¹

Bireyin Allah'a, ailesine ve diğer insanlara yönelik adil olması ile ilgili olarak peygamberimiz, Allah'a ortak koşulmaması, verilecek borçların verilmesi verilmeyen bir şeyin alınmaya çalışılmaması, çocukların diri diri gömülmemesi,¹³² komşulara eza edilmemesi¹³³ anne babaya eza edilmemesi ve müşrik bile olsa anne ve babaya adalet ile muamele edilmesi gerektiğini¹³⁴ bizlere bildirmektedir. Öncelikle bireyin kendi yaratana karşı adil olması gerekmektedir. Kendisini yaratan Allah için kulluk görevinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Kişinin Allah onu yarattığı halde Allah'a bir benzer uydurması¹³⁵ adaletsizliktir. İnsanları öldürmek ve yaşam haklarını elinden almak¹³⁶ insanlara yapılan bir adaletsizliktir. Eşine karşı şiddet uygulayan, tüm işlerini gördüğü halde sevgiden mahrum bırakıp, onu sürekli azarlayan, hiçbir şeyi beğenmeyen bir eş de eşine karşı adaletli davranmamaktadır.¹³⁷ İnsanların, çalışanlarına karşı da adaletli olması gerekmektedir. Çalışanlarına kaldırabilecekleri, yüklerin verilmesi, onlara iyi davranması, yeme içme ve giyim konusunda onlara yardımda bulunması gerekmektedir.¹³⁸

Bireyler Allah'ın yaratmış olduğu bedene de adil davranmak durumundadırlar. Bireyler bedenlerine en iyi şekilde bakılmalı, birer emanet olduğunu unutmamalıdır. Bedenlerine zarar verecek her türlü fiilden uzak durmaları gerektiği gibi, aşırı ibadet halinde de bedeni bitkin ve yorgun düşürmemek gerekmektedir. Peygamberimiz, gündüzleri her gün oruç tutan ve her gece sürekli

¹³¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 5.*

¹³² *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

¹³³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 85.*

¹³⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

¹³⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 20.*

¹³⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 39.*

¹³⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 43.*

¹³⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb, 44.*

namaz kılan birinin durumu kendisine bildirilince o kişiyi uyarılmış, makbul olan ibadetleri kendisine anlatmıştır.¹³⁹

Ahlaki değerler içerisinde önemli bir yere sahip olan adalet; herkese layık olduğu ve hak ettiği ölçüde hakkını verme, herkesin kendi yeteneğine ve yaratılışına göre karşılığını elde edeceği şekilde, fırsat eşitliğini sağlayabilmektir. Kısaca birine layık olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek ise rahmet ve lütuf olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla adalet ve lütfun da birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in uygulamış olduğu adalet prensibinin de; hukuki, sosyal, ekonomik ve uluslararası boyutta, herkesin yaratılışına ve yeteneklerine göre karşılığını bulabilmesi ve fırsat eşitliğini sağlayabilmesini esas aldığı görülmektedir.¹⁴⁰

Yukarıda zikredilen ayetler ve hadisler ışığında adalet değerine bakıldığı zaman Allah, Müslümanların mutlaka adalet üzere olmalarının gerektiğini bildiren kesin emirler vermektedir. İnsanlarda ve özellikle müslümanlarda bulunması gereken adil olma özelliği, aynı zamanda en büyük erdemlerimizden biri olarak kabul edilmektedir. Açıkçası adalet, müminlerde bulunması gereken sıfatlardandır diyebiliriz.

Peygamberimiz sözlerinde, fiillerinde ve hayatı boyunca tüm yaşantısında adaletin örnek şahsiyeti olmuştur. Peygamberimiz adalet ile ilgili Müslümanlara çok önemli nasihatlerde bulunmuş ve bizzat kendi kılavuzluğuyla sözlerini tasdik etmiştir. Hem dünya huzurunun, hem de ahiret mutluluğunun kaynağı olan adalet tüm insanlık için refah kaynağıdır.

Peygamberimizin söz ve fiilleriyle, adalet hakkında kazandırmak istediği davranışları çeşitli örneklerle insanlara aktardığı görülmektedir. Örnek olarak ibadet etmek farz ve sevap davranışlardandır fakat kişinin bedenini yorgun düşürecek ve zarar verecek kadar aşırı ibadet etmesi peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır. Nitekim Allah'a en yakınınız olan benim diye buyuran ve ibadette ederim, uyurumda, oruçta tutarım, tutmadığım günlerde olur, buyuran peygamberimiz

¹³⁹ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 84.

¹⁴⁰ Yusuf Açıkel, "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adalet Prensibi", VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Tuğra Matbaası, Isparta 2006, s. 77.

insanların bedenlerine adaletli davranmalarının gerekliliğini kazandırarak, ibadetlerde aşırılık yapmalarını engellemiştir. Bu ve çeşitli örneklere bakıldığı zaman peygamberimizin asıl amacının bu davranışları öğretmenin yanında kendisinin öncülüğünde tamamen kazandırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Ahlaki değerler ve karakter eğitimi açısından birinci sırada açıklamaya çalıştığımız adalet kavramı ilk önce öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken değerlerimizdendir. Çünkü adaletin noksansız uygulandığı toplumlarda huzur ve güven ortamı oluşmaktadır. İnsanların birbirine güvenle bakması, birbirlerine karşı sağduyulu ve samimiyet içinde olmaları, içinde buldukları toplumu ve dünyayı huzurlu ve yaşanacak bir yer haline getirmektedir. Bireylerde bulunan ahlaki ve karakter özelliklerinin bir parçası olması gereken adalet, huzurlu bir toplum için özenle üzerinde durulması ve eğitimler ile kazandırılması gereken bir değerdir. Özellikle müslüman olan ülkelerde, eğitim sistemleri düzenlenirken, peygamberimizin sözlerinin iyice araştırılması ve verilmek istenen mesajların, değerler eğitimi ve karakter eğitimi çerçevesinde değerlendirilerek, eğitimin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir. Kuran'ın ve hadislerin, müslümanlara vermek istediği mesajların üzerinde yeterince durularak, eğitime dâhil edilmesi, şüphesiz yetişen nesillerimizin peygamberimizi daha iyi tanımalarına ve öğretilerini daha iyi tatbik etmelerine imkân sağlayacaktır.

II-SABIR

Sözlükteki manasına göre sabır; çeşitli acılara üzüntülere başa gelebilecek sıkıntılara ve musibetlere dayanma hali¹⁴¹ olarak açıklanmaktadır. Ayrıca tahammül etme, sebat etme, herhangi bir olay karşısında veya haksızlıklar karşısında aşırı ve nefsi tepkilerden kaçınma,¹⁴² ve engellemek, dirençli olmak gibi manalar da verilen sabır, ahlaki bir terim olarak; bireylerin başına gelen olaylar karşısında üzüntüleri, dirençleri, nefsi duygulara kulak asmaksızın gösterilen metanet ve olgunluk hali¹⁴³ olarak açıklanabilir.

¹⁴¹ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay, Ankara 2013, s. 939.

¹⁴² www.tdk.gov.tr (12.06.2016).

¹⁴³ Mustafa Çağrı, "Sabır", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 337.

Nefsi, telaştan; dili, şikâyetten; organları, çirkin davranışlardan koruma, ifrat ve tefrit arasında fark gözetmeden her iki halde de vakarını muhafaza etme halidir.¹⁴⁴ Sabır, her türlü olumsuzluklar ve sıkıntılar karşısında, dayanıklılıkla göğüs germe, Allah'a teslimiyet içerisinde olma ve Ondan gelen her türlü sıkıntılara katlanma anlamlarında kullanılır.

Sabır “başa gelen musibetler karşısında Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen haller karşısında Dünya ve ahiret yararını düşünerek ruhsal dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunan sükûnet ve dayanma gücü”¹⁴⁵ demektir.

İslam âlemi için çok önemli bir değer olan sabır değeri hakkında Kur'an'da birçok ayet bulunmakla beraber Peygamber Efendimiz'den de bizlere ulaşan birçok hadis bulunmaktadır. Yüce Allah, birçok ayette insanları uyarmış ve musibetler karşısında sabırlı olan kullarını müjdelemiştir. Nahl suresi 126. Ayette Allah “*Eğer ceza verirsiniz, size yapılan kadar ceza veriniz; yok eğer sabrederseniz, elbette ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.*”¹⁴⁶ Buyurmuştur. Sabırla ilgili diğer bazı ayetlerde ise “*Andolsun ki sizi biraz korku, biraz açlık, mallardan, canlardan ve mahsullerden yana bir eksiltme ile sınavacağız o halde müjdele o sabredenleri.*”¹⁴⁷ “*Ey iman edenler sabır ve namazla Allaha yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenler ile beraberdir.*”¹⁴⁸ buyurulmaktadır.

Kuran'da sabır ile ilgili bu ve benzeri ayetlere sıkça rastlanmaktadır. Peygamberimizin de sabırla ilgili birçok sözü bulunmaktadır. Peygamberimiz sabırdaki örnekliğini söz ve fiilleri ile özellikle nübüvvetin ilk yıllarında yaşadığı büyük sıkıntılara, Allah'a sığınarak büyük bir sabırlılıkla göğüs gerdiği görülmektedir.

Sabır denildiği zaman şüphesiz es-Sabur ismi ile en çok sabredici olan varlığın Allah olduğu bilinmektedir. Onun sabrı insanların sabırlarına hiç benzememektedir. İnsanlar karşısındakilerin hatasını en fazla birkaç defa affeder ve

¹⁴⁴ Mustafa Çağrıncı, “Sabır”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 337.

¹⁴⁵ Fikret Karaman vdğ, *a.g.e.*, s. 567.

¹⁴⁶ Nahl 16/126.

¹⁴⁷ Bakara 2/155.

¹⁴⁸ Bakara 2/153.

sabreder fakat kendisine karşı her türlü isyanlara, ibadet etmeyenlere, kendisine şirk koşanlara karşı Allah son derece sabırlı olmakta ve kullarının düzelmesi için sabrı sürekli devam etmektedir. Peygamberimiz “*Yüce Allah’tan daha sabırlı ve aleyhinde işittiği (batıl iddiaların verdiği) ezaya mimli hiçbir şey yoktur. Çünkü insanların bir kısmı ona oğul isnad edip çağırıyorlar, böyle iken şüphesiz Allah onları afiyette alıyor ve onları türlü nimetlerle rızıklandırıyor*”¹⁴⁹ buyurmaktadır. Allah ‘dan sonra yaşadığı zorluklar karşısında bir beşer olarak sabreden Peygamberimiz de çok fazla sabır göstereceği durumlar karşısında kalmış ve karşılaştıkları zorluklar karşısında Müslümanlara çok büyük sabır örneklikleri sergilemiştir. Peygamberimiz, hiç kimseye kin tutmamış, hiç kimseden öç almamıştır. Sadece Allah için yapılan hüremetsizlikler için öfkelenmiş ve intikam aldığı olmuştur.¹⁵⁰

Hız. Peygamber’in Huneyn savaşı sonrası ganimet mallarını taksim etmedeki gayesini anlamayan bir sahabinin, Rasulullah’ın uygulamasının Allah rızasına uygun olmadığını ifade etmesi ve bu durumun kendisine ulaşması sonrası yüzünün ekşiyerek “*Allah Musa’ya rahmet etsin! Vallahi o bundan daha çok sözlerle ezalandırıldı da sabretti*”¹⁵¹ diyerek kendisinin karşılaştığı o durum için daha kötü örnekler vererek kendisinin sabretmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sabrın bir başka yönü de insanın öfkelenmiş vakit öfkesine hâkim olarak öfkesini yenmesidir. Bu durum da kişinin sabrıyla doğrudan ilişkilidir. Bu durumu bir örnekle tasvir eden peygamberimiz, *asıl pehlivanın güreşte rakibini yenen değil, öfkelenmişinde öfkesine hâkim olandır*¹⁵² diye açıklamaktadır

İnsanların yapmış oldukları her türlü eziyet ve kötülükler karşısında da sabırlı olmak gerekmektedir. Kötü bir kişinin karşısında onun sözlerine ve hareketlerine tahammül etmek gerekirken, gerektiği takdirde içinde bulunulan ortamdan uzaklaşılması daha doğru bir davranış olacaktır.¹⁵³

¹⁴⁹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 71.*

¹⁵⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 80.*

¹⁵¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 88.*

¹⁵² *Sahih-i Buhari, Edeb, 139.*

¹⁵³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 48-82.*

Peygamberimize nasihat için gelen bir kişiye peygamberimiz “Gadaplanma”¹⁵⁴ buyurmuştur. Buradan anlaşılan Peygamberimiz o dönemde bir eğitici olarak kimin neye ihtiyacı olduğunu bilmekte ve ona göre karşısındaki insanlara bilgilendirmeler yapmaktadır.

Müslümanlar için üsve-i hasene olan peygamberimizin hayatı ve hadisleri incelendiğinde sabrın, yalnızca başımıza gelen musibetler ve olumsuz durumlar karşısındaki tavrımız olmadığını görürüz. Bu özelliklerinin yanında, insani ilişkilerde muhatabımıza karşı takınacağımız tutuma ilişkin de sabrın farklı yönlerinin olduğunu peygamberimizin yaşantısından tespit edilebilmektedir. Bu yönleri nedeniyle müslümanlar için ahlaki değerlerin, Hz. Peygamber’in yaşantısıyla örneklendirilmesi hem etkisi hem de bağlayıcılığı açısından önemli olmaktadır.

Yaratılışın gayesi olarak insanlar, dünyada her an çeşitli imtihanlar ile karşılaşmaktadırlar. Karşılaşılan bu imtihanlar, bazen çok güzel ve sevindirici sonuçlara yol açarken bazen de çok acı sonuçlar doğurabilmektedir. İşte burada sabır devreye girerek metanetin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Karşılaşılan her türlü olumsuz durumlar karşısında boşluklara, bunalımlara ve ümitsizliklere düşmeden Allah’a sığınıp teslimiyet hali içerisinde olmanın verdiği moral gücü olarak sabır, ifade edilebilmektedir.

Sabırlı olmak, yapılan her türlü eza ve cefaya ve haksızlıklara tepki vermeden kabullenmek değil, bilakis yerine ve zamanına göre tepki göstermek, yılmadan mücadele etmeye devam etmektir.¹⁵⁵ Aksi takdirde Müslümanın her durumda pasif kalarak tüm olumsuzlukları kabullenmesi ne Kur’an, ne de Peygamberimiz’ in uygulamalarıyla bağdaşacaktır.

Peygamberimizin hadisleri ve davranışlarıyla insanlara yaptığı uyarılara bakıldığında zaman sabır konusunda insanların ihtiyacına göre sözler söylediği görülmektedir. Çabuk öfkelenen kişilere sabrederek öfkelenmemelerini bildiren peygamberimizin asıl amacı daha kötü sonuçlar oluşabilecek bir ortamda insanları uyarak bu tür davranışların önünü kesmektir.

¹⁵⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 76.*

¹⁵⁵ İsmail Karagöz, “Kur’an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *DİD*, c. XXXVIII, sy. I, 2002, s. 22.

Günümüzde insanların sabır konusunda ne kadar çaresiz kaldıkları sosyal hayatta müşahede edilebilmektedir. İnsanlar bazen sabırsızca yaptıkları davranışların sonuçlarını ağır şekilde ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren verilmesi gereken karakter eğitimlerinde sabır kavramına önem verilmeli ve bu minval üzerinde ciddi bir şekilde durularak özellikle çocukların ve yetişkinlerin eğitimlerine dikkat edilmelidir.

Ahlaki özellikler açısından önemli bir yere sahip olan sabır kavramının bireylerde zayıf olması demek vücudun bir organının eksik çalışması anlamına gelmektedir. O yüzden karakter eğitimlerinde verilmesi gereken konulardan biri olan sabır, insanları karamsarlık ve olumsuz düşüncelerden uzak tutarak, insanların ahlak dışı kötü davranışlardan uzak durmasını ve Allah'a karşı yapılması gereken ibadetlerini de zorlanmadan yapmasını sağlamaktadır.

III- DOĞRULUK-SADAKAT-DÜRÜSTLÜK

Sadakat, Arapça bir kelime olan ve “sıdk” kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlükte niyette dürüstlük, söz ve davranışların gerçek, doğru ve halis anlamlarında yalanın karşısı¹⁵⁶ diye tanımlanmaktadır.

Sadakat, doğruluk ve dürüstlük kelimeleri, aslında birbirleri arasında eş anlam olarak da kullanılmaktadır. Hepsinin ortak noktası tamamen gerçek, saf ve abartılmamış olan, olanın ne eksik ne de fazla olması, sade olması, olduğu gibi olması durumudur. Doğruluk sözlükte “doğru olma hali, sadakat, dürüstlük, hak, gerçeklik ve hadiseye uygun söz söylemek”¹⁵⁷ gibi manalara gelmektedir.

Dürüstlük kelime olarak; dürüst olma hali, sahilik, sade ve olduğu gibi¹⁵⁸ anlamlarına gelmektedir. Doğruluk ve dürüstlük kelimeleri anlam bakımından birbirine çok yakındır. Hatta ifade ettiğimiz gibi birbirileri yerine zaman zaman eş anlam olarak kullanılmaktadır.

Terim anlamı olarak incelendiğinde doğruluk ve dürüstlük kelimelerinin ortak karşılığı olan ve dini terminolojide kullanılan en yakın kavram sıdk

¹⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Sıdk”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 98.

¹⁵⁷ “Doğruluk”, *İslamî Bilgiler Ansiklopedisi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul: 1993, c. III, s.109.

¹⁵⁸ Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 939.

kelimesidir. Aynı zamanda bir ahlak terimi olan sıdk kavramı, bireylerin yaşantılarıyla, sözleriyle ve fiilleriyle büsbütün olarak, yani niyetlerinde ve inançlarında doğruluk, dürüstlük ve haktan yana olmalarıdır.¹⁵⁹

Doğruluk ve dürüstlük kavramlarının dini terminolojide karşılığı olması ve aynı zamanda kapsayıcılığı ile bu iki terimi ifade etmesi bakımından sıdk kelimesinin üzerinden açıklamalarımız yapılmaya çalışılacaktır.

Sadakat kelimesi, İslam âleminde çok önemli bir kavram olarak dikkat çeken ve bütün islam âlimlerinin gerek eğitimlerinde, gerekse tüm yaşantılarında üzerinde durdukları bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda tasavvuf alanlarında da en önemli ahlaki erdemlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Gerek kitabımız Kuran’da, gerekse Peygamber Efendimizin söz ve fiillerinde, müminlerin vasıfları için kullanılan ve müminlerin sahip olmaları gereken sıdk kavramı sıkça ifade edilmektedir. Birkaç ayet örneği verecek olursak Allah, “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”¹⁶⁰ buyurarak bizlere doğru olmayı emretmiş ve insanların tüm hayatlarında doğruluk ile muamele etmelerini istemiştir. Diğer bir ayette “*İmanlarını eylemleri ile doğrulayan kimseler,(Siddiklar) ile beraber olur.*” buyurularak, asıl doğruluğun, insanlardaki tezahürü, tüm davranış, söz ve halleriyle olabileceği belirtilmiştir.

Doğru, dürüst ve sadık olmanın zıddı olan yalan, hiçbir toplum ve din tarafından hoş karşılanmamaktadır. Hadisi şerifler, insanları dürüst olmaya, yalan söylememeye teşvik eden ifadelerle doludur. Bunlardan dürüstlüğü tercih edip doğru söz söyleyenler müjdelenirken, tam tersi yalan söyleyenler ise cehennem ile uyarılmaktadır. Nitekim bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz, büyük günahların en büyüğünü sahabeye anlatırken “*Allah’a şirk koşturmak ve anne-babaya eza ve isyan etmektir*” dedikten sonra, “*yalan söz ve yalancı şahitliğidir*” diye buyurmuştur.

¹⁵⁹ Mustafa Çağrı, “Sıdk”, ed. İ. Kâfi Dönmez, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İstanbul 2006, s.1783; Mustafa Çağrı, “Sıdk”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 98-100.

¹⁶⁰ Hud 11/112.

Yalan söz ve yalancı şahitliği o kadar tekrar etmiş ki hadisi rivayet eden sahabe Peygamberimizin hiç susmayacağını zannetmiştir.¹⁶¹

Bu hadis, yalan söylemenin, başka bir deyişle dürüst olmamanın ne denli büyük ahlaki bir problem olduğunu göstermektedir. “*Yalan konuşmayı ve yalanla amel etmeyi bırakmayan kişilerin, yemeyi ve içmeyi bırakmasına Allah’ın hiç ihtiyacı yoktur*”¹⁶² mealindeki hadis-i şerifte ise sözlerin doğru olmaması nedeniyle yapılan amelin de kıymetinin olmayacağı anlaşılmaktadır. Doğruluk, sadakat ve dürüstlük gibi değerler, evrensel diyebileceğimiz ve her insanın muhtaç olduğu nitelikteki değerlerdir. Çünkü dürüst olmak, insan olmakla eş değer kabul edilmektedir. Ahlaki değerlerin en temel unsurları arasında yer alan sadakat, İslam ahlakının da değişmez ilkelerindedir.¹⁶³

Doğruluğun insanlara kazandıracağı faydaları Peygamberimiz, davranışlarında ve sözlerinde en iyi şekilde anlatmaya çalışmıştır. Peygamberimiz “*Doğruluk insanı halis iyiliğe götürür, halis iyilik de cennete kılavuzluk eder. İnsan doğruluk ede ede nihayet bu seciyesiyle siddik olur. Yalancılık da insanı fücra şerre götürür. Şerde cehenneme götürür. İnsan yalancılık ede ede nihayet Allah katında bir kezzap (çok yalancı) sıfatıyla yazılır*”¹⁶⁴ buyurarak doğru ve dürüst olunması hakkında çok net ifadeler kullanmıştır. Diğer bir hadiste ise münafıklığın alametlerini belirtirken “*söz söylediği zaman yalan söyler, bir şey vaat ettiği zaman sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.*”¹⁶⁵ Buyurarak münafık olmamak için kesinlikle doğru ve dürüst olunması gerektiğini bildirmiştir. Peygamberimizin “*Allah’a ve ahiret gününe iman eden herkes ya hayır söylesin ya da sussun*”¹⁶⁶ sözü yalan veya yanlış konuşulmasındansa, susulmasının daha hayırlı olacağını bizlere bildirmektedir. Yalancılığın çok kötü bir karakter olduğunu belirten Peygamberimiz, yalan söyleyerek yayılan bir sözün insanlar arasında dolaşmasına

¹⁶¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

¹⁶² *Sahih-i Buhari, Edeb, 51.*

¹⁶³ Abdurrahman, Kasapoğlu, “Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur’an’da Sadakat”, *İÜİFD*, Bahar 2010/1 (1) s. 119-120.

¹⁶⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 69.*

¹⁶⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 69.*

¹⁶⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 68.*

neden olan bir kimsenin kıyamete kadar ağız parçalanmış surette kabirde azap olunacağını bildirmiştir.¹⁶⁷

Peygamberimiz doğruluğun, dürüstlüğün ve sadakatin en iyi örneği olmuştur. O Peygamberliğinden önce dahi güvenilir, doğru ve dürüst olan anlamlarında olan el-Emin sıfatıyla anılmaktaydı. Kendisinden sonrada insanların doğruluktan ayrılmamasını sürekli yinelemiştir. “*Benden sonra birbirlerinin boyunlarını vuran kâfirlere dönmeyiniz!*”¹⁶⁸ şeklinde uyarması da insanların doğruluktan dürüstlükten haktan ayrılmamalarına vurgu yapan önemli mesajlarından biridir.

Sıkça anlatılan bir hadis olan ve üç kişinin mağarada kapalı kalmasıyla yaptıkları iyilikleri Allah’ a arz edip yardım istemeleri ile ilgili bir hadisede işveren bir kişinin dürüstlüğünün mükâfatını, Allah kapalı kaldığı mağaradan kurtararak vermiştir. Yanında belli bir süre çalışan işçisi ücretini almadan gitmiştir. O işçinin ücretiyle pirinç ekerek her seferinde çoğaltan ve sonunda bir sürü sığır alan işveren, uzun zaman aradan sonra gelip hakkını isteyen işçisine sürüleri ve çobanını göstererek işte senin hakkın diyerek, işçisine gösterdiği sürüyü vermiştir. Bu davranışını sırf Allah’ın rızasını umarak yaptığını arz etmesiyle mağaranın kapısının tamamen açılmasını ve mahsur kaldıkları yerden kurtulmalarını sağlamıştır.¹⁶⁹

Ayrıca alışverişte dürüstlük, çok dikkat edilmesi gereken konulardandır. Kişinin karşısındakine sağlam mal vermesi, ödemesi gereken ücreti zamanında ödemesi, anlaşma sağlandığı takdirde anlaşmaya göre hareket edilmesi ve anlaşmadan sırf kendi menfaati için cayılmaması gibi konularda dürüst tüccarlık yapan kişilerde herhangi bir sorun yaşanmaz. Peygamberimiz bu hususa işaret ederek, verilecek borcun men edilip verilmemesini ve verilmeyen bir şeyin alınmak istenmesinin Allah tarafından kerih görüldüğünü bildirmiştir.¹⁷⁰

Eğitim ile uygulanması gereken ahlaki değerler, kuşkusuz tatbik edildiği zaman insan karakterine olumlu yönde etki eder. İnsanlar olumlu yahut olumsuz davranışlar sergilediklerinde ve bu davranışlar süreklilik arz etmeye başladığı zaman

¹⁶⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 69.*

¹⁶⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb, 95.*

¹⁶⁹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 5.*

¹⁷⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

insan karakteri de bundan olumlu veya olumsuz etkilenecektir. Davranışlar belli sıklıklarla tekrarlanmaya başlandığında huy haline gelir ve bunu terk etmek zorlaşır. Şayet sürekli tekrarlanan davranış, yalan söylemek ve insanların güvenini sarsacak davranışlarda bulunmak olursa, bunu yapan kişi hem dünyada değer verilmeyen hem de ahirette zarara uğrayanlardan olacaktır. Bu duruma düşmemek için Kur'an ve sünnetin çizdiği ahlaki değer ve normlar ekseninde bir yaşam biçimini oturtmak ve bu istikamette bir yaşam sürdürmek gerekecektir.

Doğruluk ve dürüstlük, peygamberimizin hayatı boyunca çok önemli bir yere sahip olan özelliklerindedir. Peygamberimiz kendisi gibi diğer insanların da doğru ve dürüst bireyler olmalarını istemiş ve bunun için çok fazla çaba sarf etmiştir. Hiç kimsenin haksızlığa maruz kalmasına razı olmayan peygamberimiz, peygamberlikten önce de doğruluk ve dürüstlükten bir an bile taviz vermemiştir. Bu yüzden insanlara doğruluk ve dürüstlük hakkında bizzat kendisi örnek olmuş ve insanları kötü işlerden alıkoymayı hedeflemiştir. Doğruluk ve dürüstlük hakkında peygamberimizin söylemiş olduğu sözlere bakıldığında, iman esaslarının bir parçası olan güzel davranışları insanlara öncelikle kendisi örnek olarak göstermiş ve yeri geldiğinde kesin ifadeler kullanmıştır. Hadislerin kazandırmak istediği davranışların amaçları insanların karşılaşacakları olaylar karşısında net ve doğru tutumlar sergilemek olduğu anlaşılmaktadır. İçinde bulunduğu zamana ve gelecekte karşılaşılması muhtemel olan sorunlara önceden yaptığı uyarılarla bir nevi önlem alan peygamberimiz, hadislerinde münafıklıkla, doğruluğun cennete vesile olacağıyla, bir söz söylendiğinde doğru söz söylemenin gerektiğiyle ve kendisinin vefatından sonra bile dikkat edilmesi gereken davranışlarla ilgili birçok örnek aktarmaktadır.

Ahlaki bir değer olan doğruluk, dürüstlük ve sadakat gibi kavramların eğitimi ilk önce ailede başlamaktadır. Bu yüzden ilk çocukluk döneminde ebeveynler davranışlarıyla örnek oldukları çocuklarına itina ile yaklaşmalıdırlar. Karakter, bireyin benliğinde bulunan huy ve meziyetler olarak tarif edildiğine göre, bu meziyetlerin bireyin hayatının ilk yıllarında kazandırılması oldukça önemlidir.

Peygamberimizin hadisleri ışığında yapılacak karakter eğitimi, bireylerin kendi dini hassasiyetlerine önem göstermesi ve kendi ahlaki kültür ve

sorumluluklarını yerine getirebilmeleri açısından önemlidir. Peygamberimizin yaşantılarımızda bizlere örnek olacak ve tüm hayatı kapsayan konular üzerinde örnekler vermesi insanlara istifade edilecek geniş bir alan yaratmaktadır. Eğitim sürecinde peygamberimizin söz ve fiilleri esas alınarak yapılacak karakter eğitimi etkinlikleri, şüphesiz öğrencilere doğruluk, dürüstlük ve sadakat hakkında peygamberimizi ve öğretilerini tanıtmış olacaktır. Bu değerlerimiz ile peygamberimizi tanıyacak bireyler, ilk örnek alınması gereken insan olan peygamberimizi örnek alarak, yaşantılarına yön vermeye çalışacaklardır. Nitekim karakter eğitiminin iyi bir şekilde uygulanması, gelecekte karakterli nesillerin oluşması demek olacağı için, özellikle ayet ve peygamberimizin yaşadığı dikkat çekici olaylarla anlatılacak hadisler, yapılacak karakter eğitimine çok büyük katkıları olacağı kanaatindeyiz.

IV- SORUMLULUK

Bireyin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi¹⁷¹ şeklinde tanımlanan sorumluluk kavramı, aynı zamanda akli başında bireylerin yaşantılarıyla ilgili, dini, sosyal, ahlaki ve hukuki görevlerinden dolayı¹⁷² oluşacak müspet veya menfi sonuçları üstlenmeleri olarak da tanımlanabilir.

Sorumluluk duygusunu taşıyan tek varlık olan insan, diğer varlıklarda bulunmayan akıl ve iradeye sahiptir. Bu da insanlara dini, ahlaki ve hukuki yönlerde doğru olanı yapma mesuliyeti getirmektedir. İnsanların davranışlarında kendi iradelerine göre hüküm vermelerini sağlayan üç türlü sorumluluk olduğu belirtilmektedir. Bunlar vicdani, ictimai ve dini sorumluluklardır.¹⁷³

İslam ahlakçıları, sorumluluğa büyük önem vermiştir. Dinimizde buyrulan emir ve yasaklar, birçok alanda insanlara sorumluluklar yükleyerek; emir ve yasaklara uyanlara mükâfat, uymayanlara da ceza ile karşılık verileceği belirtilmiştir. Bireysel olarak insan öncelikle kendi düşünce ve davranışlarından sorumludur. Ayrıca insanların dinlerine ve Allah'a karşı olan sorumlulukları da bulunmaktadır.

¹⁷¹ www.tdk.gov.tr (12.08.2016).

¹⁷² D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 995.

¹⁷³ Kemal Yıldız, "Sorumluluk", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 380.

Bireysel sorumlulukların başında iman, amel ve yasaklardan, haramlardan kaçınma, helallere ve doğruluğa yönelme sorumluluğu gelmektedir.

İnsanların bir yandan kendilerinin özellikle uyması gereken sorumlulukları varken, bir de toplumsal olarak ortak yaşam alanlarında uyulması gereken sorumlulukları da bulunmaktadır. Sürekli gelişen dünyada ortak kullanım alanlarının oluşması, çeşitli kamu kuruluşlarından yararlanma, trafiği ortak kullanma gibi birçok etkenden dolayı insanların bir arada zaman geçirmeleri kaçınılmaz hale gelmekte ve bu durum da ortaya sosyal, yani toplumsal sorumlulukların önemi konusunu koymaktadır. Bu konu insanların birbirlerinin özgürlük alanlarını kısıtlamadan gösterilen kurallara göre davranmalarını ve sorumluluklarının farkında olmalarını gerektirmektedir. Örnek olarak her ferdin trafikte bir sorumluluğu vardır. Araç süren kişinin belirlenen kurallara göre araç sürme sorumluluğu varken, yayaların da kendilerine verilen alanlardan giderek, araç trafiğine engel olmamak gibi sorumlulukları vardır.

Ayet ve hadislerde insanların uyması gereken birçok önemli uyarılar bulunmaktadır. Kur'an Kerim'de birçok yerde; insanların verdiği sözlerde,¹⁷⁴ herkesin birey olarak yaptıkları fiillerden¹⁷⁵ yöneticilerin yönetimlerinden¹⁷⁶ ve yapılan iyilikler ve kötülüklerden¹⁷⁷ sorumlu oldukları belirtilmektedir.

Sonuç olarak sorumluluk; insanların hem bireysel hem de toplumsal olarak olaylar karşısında uygunluk göstermelerinin ve yapılması gerekenleri yerine getirmelerinin gerekli olduğu bir duruştur. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi bireylerin hem bu dünyada hem de ebedi âlemde yaşamlarını kolaylaştıracaktır.

Ahlaki değerler içerisindeki önemli değerlerimizden olan sorumluluk hakkında Kur'an'da birçok ayet bulunduğu gibi, Peygamber Efendimizin hadislerinde de birçok bilgi ve nasihatler bulunmaktadır. Burada *Sahih-i Buhari* eserinde edep bölümündeki sorumluluk ile ilgili hadisler ile yetinilecektir.

¹⁷⁴ İsra 17/34.

¹⁷⁵ Bakara 2/234.

¹⁷⁶ Araf 7/76.

¹⁷⁷ Zilzal 99/8.

İnsanoğlunun başta kendisini var eden yaratıcısına olmak üzere ailesine, diğer insanlara ve çevresindeki diğer canlılara karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Bu minvalde Rasulullah'a sorulan 'amellerin hangisi Allah'a daha sevgilidir' sorusuna verdiği cevapta, vaktinde kılınan namazdan hemen sonra ana-babaya iyilik etmeyi buyurması,¹⁷⁸ Müslümanlar için sorumluluk alanlarının yalnızca kendileriyle sınırlı olmadığını göstermesi açısından güzel bir örnektir. Kur'an-ı Kerim'de, Allah yolunda kimlere infak edileceği zikredilirken de ilk sırada anne-baba gelmektedir.¹⁷⁹ Aynı şekilde bir sahabenin Peygamberimize, hizmet etme konusunda insanlar içinde en layık ve haklı olan kimdir diye sorduğunda ve bunu üç kere tekrarladığında Hz. Peygamber her seferinde annendir buyurmuş ve dördüncüsünde ise babandır demiştir.¹⁸⁰

Bireyin, Allah'a karşı olan sorumluluklarını da yerine getirmesi gerekmektedir. Kendisini yaratan Rabbine karşı ibadet etmesi ve kulluğunu yerine getirmesi, bireyin Allah'a karşı olan sorumluluklarındandır. Yalnız Allah'a ibadet edilmesi, Ona ortak koşulmaması, namaz kılınması, sadaka verilmesi, iffetli olunması, hısımlarla irtibatın kesilmemesi ve insanlara iyilik yapılması¹⁸¹ insanların Allah'a karşı olan bazı sorumluluklarındandır. Ayrıca eğitim göyerek bilgi sahibi olan bir insanın, edindiği bilgileri diğer insanlara aktarma sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu konuda Peygamberimiz, İslam'ı yayma çalışmalarında, bilgi açısından iyi seviyede olan ve konuşması etkili olan sahabelerini çeşitli şehirlere göndererek onlardan oralarda yaşayan insanlara en iyi şekilde İslam'ı anlatmalarını istemiştir.¹⁸²

Bireylerin komşularına karşı da sorumlulukları bulunmaktadır. Komşularına eza verecek işlerden kaçınılması, Cibril tarafından komşu haklarına hürmet edilmesi o kadar üstünde durularak anlatılmış ki Peygamberimiz komşunun komşuya neredeyse mirasçı yapılacağını zannetmesine neden olmuştur.¹⁸³ Başka bir hadiste Peygamberimiz her müslümanın sadaka vermesinin vacip olduğunu belirtmiş, sadaka

¹⁷⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb, 1.*

¹⁷⁹ *Bakara, 2/215.*

¹⁸⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 2.*

¹⁸¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 8.*

¹⁸² *Sahih-i Buhari, Edeb, 27.*

¹⁸³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 28.*

vermeye gücü yetemeyenlerin ve çalışmaya gücü olmayanların da en son sadaka olarak kendisini kötülüklerden alıkoyması gerektiğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Nitekim kişinin sadaka verme sorumluluğu vardır. Eğer buna gücü yetemiyorsa en azından kendisini kötülüklerden alıkoyarak sadaka işlemiş olmakta ve sorumluluğunu yerine getirmiş olmaktadır. Ayrıca peygamberimiz *“kolaylaştırın zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve işlerde uygunluk gösterin.”*¹⁸⁵ buyurarak yönetici veya idareci gibi seviyelerde bulunan insanların, idaresi altındaki insanlara veya tüm topluma karşı kolaylaştırıcı ve yardımcı olacak şekilde yaklaşılması gerektiğini, idarecilerin veya söz sahibi olan insanların sorumluluklarından olduğu bildirilmektedir.

Müslüman bir birey, sorumluluğunun farkında olmalı ve ne yapması gerektiğini iyi bilmesi gerekmektedir. Kendisine eza veren veya kötülüğe götüren davranışlardan uzak durması gerektiği gibi, daha önce yaptığı bir hataya tekrar düşmemelidir. *“Akıllı ve kâmil mümin bir yılan deliğinden iki kere ısırılıp sokulmaz.”*¹⁸⁶ diye buyuran Peygamberimiz, tüm müminleri dikkatli olmaya çağırmış ve mümin olma sorumluluğundan örnekler vermiştir. Ayrıca bir mecliste konuşulması gereken konularda, sözü ilk önce o toplulukta bulunan en büyük kişinin alması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

İnsanların Allah’a, insanlara, çevreye ve atmosferde olan her şeye karşı sorumlulukları bulunurken, bu sorumlulukların insanların yaşantılarını kısıtlamadan ziyade, daha rahat ve düzenli bir yaşam sağlanması için gereklidir. Aynı zamanda insanın kendisi ve bedeni için sorumluluğu bulunmaktadır. Kişi kendisine eza ve eziyet verecek şeylerden kaçınmalı, çeşitli tehlikelere karşı önlemlerini almalıdır. Peygamberimiz kendisine eziyet edercesine ibadet etmeye çalışan birini özellikle uyarmış, kendisine ve bedenine zarar verecek şekilde aşırı yapılan ibadetten men etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 33.*

¹⁸⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 80.*

¹⁸⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 83.*

¹⁸⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 89.*

¹⁸⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb, 84.*

Günümüzde insanlarında sorumsuzca yaşama isteğinin oldukça artması, insanların ve toplumların huzur ve güvenlerini giderek kaybetmeye başlaması bir gerçektir. Çağın insanların en fazla muhtaç oldukları ve insanoğluna huzur ortamını kazandıracak olan en önemli şey, kuşkusuz öncelikle kişinin yaratana, ailesine, komşularına, insanlara ve çevreye karşı sorumluluk bilincinin kazandırılmasıdır. Bu konuda örnek alınacak en önemli şahsiyet ise kuşkusuz Hz. Peygamber'dir.¹⁸⁹

Toplum olarak huzurlu, güvenli ve rahat bir şekilde yaşam sürdürülebilmesi için bu yaşantıyı kolaylaştıracak değerlerimizi iyi araştırmalı, öğrenmeli ve gelecek nesillere aktarılmalıdır. Ahlaki yönden yapılması gereken ve doğru olan davranışlarda, gerek toplum gerekse ferdi yönden faydalanılması için, bu değerlerimize toplum olarak sahip çıkılması gerekmektedir. Peygamberimizin hadislerine bakıldığı zaman sorumluluk konusunda nelere dikkat edilmesi gerektiği bizlere açık açık anlatılmaktadır. Bu hadisler örnek olarak alındığı takdirde toplumsal ve bireysel yönden birçok problemin çözümüne kavuşmuş olacağının kanaatindeyiz.

Burada önemli olan husus, örnek alınması gereken Peygamberimizin sözlerini ve fiillerini yeni nesillere aktarma aşamasıdır. Bireyin ahlaki özelliğinin bir parçası olan sorumluluk duygusu, eğitime muhtaç bir konumda olması hasebiyle üzerinde önemle durulması gereken konulardandır. Hayatın her aşamasında sürekli eğitimi gereken sorumluluk duygusunun, eğitimin başlangıç noktası olan ailede başlayarak, sırasıyla çocukların geçtiği her eğitim aşamasında farklı anlatımlar ile üzerinde durularak sürekli aktarılması gerekmektedir. Peygamberimizin hadislerine bakıldığı zaman insanların karşılaştığı olaylara ve yaşantılarında her yönüyle karşılık bulacak şekilde insanları aydınlatmak için her alandan ve her konuda örnekler mevcuttur. O yüzden toplumda sorun oluşturacak davranışları engellemek adına ve insanların sorumluluklarını bilen ve bu sorumluluk duygularına göre hareket eden bireylerin yetişmesi için eğitim ve öğretim dönemlerinde bu konuların üzerinde durulmalıdır. Bireylerin sırasıyla Allah'a, dinlerine, insanlara ve çevreye olan sorumlulukları iyi bir şekilde ders programlarında hazırlanmalı ve Peygamberimizin

¹⁸⁹ Mustafa Önder-Adem Dölek, "Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber'in Sorumluluk Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 13, sy. XXXX, (Yaz 2009), s. 425.

hadisleri daha fazla kullanılarak, hadislerde kazanılması istenen davranışların öğretilmesi gerekmektedir.

V-MERHAMET

Arapça bir kelime olan ve R-h-m kökünden türeyen merhamet kelimesi bir kimsenin veya canlıların karşılaştıkları kötü durumlardan dolayı onlara karşı duyulan üzüntü,¹⁹⁰ acıma duygusu, şefkat duygusu ve bu duygunun etkisi ile yapılan iyilik lütuf¹⁹¹ gibi anlamlar ile açıklanmaktadır.

Merhamet duygusu insanların başka canlılara müsamahası veya insanların karşılaşılan bazı zor durumlar karşısında yumuşak gönüllü davranma, şefkat gösterme, iyilikte bulunma, yapılan hatalar karşısında affetme, tüm canlılara karşı sevgi ve muhabbet beslemenin kaynağıdır.¹⁹²

İslami kaynaklarda merhamet kelimesi, genellikle rahmet kavramı ile ifade edilir. Fakat Türkçe de rahmet kelimesi sadece Allah'a nispet edilirken, merhamet kelimesi hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek kullanılır.¹⁹³

Merhamet duygusu için önemli olan husus, ihtiyaç sahibi veya zor durumda olan kişiler için merhamet duyan bireylerin, merhamet duymalarından sonra, bir sonraki adımı da atarak zor durumda olan kişilere yahut canlılara gücü nispetinde yardımda bulunmaları gerektiğidir. Aksi takdirde bireydeki merhamet duygusu tam anlamıyla yerine gelmiş sayılmaz. İmam Gazali'ye göre bir kimsenin gerçek manada merhametli sayılabilmesi için, acıdığı kişinin ihtiyacını gidermeye çalışması veya gücünün yettiği kadar karşısındakinin içinde bulunduğu zor durumdan çıkmasına yardımcı olması gerekmektedir.¹⁹⁴

Merhamet üzerinde durulması gereken sosyal değerlerimizden biridir. İslam kültüründe merhamet, İslam dinin de bir vecibesi olarak görüldüğü için bu değerimiz en iyi şekilde yaşatılmalıdır. Gerek okullarda, gerek diğer eğitim kurumlarında ve kullanılan materyallerde, merhamet duygusunun gelişmesine

¹⁹⁰ www.tdk.gov.tr (01.09.2016).

¹⁹¹ Mustafa Çağrıç, "Merhamet", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIV, s. 184.

¹⁹² Hüseyin K. Ece, *a.g.e.*, s. 396.

¹⁹³ Mustafa Çağrıç, "Merhamet", *DİA*, c. XXIV, s. 184.

¹⁹⁴ Mustafa Çağrıç, "Merhamet", *DİA*, c. XXIV, s. 184.

yardımcı olacak bilgilere yer verilmelidir. Ancak bu değerimizin en iyi şekilde gelecek nesillere aktarılması için, toplum olarak olaylar karşısında gösterilecek tutum ve davranışların yeni nesillere rol model olacağını bilerek tutum ve davranışlarda bulunulması gerekmektedir.

Kur'an'da birçok ayette Allah, Rahman ve Rahim sıfatı ile kullarına olan merhametini göstermektedir. Aslında “*Rahmetim her şeyi kuşatır*”¹⁹⁵ buyurularak Allah'ın merhametinin boyutu gösterilmektedir.

Peygamber Efendimiz'in Hasan b. Ali'yi öptüğünü gören bir sahabi, kendisinin on tane çocuğu olmasına rağmen hiçbirini öpmediğini söyleyince, Peygamberimiz, “*Merhamet etmeyen kimseye merhamet edilmez*”¹⁹⁶ buyurarak özelde çocuklara karşı genelde ise insani ilişkilerde tutumumuzun nasıl olması gerektiğini çok veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Hadisin başka bir varyantında Peygamberimiz “*Allah senin gönlünden merhamet ve şefkati çekip çıkarmıştır. Ben senin için neye mâlik olabilirim (yani ne yapabilirim)?*”¹⁹⁷ diye cevap vermiştir. Merhamet duygusu katı kalpleri yumuşatan kin ve düşmanlığı ortadan kaldıran ve nefretin yerine muhabbeti ikame eden ve insanları birbirine yaklaştıran bir duygudur.¹⁹⁸ Bu hadisi şerifle yakın anlamlı olan şu ayeti kerime de konumuza ışık tutmaktadır: “*İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir?*”¹⁹⁹

İnsanların anne babalarına, çocuklarına, hayvanlara ve canlı olan bütün mahlûkata karşı merhamet duygusu ile yaklaşması gerekmektedir. Peygamberimiz tarafından en büyük günahlar içerisinde gösterilen ana babaya eza etmek,²⁰⁰ haram kılınan çocukları diri diri gömmek, insan öldürmek²⁰¹ gibi kötü davranışlar merhamet duygusundan yoksun olanların yapacağı davranışlardır. Peygamberimiz bu davranışların gerek büyük günahlardan gerekse haram olan davranışlardan olduğunu belirterek insanları bu tür davranışlardan uzak tutmak istemiştir. Kişinin çocuklarını sevip gözetmesi, onlarla ilgilenmesi ve güzel sözler söylemesi de merhamet duygusu

¹⁹⁵ Araf 7/156.

¹⁹⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

¹⁹⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 18.*

¹⁹⁸ Ahmet Önkal, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1997, s. 336-337.

¹⁹⁹ Rahman, 55/60.

²⁰⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

²⁰¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 6.*

ile ilgilidir. Peygamberimiz çocuklara merhamet duygusu ile bakmış, onları sevmiş ve onlara güzel sözler söylemiştir. Güzel kıyafetli bir çocuğu kucağına almış, onunla oynamış ve Peygamberin peygamberlik mührüyle oynayan çocuğa babası müdahale edince, Peygamberimiz babasına çocuğa karışma diyerek çocuğa güzel sözler söylemiştir.²⁰²

Şüphesiz merhamet deyince ilk önce akla, Allah'ın sonsuz rahmeti ve insanlara karşı olan büyük merhameti gelmektedir. Peygamberimiz de merhamet konusunda en iyi örnek olarak, insanların en merhametlisi olmuştur. Bir defasında peygamberimiz yürürken arkadan koşarak gelen bir bedevinin, Peygamberimizin kaftanını çekerek boynunda iz bırakacak hale getirmesinden sonra Peygamberimiz merhametiyle bedeviye bakmış ve gülümsemiştir.²⁰³ Aslında Peygamberimizin geniş merhametini, başka bir hadis de de kendi nefsi için hiç kimseye kin tutmamasını, sadece Allah'a yapılan hürmetsizlikten dolayı öfkelenmesi ve intikam almasını²⁰⁴ müşahede edebiliriz. Yine başka bir hadiste henüz müslüman olmadan vefat eden Peygamberimizin amcası Ebu Talib'in, Peygamberimizi koruyup kolladığı için, Peygamberimizin rahmetinden dolayı cehennemde olmadığını, sadece topuklarına kadar yakın olan bir ateş çukurunda olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵

Merhamet konusunda başka bir örnekte peygamberimiz, hayvanların bile yavrularına karşı merhametli olduklarını söylemektedir. *“Allah rahmetini yüz parça yaptı da doksan dokuzunu kendi yanında tuttu bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar birbirine acırlar. Hatta kısrak (yavrusunu emzirirken) dokunur korkusuyla bir ayağının tırnağını yukarı kaldırır”*²⁰⁶ buyrulmaktadır.

Merhametin boyutlarını görmek açısından hadisler, çok önemli örnekler taşımaktadır. Merhamet, sadece insanların diğer insanlara karşı gösterdikleri merhametten ibaret değildir. Aksine hadislerde diğer canlılara da merhamet gösterilmesi gerektiği üzerinde durulur. Nitekim bir hadis-i şerifte çok susamış bir

²⁰² *Sahih-i Buhari, Edeb, 17.*

²⁰³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 68.*

²⁰⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 80.*

²⁰⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 115.*

²⁰⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 19.*

köpeği gören adamın, ona kuyudan su vermesi ve sonrası şöyle ifade edilmektedir. *“Bir adam bir yolda yürüyüp giderken susuzluğu arttı. Orada bir kuyu buldu ve hemen o kuyuya inip suyundan içti. Sonra çıktı. Adam orada bir köpekle karşılaştı ki, hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, yaş toprağı yalıyordu. Bu yolcu (kendi kendine): Yemin olsun bana ulaşan susuzluğun benzeri şiddetli bir susuzluk bu hayvana da ulaşmış, dedi (hayvana acıdı). Sonra kuyuya indi de ayakkabısının içine su doldurdu. Sonra kuyudan çıkarmak için ayakkabısını ağzıyla tuttu, onu dışarı çıkarıp köpeği suladı. Bundan dolayı Allah o kula mükâfat verdi ve onun günahlarını mağfiret eyledi. “Sahâbîler: Yâ Rasûlallah! Hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır? dediler. Rasûlullah: “(Evet, kendisinde hayat olan) her yaş ciğeri sulamakta ecir vardır”²⁰⁷ buyurmuştur.*

Allah’ın insanlara karşı olan merhametinin, annelerin çocuklarına gösterdiği merhamet duygusundan daha fazla olduğu ise bir hadis-i şerifte şöyle ifade edilmektedir: Peygamberimiz, *“...Şu kadının kendi çocuğunu ateşe atacağını sanır mısınız?” dedi. Biz de: Hayır, atmamağa muktedir oldukça atmaz! Dedik. Peygamber (s.a.v): “İşte Yüce Allah kullarına bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametlidir”²⁰⁸ buyurmuştur.*

Bu hadis-i şeriflerde merhametin en önemli yansımasının -ister insan olsun ister başka bir canlı- ötekinin durumunu anlamak ve bulunduğu psiko-sosyal durumu takdir etmek olduğunu söyleyebiliriz. Merhamet, kendisiyle bireysel ve toplumsal hayatın inşa edildiği en temel değerlerdendir. Bu nedenle merhameti sadece bir lütuf ve karşı tarafa bir şeyler vermek şeklinde değerlendirmemek aksine merhamet eden ve merhamet olunan tarafların birbirlerine kulak vermeleri şeklinde görmek gerekmektedir.²⁰⁹

Ahlaki değerler kapsamında değerlendirdiğimiz merhamet kavramı hadis-i şeriflerde yalnız kullanıldığı gibi, bazı hadislerde ise farklı değerlerle birlikte zikredilmektedir. Muhabbet, lütuf ve yardımlaşma ile beraber bir bütün olarak değerlendirilen merhamet kavramı, insan vücuduyla örneklendirilmektedir. Vücudun

²⁰⁷ Sahih-i Buhari, Edeb, 18.

²⁰⁸ Sahih-i Buhari, Edeb, 18.

²⁰⁹ Yusuf Batar, “Empatik Düşündürme Yöntemiyle Merhamet Eğitimi - Kur’an ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında”, *DİD*, c. XXXVIII, sy. I, 2012, s. 45-46, 65.

bir organı rahatsızlandığında diğer organlar da birbirlerini onunla beraber o acıya ortak olmaya çağırırlar.²¹⁰ Bu durum aslında ahlaki değerleri birbirlerinden soyutlayarak tek başlarına değerlendirmememize güzel bir örnek oluşturmaktadır. Değerler ancak bir bütün olarak düşünüldüğünde arzu edilen sonuçları ortaya çıkacaktır.

Nitekim merhamet, üzerinde durulması gereken sosyal değerlerimizdendir. İslam kültüründe dinin de bir vecibesi olduğu için bu değerimiz en iyi şekilde yaşatılmalıdır. Gerek okullarda gerekse diğer eğitim kurumlarında ve kullanılacak materyallerde, merhamet duygusunun geliştirilmesine ve kazandırılmasına yardımcı olacak bilgilere yeterince yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu değer en iyi şekilde gelecek nesillere aktarılması için toplum olarak, olaylar karşısında gösterilecek tutum ve davranışların yeni nesillere rol model olacağını bilerek hareket edilmesi gerekmektedir.

Peygamberimizin merhamet ile ilgili hadislerine baktığımız zaman öncelikle Allah'ın sonsuz merhamet sahibi varlık olduğunu müşahede etmekteyiz. Allah'tan aldığı emir ve öğütlerle insanlığa bir eğitimci olarak gönderilen Peygamberimiz de bir beşer olarak en iyi şekilde merhamet kavramının örnekliğini üzerinde taşımaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde hassasiyetle üzerinde durulan ve insanların birbirlerine ve çevreye karşı merhametli olmalarını sağlayan öğretilerin, günümüzde de canlandırılarak toplumun en küçük bireyleri olan çocuklardan başlayarak her ferdine, yaş guruplarına göre içeriği hazırlanmış materyallerle, eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Merhamet duygusunu tam anlamıyla bilen ve yaşayan insanlardan oluşan toplumlar, hiç şüphe yok ki bireylerin yardımlaşmalarının ve birbirlerine karşı hoşgörü ile bakmalarının öncülüğünde refah bir toplum oluşturacaklardır.

VI- SEVGİ-SAYGI

Sevgi; aşk, muhabbet ve bağlılık²¹¹ gibi anlamlara gelerek insanların hemcinslerine, diğer canlılara ve doğaya karşı duydukları özel ilgi²¹² olarak tanımlanmaktadır.

²¹⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 27.*

²¹¹ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 975.

İnsanlar doğuştan sevgiye muhtaç olarak dünyaya gelirler. Yeni doğan çocuklara bakıldığı zaman, sevgi ile ilgili hiçbir şey öğretilmemişken bile, bebek kendisine sevgi gösteren kişiyi bilir ve kendisine daha fazla sevgi gösterilmesi için tepkilerde bulunur.

Eğitimin dayandığı temel ilkelerden biri olan²¹³ sevgi, ayrıca insanların hayra, güzele ve hakikate karşı duyması gereken sosyal görevlerindedir. Buna göre bireyler arasında iyi ilişkilerin kurulabilmesi için gerekli olan en önemli unsur sevgidir.²¹⁴

Sevgi, bireyleri hayatlarında ve görevlerinde motive eden, insanlarla huzur içinde kaynaşmayı ve hoşgörülü olmayı sağlayan, topluma huzur veren ve mutluluk kaynağı olan manevi bir güçtür. Diğer duyguların geliştiği gibi aile, okul, çevre ve kültür gibi faktörler ile iyi yönde gelişen sevgi, her ne kadar iyi sonuçlara yol açarsa, kötü yönde gelişen ve beslenen bir sevgi de çok kötü sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle mutlak rehberimiz olan kitabımız Kur'an-ı Kerim ve Hz. peygamberimizin hadisleri bizlere yol göstermekte ve neyin sevilip nelerin sevilmeyeceği bildirilmektedir. “*Kişi sevdiği ile beraberdir*”²¹⁵ diye buyuran peygamberimiz, her kim güzel şeylere iyi olanlara karşı sevgi duyarsa onlar gibidir diye tanımlarken, kötü şeylere ve kişilere olan sevgi ve muhabbet de kişiyi kötüye sürüklediği için, o kişinin de kötü olacağı anlaşılmaktadır.

Karakter sahibi olan Müslüman, neyi ne kadar seveceğini iyi bilmelidir. Öncelikle sevgiye layık olan ilk varlık Allah'tır. Daha sonra Peygamber Efendimiz ve sırası ile anne baba gelebilir fakat burada önemli olan bir husus sevginin boyutudur. Sevgi Allah'tan başkasına daha fazla beslenirse burada şirk meydana gelmesi kaçınılmaz olur. İşte bu yüzden eğitimlerde sevginin ölçüsü de anlatılmalıdır.

²¹² Heyet, “Sevgi”, ed. İ. Kâfi Dönmez, s. 1780.

²¹³ Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul ts., s. 100.

²¹⁴ Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi, İlk Dönem İslam Toplumu Örneği*, Konya 2013, s. 159.

²¹⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 96.

Değerli, önemli ve yaşça büyük kişilere, kurum ve makamlara karşı duyulan hürmet, sevgi ve bağlılık²¹⁶ duygusu olan saygı ise; Allah'a, Peygamberlere, insanlara ve makamlara gösterilmesi gereken hürmet ihtiram²¹⁷ anlamlarına gelmektedir.

İnsan ilişkilerinde çok önemli rol oynayan saygı, aynı zamanda örf ve kültürümüzden gelen toplumsal önemi olan değerlerimizdendir. Bireylerin kendilerinden büyüklere veya makam, mevki, ilim sahibi kişilere gösterilmesi gereken hürmet olarak tanımlanır.²¹⁸

İslam dininde bütün güzelliklere ve övgülere layık olan Allah, ilk önce sevgi gösterilmesi gereken varlık olmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de Allah "*Ey müminler Allah'a ve Resulüne iman edesiniz. Peygamberlerine inanıp ona arka çıkasınız. Ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı teşbih edip yüceltesiniz.*"²¹⁹ buyurmaktadır. Bu ayette Allah, Peygambere saygı gösterilmesini emrederken kendisine de nasıl hürmet edileceğini açıklamıştır. Saygıya en layık olan Allah için yapılması gereken, onun emirlerine uyup, ona karşı sevgi, ümit, muhabbet ve korku gibi duygular beslemek ile olmaktadır.

İnsanlara örnek olarak gönderilen Hz. Peygamberin, hadisi şeriflerinde, yukarıda temas ettiğimiz sevgi ve saygı temeline dayalı birçok önemli mesajı bizlere ulaşmaktadır. Bunlar içerisinde belki de en önemli olanı anne babaya gösterilmesi gereken sevgi ve saygıdır. Bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz, Allah katında amellerin hangisi daha faziletlidir sorusuna, ilk önce vaktinde kılınan namaz, hemen ardından ise "ana-babaya iyilik etmektir"²²⁰ cevabını vermiştir. Peygamberimizin başka hadislerinde de anne-babaya iyilik ve sevgi beslemek zikredilmiştir. Nitekim sahabeden birisi Hz. Peygamber'e: "*Yâ Rasûlallah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme insanlar içinde en lâyük ve en haklı olan kimdir?*" diye sorduğunda Hz.

²¹⁶ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 960.

²¹⁷ Mustafa Çağrı, "Saygı", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 211.

²¹⁸ Mustafa Çağrı, "Saygı", *DİA*, c. XXXVI, s. 211.

²¹⁹ Fetih 48/9.

²²⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 1.

Peygamber, üç defa üst üste annendir diye cevap vermiş dördüncüsünde ise babandır buyurmuştur.²²¹

Peygamberimizin anlattığı başka bir hadiseye göre bir mağarada kapalı kalan üç kişiden birinin mağaranın kapısının aralanmasına sebep olan davranışı, o kişinin anne ve babasına duyduğu sevgi ve saygıdan kaynaklanmaktadır. Anne babasına olan saygısından dolayı çocuklarını bile bekleterek getirdiği sütle önce anne babasının karnını doyuran ve gerektiği zaman sabaha kadar başlarında dikilen kişi bu davranışından dolayı Allah tarafından mükâfatlandırılmıştır.²²²

İnsanların ailelerine, eşlerine ve çocuklarına karşı sevgi ve saygı duygusunu beslemesi aile içi iletişim açısından son derece önemlidir. İnsanoğlu sevildiğini, kendisine saygı duyduğunu yapı itibariyle hissetmek istemektedir. İnsanların huzurlu bir hayat sürdürmeleri için, çocuklarına ve eşlerine sevgi beslemeli onlarla ilgilenerek her türlü sıkıntılarında yardımcı olmalıdırlar. Peygamberimiz eşlerine karşı sevgi beslemeyen ve onlara şiddet uygulayan insanlar için “ *sizden birileri kadınına erkek deveyi döver gibi niçin döver sonra da belki o kişi kadınıyla boyun boyuna sarmaşacaktır.*”²²³ Buyurarak erkeklerin eşlerini dövmelerini eleştirmiştir. Çocukların ihtiyaç duydukları sevgi duygusunu yeterince anlamaları gerekmektedir. Özellikle sevgi duygusunu sürekli tadarak büyüyen çocukların bedeni ve zihni gelişimleri de olumlu yönde etkilenmektedir. Çocuk yuvalarında ve yurtlarında anne baba sevgisinden mahrum büyüyen çocuklar hal ve davranışları ile kendilerini çok çabuk belli etmektedirler. Peygamberimiz de çocuklara karşı sevgi ile bakmış, onlarla ilgilenmiş aralarına karışarak çocuklarla şakalaşmıştır.²²⁴ Bir defasında Peygamberimizin yanına gelen bir kişi siz çocuklarınızı öper misiniz, biz çocuklarımızı öpüp okşamayız demesi üzerine Peygamberimiz “ *Allah senin gönlünden merhamet ve şefkati çekip çıkarmıştır. Ben senin için neye malik olabilirim ki?*”²²⁵ diye cevap vermiştir.

²²¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 2.*

²²² *Sahih-i Buhari, Edeb, 5.*

²²³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 43.*

²²⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 81.*

²²⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 18.*

Büyüklerle saygı konusunda istişare veya herhangi bir konuşma yapılacak bir ortamda Peygamberimiz, büyüklerle saygı gösterilerek ilk sözün meclisteki büyüklerle bırakılması gerektiğini söylemiştir.²²⁶

İnsanların birbirlerine saygı göstermeleri, temel ahlaki değerler mesabesinde değerlendirilen önemli davranış biçimlerindedir. İnsanlar arası ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturan saygı, tez konumuz olan Sahih-i Buhari'nin edep bölümünde, konuşma konusunda karşımıza çıkmaktadır. Öldürülen arkadaşlarının durumunu Peygamberimize bildirmek için gelen iki kardeşten küçük olanı konuşmaya başlayınca, Peygamberimiz: “ilk sözü büyüğe bırak”²²⁷ buyurmuştur. Buradan hareketle saygıyı sadece küçüklerin büyüklerle hürmet göstermesi değil, konuşmalarda ve ikili ilişkilerde birbirlerinin gururunu kırmadan sevgi ve saygı çerçevesinde davranış geliştirmeleri olarak da değerlendirebiliriz.

Hadis-i şeriflerin rehberliğinde sevgi ve saygıya yaklaştığımızda insanlar arası münasebetleri düzenleyen en önemli unsurlardan birinin sevgi ve saygı olduğu görülmektedir. Bu nedenle insanlar arası ilişkilerde karşılıklı anlayış, sevgi ve saygıya dayalı bir münasebet kurulmalıdır. Bu yapıldığı takdirde kusurlar göze çarpmayacak ve insanlar arasında sağlam bir bağ kurulmuş olacaktır.²²⁸

Gerçek sevgiyi yaşamak isteyen bireylerin çevreye karşı sevgi ve muhabbetle bakılması gerekmektedir. Nitekim sevgi ve saygı ile yapılacak muameleler, insanlara hayır ve güzellikler olarak geri dönmektedir. Bu yüzden en önemli ahlaki bir değerimiz olan sevgi-saygı mefhumunun eğitimi için tüm eğitim kurumlarımızla beraber mücadele etmemiz gerekmektedir.

Özellikle genç ve çocuk neslimize karşı duyulacak sevgi duygusu, onlara örneklik teşkil edecek ve onlarda çevresine aynı şekilde sevgi ile bakacaklardır. Bu yüzden sevginin önemi eğitimlerle iyi anlatılmalı ve peygamberimizin eşsiz sevgi ve saygıdan minvaller sunulmalıdır. Peygamberimizin hadislerine ve anlatım zamanlarına bakıldığı zaman, peygamberimizin daha zor bir eğitimi üstlendiğini görmekteyiz. Çünkü peygamberimizin İslam'ın ilk yıllarında muhatapları genellikle

²²⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 89.*

²²⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 81.*

²²⁸ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 139-140.

yetişkinlerdir. Tamamen düzeni bozulmuş ve insanların birbirlerinin haklarını yediği, birbirlerine karşı saygı-sevgi duygusunun olmadığı bir dönemde Peygamberimiz o insanlara sevgiyi aşlamış ve insanlarda çok büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim taş yüreklerin yufka yüreklere dönüşmesi, peygamberimizin o insanlara duyduğu sabır ve saygı-sevgi duygusundan dolayıdır. Günümüzde ise sistemli bir çalışma ve hazırlıklar sonucunda sevgi-saygı değerlerimizle birlikte bütün değerlerimiz ve eğitimi sağlanması gereken konular çocukların eğitim dönemlerinden başlayarak daha olumlu bir şekilde verilebilir. Bu yüzden ilgili kurumlar eğitimlerde öncelikle her kapıyı açan bir değer olan, sevgi ve saygı duygusunu öğrencilere kazandırılmalı daha sonra diğer eğitimlere geçilmelidir. Bu şekilde öğrenci, arkadaşlarına, çevresine ve diğer göreceği derslere de sevgi ile bakacak ve bu durumda eğitimde daha olumlu sonuçlar ortaya çıkması sağlanacaktır.

VII- HOŞGÖRÜ-NEZAKET-BAĞIŞLAMA

Sözlükte müsamaha, tolerans²²⁹ olarak tanımlanan hoşgörü, yapılan bazı olumsuz davranışlar karşısında bazı hataları hoş görerek olgunlukla karşılama, bağışlama anlamlarına gelmektedir.²³⁰ Burada önemli olan yapılan yanlışların veya herhangi bir kötü davranışın onaylanması değil, yapılan hataların insan tarafından yapıldığını ve insanların hata yapabileceğini unutmadan olgunlukla karşılama durumudur.²³¹

Hoşgörü kelimesinin dini terminolojide ki karşılığı müsamaha olarak belirtilmektedir. Arapça bir kelime olan ve ‘smh’ kökünden türeyen müsamaha kavramı sözlükte “müsaade etme, güçlük çıkarmama, göz yumma, hoş görme, affetme, başkalarının düşünce inanç ve davranışlarına müdahale etmeme ve baskıda bulunmama, onları serbest bırakma, kendi kişilik ve anlayışımıza ya da çoğunluk tarafından benimsenip uygulanan tutum ve davranışımıza uymasa da bunlara sabırla ve taraf tutmadan katlanmak”²³² manalarında kullanılmaktadır.

²²⁹ Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 483.

²³⁰ Hayati Hökelekli, “Müsâmaha”, İ. Kâfi Dönmez (Ed.), s.1471.

²³¹ Muhiddin Okumuşlar, *a.g.e.*, s. 168.

²³² Hayati Hökelekli, “Müsâmaha”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c. III, İfav Yay., İstanbul 2006, s. 1471.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere hoşgörü, insan ilişkilerinde son derece önemli olan değerlerimizdendir. Hoşgörüde bulunmayan, karşısındakinin hatasını yüzüne vuran veya başkalarına anlatan kişinin ileride hatası olduğunda da aynı muameleyi görmesi kaçınılmazdır. İnsanlar arası münasebetlerde hoşgörülü olunması şarttır. Bu nedenle hoşgörü sadece Müslümanlara has bir değer değil, tüm insanlığı kapsayan bir değerdir.

Hoşgörü ile anlam bakımından çok yakın olan nezaket ise: zariflik, naziklik, incelik ve terbiye anlamlarına gelmektedir. İnsanlar arasında iyi iletişim kurulabilmesi, paylaşımların artması ve muhabbetin gelişmesi için insanların birbirlerine karşı kibar ve saygılı davranma durumudur.²³³

Hoşgörü ve nezaket gibi kavramlara çok yakın olan bağışlama kavramı da kelime olarak; karşılık beklemeden yardım etmek, hediye etmek, alacaklının alacağından vazgeçmesi, yapılan bir kabahatin karşılığında affetmek²³⁴ gibi manalara gelmektedir.

Hoşgörü, nezaket ve bağışlama kavramlarının aralarındaki benzerliklerinden ve çalışmamızın konusu olan Sahih-i Buhari'nin edeb bölümündeki hadislerin de bu kavramları ortak kapsayıcılığında dolayı daha çok hoşgörü kavramının üzerinde açıklamalar yapmaya çalışılacaktır.

Hoşgörüden yoksun olmak, kişinin ailesinden, çevresinden veya toplumdaki hızlı yapı değişikliğinden kaynaklanabilmektedir. Çünkü çok farklı duygu ve fikirlere mensup insan gurupları, bir arada yaşamak durumunda kalmaktadır. Hoşgürsüz olmak bazen de insanların içinde buldukları guruplarda bir takım zayıflıklarının eseri olabilmektedir.²³⁵

Çağımızın önemli değerlerinden biri olan hoşgörünün gerekliliği ailede, okulda, sokakta, iş yerinde, kısacası sosyal hayatın her boyutunda hissedilmektedir. Bir arada yaşadığımız kişilerle sağlıklı bir iletişim kurabilmemiz için zorunlu olan

²³³ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 844.

²³⁴ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 101.

²³⁵ Kenan Gürsoy, "Felsefe ve Hoşgörü", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Ankara 1991, sy. I, s. 18.

hoşgörü, güven ve saygının egemen olduğu iyimser bir hayat sürdürebilmenin en temel unsurudur.²³⁶

İnsanlar arası ilişkilerde nasıl davranılması gerektiği konusunda bizlere örnek olan Hz. Peygamber, başka dine mensup insanların kendisine yaptıkları saygısızlığa yumuşak bir şekilde karşılık vermiştir. Yahudi topluluğun bu davranışına sert bir şekilde tepki gösteren Hz. Aişe'ye, peygamberimiz *“Ya Aişe ağır ol! Çünkü Allah her hususta rıfk ile, yumuşaklık ile muamele etmeyi sever”*²³⁷ demiştir. Başka bir hadisi şerifte peygamberimiz *“Ey Müslüman kadınlar! Komşu bir kadın, kadın komşusunun hediyesini, hediye bir koyun ayağı bile olsa sakın küçük görmesin”*²³⁸ buyurarak insanların verilen hediyeler karşısında, verilen o hediye sevilmeyen bir şey olsa bile hediye vereni kırmadan nezaket ve hoşgörü ile yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Hediye eden belki hediye ettiği şeyi çok sevdiği için karşısındakine layık görmüş veya imkânı nispetinde küçük bir hediye almış olabilir. Peygamberimizin karşılaştığı başka bir olayda ise Peygamberimiz yürürken, arkadan gelen bir bedevi, Peygamberimizin kaftanını arkadan çekerek asılmış ve kaftanın sert çekilmesinden dolayı boynunda iz bırakmıştır. Bedevi yanlarında bulunan mallardan bir şeyler istemiş ve Peygamberimiz şefkatle ona bakarak istediğini vermelerini emretmiştir.²³⁹ Bu olayda Peygamberimiz bedeviye yaptığı hareketten dolayı kızmamış aksine şefkat göstererek insanlara örnek olmuştur.

İslam'ı yayma faaliyetlerini hızla yürüten peygamberimiz, çeşitli ülkelere gönderdiği elçileri de özenle seçmiş ve görevlendirmeleri dikkatlice belirlemiştir. İslam'ın eşsiz örnekliğini anlatacak davetçilere de sürekli nasihatlerde bulunmuştur. Ebu Musa el-Eşari ve Muaz ibn Cebeli Yemene gönderen peygamberimiz onlara *“Kolaylaştırın, Zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve işlerde uygunluk*

²³⁶ Hüseyin Yılmaz, “Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”, *CÜİFD*, c. VIII/I, Haziran, 2004, s. 109.

²³⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 35.

²³⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 47.

²³⁹ *Sahih-i Buhari, Edeb* 114.

gösterin”²⁴⁰ buyurarak özellikle yeni Müslüman olan insanlara karşı hoşgörülü bir şekilde davranmalarını istemiştir.

Sadece insanlara karşı değil, Allah’ın yarattığı tüm mahlûkata karşı bağışlayıcı ve hoşgörülü olunması gerekmektedir. İnsanlar kendi ihtiyaçlarını karşılarken özellikle hayvanlar ve diğer canlılar bütün ihtiyaçlarını her zaman karşılayamayabilirler. Su içmek için kuyuya inen bir adamın çıktıktan sonra susuz bir köpeği görmesini ve ardından tekrar inerek ayakkabısı ile köpeğe su taşımalarını anlatan peygamberimiz, bunun karşılığında o adama Allah tarafından mükâfat verildiğini ve günahlarının bağışlandığını bildirmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlar hayvanları sulamakta bize ecir var mıdır diye sormakta ve Peygamberimiz ise “*Evet kendisinde hayat bulunan her yaş ciğeri sulamakta sizlere ecir vardır*”²⁴¹ buyurarak hoşgörünün nezaketin tüm canlılara karşı yapılması gereken bir davranış olduğunu öğretmektedir. Başka bir hadiste peygamberimiz “*İslam camiasından bir Müslüman bir ağaç dikerde onun mahsulünden bir insan yahut bir hayvan yerse, muhakkak o yenilen şey, ağacı diken kimse için bir sadaka olur*”²⁴² buyurmaktadır.

Başka bir olayda peygamberimize hediye olarak bir giysi verilmiş ve peygamberimiz hemen o giysiyi giymiş fakat orada bulunan sahabeden biri o giysiyi kendisine vermesini istemiştir. Peygamberimiz de kendi ihtiyacı olduğu halde giysiyi çıkarmış ve o isteyen kişiye vermiştir.²⁴³ Burada peygamberimiz elbiseyi ondan isteyen kişiye hoşgörü ile bakarak kendi ihtiyacı olduğu halde o sahabeye giydirmiştir.

İslam dini zorluklar karşısında kalan insanlar için kolaylaştırıcı özelliklere sahiptir. Nitekim İslam dini hoşgörü dinidir de denilebilir. Bir gün peygamberimize gelen bir kişi oruçlu olduğu halde eşiyile cinsi münasebet kurduğunu belirterek kendisinin helak olduğunu söylemiştir. Peygamberimiz ona bedel olarak bir köle azat etmesini buyurmuş buna gücü yetmeyince altmış fakiri doyurmasını söylemiş buna da gücü yetemeyeceğini söyleyince peygamberimiz kendisine gelen bir tabak dolusu

²⁴⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 80.*

²⁴¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 27.*

²⁴² *Sahih-i Buhari, Edeb, 27.*

²⁴³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 39.*

hurmayı o kişiye vererek yoksullara sadaka olarak dağıt demiştir. Kendisinin çok muhtaç olduğunu söyleyince peygamberimiz hurmaları kendi ailesine ikram etmesini istemiştir.²⁴⁴

Kutsal kitabımız Kuran'a ve Peygamberimizin hadislerine bakıldığı zaman nezaketin çok önemli olduğunu anlayabiliriz. Allah'ın emir ve yasaklarında Peygamberimizin öğretilerinde insan her zaman çok üstün bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İslam insanlara ve insanlar arasındaki ilişkilere çok önem verdiği için insanların Rablerine, Peygamberlerine ve birbirlerine karşı oldukça nazik, kırıncı olmadan, affedici, sevgi ve muhabbet duyguları ile ilişkilerinin sürdürmeleri gerekmektedir.

Hoşgörü ve nezaket örneği olan peygamberimizin bu konularda söylemiş olduğu sözler ve kazandırılmak istenen davranışlar iyice irdelenerek eğitim malzemesi yapılması gerekmektedir. Geleceğimiz olan çocuklarımız ve yetişecek diğer nesiller için, bu hadisler üzerinden ve farklı eğitim kaynaklarının da kullanılmasıyla İslam'ın emrettiği hoşgörülü insan yetiştirme gayesi sürekli diri tutulmalıdır.

Ahlaki bir davranış olan hoşgörü, bireylerin yaşamları boyunca kendi aralarında iletişimlerinin iyi ve etkili olabilmesi için büyük öneme sahiptir. Anne-babaya, insanlara, hayvanlara ve doğaya karşı hoşgörülü olunması gerektiğini bizlere gösteren peygamberimizin hadisleri, aslında insanların mutluluğunun şifresini de bizlere vermektedir.

VIII- TEVAZU

Arapça bir kelime olan “vaz” kelimesinden türeyen tevazu kelimesi; bireyin davranışlarında ve sözlerinde kibirlenip büyüklük taslamasından kaçınması, alçak gönüllü olması, gösterişli olmaması, başkalarını kendisinden küçük görmemesi, gururlu olmaması, insanlara sevgi ve saygı ile bakması, kendinden aşağı mertebede olanlara küçüklük muamelesi yapmaması ve onları hakir görmemesi insanlar

²⁴⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 68.*

arasında herhangi bir şeyden dolayı üstünlük taslamaması²⁴⁵ anlamlarına gelmektedir.

İslam kültürüne göre tevazu, insanın yaratıcısına bağlılığının, ona inanıp, kıymet bilirliğinin, itaatinin ve şükrünün ifadesidir. Bu erdeme sahip olan bir birey nefsinde kibir, gurur ve kendini beğenmeye yer vermez. Tevazu sahibi insan alçak gönüllüdür. İnsanlara eşitlik çerçevesinde iyi davranır. İnsanlara hak ettikleri değeri göstererek, kendisini kötü durumlara düşürebilecek davranışlarından uzak durur.²⁴⁶

Tevazunun zıt anlamı olan “Gurur ve kendini büyük görme, insanın karşısındakini anlamasına ve onunla iletişim kurmasına en büyük engellerdendir. Bu nedenle mütevazı bir birey, karşısındakine değer verir ve onu anlamaya çalışır, olaylara, kendini onun yerine koyarak bakmaya çalışır.”²⁴⁷

Aynı zamanda alçak gönüllü olmayı ifade eden tevazu kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de müminlerin özelliği olarak ifade edilmektedir. Yeryüzünde yürürken tevazu içerisinde yürüyen müminler olarak tanımlanan Rahman’ın kulları²⁴⁸ başka bir ayette “mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar” olarak zikredilmekte ve onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfatın hazırlandığı müjdelenmektedir.²⁴⁹ Bu yönüyle mütevazı olmak, mümin için bir davranış tarzını ve rol modelliğini ifade etmektedir.

Ahlaki değerler açısından değerlendirildiğinde, sadece insanlar ile olan münasebetlerimizin sağlıklı yürümesini sağlamakla kalmayan mütevazı olmak, insanların cennete girmesine sebebiyet verecek kadar hem dünyevi hem de uhrevi yönü olan bir değerdir. Peygamberimiz cennet ehlini müjdelerken onların mütevazı kimseler olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁰ Mütevazı olmak, insanın Allah karşısındaki konumunun, ilâhî iradeye teslim olmasının ve verilen nimetlere şükrünün bir göstergesidir. Buradan hareketle denilebilir ki tevazu, bütün varlıkları karşılıklı

²⁴⁵ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 163.

²⁴⁶ Necdet Durak, Kınalızade de Bir Erdem Olarak Tevazu, *SDÜİFD*, yıl 2015/2, sy. II, s. 115.

²⁴⁷ Muhiddin Okumuşlar, s. 163-164.

²⁴⁸ Furkan, 25/63.

²⁴⁹ Ahzab, 33/35.

²⁵⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb*, 61.

olarak birbirine bağlayan bu hakikati kavramanın ve onlara karşı sevgi ve saygıyı göstermenin bir tezahürüdür.²⁵¹

Tevazuunun zıddı olan kibir, incelediğinde peygamberimizin bu konuda pek çok sözünün bulunduğu görülmektedir. Örnek olarak; “Allah kıyamet gününde, elbisesini büyüklerek sürükleyen²⁵² ve büyüklenen fakir ile konuşmaz”²⁵³ buyuran peygamber, kibrin insanı felakete sürükleyeceğini haber vermektedir. Başka bir hadiste ise “Kibriya Allah’ın kaftanıdır. Kim onu üstlenirse Allah ona azab eder.”²⁵⁴ buyurarak peygamber kibri bir elbiseye benzetmiş ve bu elbisenin sadece Allah’a yakışacağı ifade edilmek istenmiştir. Allah’ın aciz kullarına yakışmayan bu sıfatın üstlenilmesi halinde insanlar, azabla tehdit edilmektedir. Buna göre peygamberimiz tevazu hakkında uyarılarda bulunurken, kibirli olmayı, büyükmeyi ve kişinin kendisini üstün görmesini men ederek, gerek sözleriyle gerekse kendi davranışlarıyla tevazu halini insanlara kazandırmaya çalışmaktadır.

Gerek hadis-i şeriflerde bildirilen mütevazı olmak ve gerekse ayet-i kerimlerde müslümanlar tarif edilirken ifade edilen değerler, müslümanların şahsiyet kazanmasında başat rolü oynayacak değerlerdir. Mütevazı olmak, ne kibir ne de pısrıklığı bünyesinde barındırır. Yani mütevazı olmak, ifrat ve tefrit arasındaki dengedir diyebiliriz. Peygamberimiz bu konudaki hadislerinde, o dönemin bir kibir göstergesi olan elbiseyi yerde sürüklenerek şekilde uzun giyenler üzerinden kibrin ne kadar kötü bir davranış olduğunu, o günün örnekleriyle anlatmaya çalışmaktadır.

Toplumumuzda hızla artarak devam eden kendini beğenmişlik ve benlik egosu, birçok görüş tarafından kötü bir davranış olarak kabul edilmektedir. Bu davranışları toplum olarak ortadan kaldırmak veya en aza indirmek nihai amaçlarımızdan olmalıdır. Çünkü kendini beğenmiş bir birey, diğer insanları küçümser, her zaman kendisinden aşağıda görür ve davranışlarını da bu yönde uygulayarak kırıncı ve insanları üzücü bir tutum sergiler. Bu davranışlar sadece tavazunun değil tüm ahlaki değerlerin alanına girmiş olur. Tevazu sahibi olmayan bir

²⁵¹ Necdet Durak, a.g.m., sy. II, s. 114-115.

²⁵² Müslim, İman 171.

²⁵³ Müslim, İman 172.

²⁵⁴ Müslim, Birr ve Sıla 136.

kişi aynı zamanda insanlara karşı saygı, sevgi, hoşgörü, merhamet ve sorumluluk gibi değerlerimizi de yerine getirmemiş olur.

Bu yüzden yapılması gereken ayetler ve hadisler ışığında, alçakgönüllü olmanın gereğini yerine getirmektir. Buda şüphesiz eğitim yoluyla kazandırılabilir. Aynı zamanda kişinin karakterini ve ahlaki yapısını ortaya koyan tevazu, Peygamberimizin yaşantılarından örnekler alınarak ilk çocukluk döneminden itibaren öğretilmeye çalışılmalıdır. Her eğitim konusunda olduğu gibi burada da ailelere birçok görev ve sorumluluklar düşmektedir. Aileler çocuklarına örnek olmalı, çocukları şımartmamalı ve çocuklara gereken terbiyeyi vererek tüm arkadaşlarıyla bir birey olarak eşit olduğu şuuru verilmelidir. Bireylerin çocukluk dönemlerinde kazandırılacak bu davranışlar, gelecekte güzel bir toplumun inşası için çok önemli rol oynayacağı kanaatindeyiz.

IX- HAYA

Utanma, sıkılma, mahcup olma duygusu, Allah korkusundan dolayı günah ve kötü işlerden uzak durma²⁵⁵ durumudur. Arapçada “*kınama, yergi, onur kırıcı tutum ve davranış*”²⁵⁶ gibi kullanılan “ar” kelimesinin Türkçede kullanılan karşılığı, hayâdır.

Hayâ duygusunun bireyler arasında doğuştan gelen farklılıkları bulunmamaktadır. Bu duygu açısından bireylerde oluşan farklılıklar sonradan meydana gelmektedir. Sonradan oluşan bu farklılıkların sebebi ise çevre ve eğitimden kaynaklanmaktadır.²⁵⁷ İşte burada zikredilmesi gereken önemli konu eğitim boyutudur. Sağlıklı bir şekilde, yerinde ve yeteri kadar yapılacak eğitimlerin kazanımları da olumlu yönde olması muhtemeldir. Ayrıca toplum olarak düzenli ve örnek olunacak bir hale gelmesi demek, yetişen nesillerimizin de çevreden alacağı rol model eğitimini iyi bir şekilde kazanmasına vesile olacaktır. Sadece okullarda ve eğitim kurumlarında değil, özellikle çocukların ve bireylerin eğitiminde bütün bireylerin davranışlarıyla, iyi yönde rol model olma çabalarıyla ancak, istenilen seviyeye ulaşılabilir.

²⁵⁵ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 474.

²⁵⁶ Mustafa Çağrı, “Hayâ”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 554.

²⁵⁷ Bayraktar Bayraklı, *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yay, İstanbul 2001, s. 30.

Bir değer olarak hayâ duygusu, Kur'an'da müminlerin bir özelliği olarak zikredilmektedir. Bir ayette bazı ibadetlerin insanı hayasızlıktan koruyacağı bildirilir.²⁵⁸ Başka bir ayette ise Hz. Şuay (a.s.)'ın kızlarından bahsedilirken Hz. Musa'nın yanına utana utana geldikleri zikredilir.²⁵⁹ İslam ahlakının temelini oluşturan Kur'an-ı Kerim, birçok ahlaki değer gibi hayâ erdemini de birçok yerde ya doğrudan ya da dolaylı olarak gündeme getirerek mü'minlerin taşıması gereken temel değerleri inananlara bildirmektedir.

Kur'an-ı Kerim ile birlikte ahlaki referanslarımız olan Hz. Peygamberin hadisleri de hayâ duygusunun ne kadar önemli bir değer olduğunu bizlere bildirir. Sahabeden Ebu Said el-Hudri (r.a.), Peygamberimizi tarif ederken "*Peygamber (s.a.v), hayâ yönünden kendi köşesinde oturan bakire kızıdan daha utangaç idi. İstemediği bir şeyi gördüğü zaman biz O'nun yüzünden tanır, anlardık*"²⁶⁰ demiştir. Aynı şekilde hayâ ile hayır arasında da ilişki kurarak hayâlî olmanın sonucu olarak hayır kazanılacağı buyurulmaktadır. Hadisin tam metni "*hayâ ancak hayır getirir*"²⁶¹ şeklindedir. Hayânın iman ile de ilişkili olduğuna ilişkin bir hadis-i şerifte ise hayânın imandan olduğu belirtilmektedir. Hayâsından ötürü adamın biri kardeşini azarlayıp: "*Sen muhakkak utanıp sıkılıyorsun! Diyor ve sanki ona bu utanma sana zarar vermiştir, diye söyleniyordu. Rasulullah da: "Şu hayâlî kardeşini bırak! Çünkü hayâ imandandır*"²⁶² diye buyurmuştur.

Nitekim hayâ Allah'a karşı yapılması gereken bir duruştur. Allah, insanlardan sadece kendisine ibadet edilmesini, kendisine ortak koşmalarını gerektiğini, iffetli olunması gerektiğini emretmektedir. Hayâ burada Allah'a ortak koşmaktan kaçınma ve iffetli olma anlamında açıklanabilir.²⁶³ Kişi Allah'a ortak koşmaktan hayâ eder ve bu davranıştan uzak durur. Aynı şekilde iffetli olmak da hayânın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Kişi iffetli olarak, Allah'ın belirlediği çerçevede kendisine dikkat etmeli kötü ve çirkin işlerden kaçınmalıdır.

²⁵⁸ Ankebut, 29/45.

²⁵⁹ Kasas, 28/25.

²⁶⁰ Sahih-i Buhari, Edeb, 72.

²⁶¹ Sahih-i Buhari, Edeb, 77.

²⁶² Sahih-i Buhari, Edeb, 77.

²⁶³ Sahih-i Buhari, Edeb, 9.

Peygamberimize büyük günahların hangileri olduğu sorulduğunda peygamberimiz; Allah'a ortak koşmak ve kendi çocuğunu öldürmek dedikten sonra “komşunun kadınıyla zina etmendir”²⁶⁴ buyurmaktadır. Burada Müslümanların her türlü yasak ilişkiden uzak durması gerektiği anlatılmakta ve büyük günahlar içerisine dâhil edilen zina suçunun büyük bir hayasızlık olduğu anlaşılmaktadır.

Hayâ her Müslümanın takınması gereken bir davranış biçimidir fakat, bazı kapalı konuların açığa çıkarılması ve haya duygusundan dolayı sormaya çekinilen soruların da doğru cevaplarını bulması için, ilgili kişilere sıkılmadan sorulması gerekmektedir. Örneğin Peygamberimize gelen bir kadın “ya Rasulallah şüphesiz Allah hakkı beyan etmekten haya etmez. Kadın ihtilam olursa, üzerine yıkanmak vacip olur mu?” Diye sorması üzerine Peygamberimizde “suyu yani meniye gördüğünde evet olur”²⁶⁵ diye cevaplamıştır. Bunun gibi bazı özel sorular gerek bilgi sahiplerine gerekse bazı tıp konularında doktorlara, çekinmeden sorulmalı ve gerekli bilgilerin alınarak uygulanması gerekmektedir. Buna göre haya duygusu bilgisizliği değil, aksine insanların bilgi sahibi olarak kaçınılması gerekenlerden haya etmelerini gerektirmektedir.

Önemli bir ahlaki değer olan ve karakter eğitiminde de kullanılması elzem olan hayâ kavramı, maalesef günümüzde değersizleştirilmektedir. Utanma duygusunu korumaya çalışan kimselere çekingen muamelesi yapılarak durumları adeta bir kişilik bozukluğu olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁶ Günümüzde hayâ duygusunun değeri yitirmeye yüz tuttuğu için eksikliği daha fazla hissedilmektedir. Bu nedenle gerek Kur'an-ı Kerim'den gerekse hadis-i şeriflerden alınacak referanslarla ideal bir müminin kişilik yapısında, hayâ duygusunun yeri ve işlevinin temellendirilmesi elzem görünmektedir.

Hayâ duygusundan dolayı insanlar her yerde istediği gibi hareket edemez. Çünkü hayâ duygusu yapılan yanlış davranışları ve kötü hadiseleri önlemeyi amaçlar. Toplumda yaşamının belirli bir düzeni ve kuralları vardır. Bireylerin özgürlükleri ancak başka insanların özgürlük alanına girince son bulur. Kimseye aldırmandan her

²⁶⁴ Sahih-i Buhari, Edeb, 20.

²⁶⁵ Sahih-i Buhari, Edeb, 79.

²⁶⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da “Hayâ”/Utanma Olgusu”, İÜİFD, Güz, 2011/2 (2), s. 1.

istediğini ulu orta yapan hayâ duygusundan yoksun bir birey, bu davranışlarını görmeye maruz kalanların özgürlüklerini kısıtlamış olacaktır.

Özenle geliştirilmesi ve eğitim yoluyla kazandırılması gereken hayâ duygusu, insanlar arasındaki konuşmalarda ve münasebetlerde kendini göstermektedir. Konuşmasına dikkat eden ve hayâ ile konuşan bireylerin, bu davranışları yaşam biçimlerine de yansiyarak iyi ilişkiler kuran ve saygı gören bireyler arasında yerlerini almaktadırlar. Burada yapılması gereken ayetler ve hadisler ışığında hayânın niteliği, kapsamı ve sınırları dikkatle incelenerek bu konuda verilecek eğitimlere yol gösterecek hale getirilmelidir. Şüphesiz ki haya duygusunu en iyi yaşayan Peygamberin davranışları örnek gösterilmeli bu konuda sürekli eğitimler verilmelidir. Hayâ duygusunu çocukluktan kazanmış olan bireylerin davranışları mutlaka her alanda göstermiş olacaktır.

X-SILA-İ RAHİM-MİSAFİRPERVERLİK

Arapçada yolcu anlamının karşılığı olan ‘misafir’ kelimesi Türkçede konuk anlamında kullanılmaktadır. Sözlükte misafirperverlik, misafir sever olma, konuk severlik manalarına gelmektedir.²⁶⁷ Misafirperverlik gelen misafirin ihtiyaçlarını karşılarken elinden geleni yapması, misafirin rahat etmesi için etrafında koşuşturması gibi manalar taşımaktadır.

Arapça bir kelime olan sıla; sözlükte ulaşmak, kavuşmak, irtibat, bağ²⁶⁸ anlamlarına gelen ve yakınlık, koruma, şefkat anlamlarına gelen rahim kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkan sıla-ı rahim kavramı terim olarak akrabalık bağlarını yaşatma, akrabalar ile iyi ilişkilerde bulunma, ziyaret etme, haklarını gözetme, iyilik ve yardımda bulunma gibi anlamlar taşımaktadır.²⁶⁹ Ayrıca kişinin mirasçısı olan veya olmayan akrabalarına yakınlık sırasını gözeterek maddi ve manevi yönden elinden geldiğince yardımcı olması ve koruyup kollaması şeklinde açıklanmaktadır.²⁷⁰

²⁶⁷ Mustafa Çağrı, “Misafir”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 171.

²⁶⁸ Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 112.

²⁶⁹ Mustafa Çağrı, “Sıla-i Rahim”, *DİA*, c. XXXVII, s. 112.

²⁷⁰ Mehmet Eren, “Kuran ve Sünnete Göre Sıla-i Rahimin Önemi”, *İHAD*, Konya 2008, sy. XII, s. 368.

Misafirperverlik duygusu bir anda öğrenilecek bir kavram değildir. Aileden ve çevreden pratikte örnek alarak yapılan davranışlardandır. Bu yüzden misafirperverlik, kültürümüzde, gelenek ve göreneklerimizde çok önemli bir konuma sahiptir. Her ne kadar daha önceki dönemlerde misafirperverlik daha etkin ve hakkıyla yapılmış olsa da günümüzde eskiye nazaran az da olsa bu değerimiz yaşatılmaktadır. Köy ve kasabalarda o bölgelerden geçenler veya ziyaret etmeye gelenler için yaptırılan misafir odalarının örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır. Bu da misafirperverliğe toplum olarak ne kadar çok önem verdiğimizizin bir göstergesidir.²⁷¹

Misafirperverlikte ev sahibi birinci gün daha fazla ikram ve ilgiyle misafirini karşılar ve ilk üç gün ev sahibi en iyi şekilde misafirperverliğini yapmaya çalışır. Bu konuda bulunan bir hadiste “*misafirlik üç gündür misafiri üç günden fazla ağırlamak ev sahibi için sadakadır*” buyrulmuştur.²⁷²

Bütün dinler tarafından önemsenen ve İslam dini için de çok önemli olan sıla-ı rahim hakkında Kuran’da ve hadislerde üzerinde önemle durulan birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Kuran’da; akrabaya iyi davranılması gerektiği²⁷³ akrabalık haklarına saygı gösterilmesi gerektiği²⁷⁴ akrabalar ile ilişkilerini kesenlerin lanete uğrayacağı²⁷⁵ yakınlarla iyilik yapılması gerektiği²⁷⁶ akrabalara yardım edilmesi²⁷⁷ vb. birçok ayet bulunmaktadır.

İnsani ilişkilerde görülen karşılık bekleme durumuna güzel bir örnek olması açısından peygamberimizin hadisleri kayda değerdir. Aslında insanların davranışlarını fiile dökerken nasıl bir tutum içerisinde olması gerektiğini bizlere gösteren hadis-i şeriflerde bu durum çok güzel ifade edilmiştir. Bir hadis-i şerifte bu durum şöyle zikredilmiştir: “*Sıla-i rahim yapan, karşılık veren değildir. Esas sıla-i*

²⁷¹ Yusuf Sancak vdğ, “Mevlananın Nesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikayelerin Misafir Perverlik Değerini Öğretmekteki Rolü”, *Ulasalararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VI, sy. XXVI, s. 480.

²⁷² *Sahih-i Buhari*, Edeb, 31.

²⁷³ Nisa 4/36.

²⁷⁴ Nisa 4/1.

²⁷⁵ Muhammed 47/22-23.

²⁷⁶ Bakara 2/83.

²⁷⁷ Nahl 16/90.

rahim, karşı taraf alakasını kestiği halde onu ziyaret edendir.”²⁷⁸ Bu hadisi diğer insani ilişkilere de genellemek mümkündür. Sadece yardım edene yardım etmek, iyilik edene iyilik etmek, ziyarete gelenin ziyaretine gitmek, cömert olana karşı cömert olmak gibi daha fazla uzatabileceğimiz ilişki biçimlerinde kendini daha açık belli eden karşılık beklemenin, aslında yanlış bir davranış biçimi olduğu görülmektedir. Bu nedenle başta anne-babaya olmak üzere, yakın ve uzak akrabaya, dostlara ve muhtaç olan diğer insanlara, imkânı dâhilinde yardımcı olmaya çalışması, Müslüman’ın en önemli görevlerinden biridir. Zira kendisi de, muhtaç duruma düşünce, yine bu insanlardan yardım görecektir. Her Müslüman, en yakınından başlayıp en uzakta olan yakınlarına varıncaya kadar, akrabalarını ziyarete, onların dertlerini dinlemeye ve ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır.²⁷⁹

Sıla-i rahim kadar misafirperverlik de hadis-i şeriflerde üzerinde durulan ve tavsiye edilen bir davranıştır. Birçok hadis-i şerifte konukların öneminden, onlara ikramda bulunulmasından bahsedilmektedir.²⁸⁰ Hatta misafirperverlik o kadar önemsenmiştir ki Peygamberimiz “...Allah’a ve ahiret gününe iman etmekte olan kimse konuklarına ikram etsin...”²⁸¹ Buyurmuştur.

Sıla-i rahimin öneminin anlaşılması açısından peygamberimizin buyurduğu “*Hısımlarla ilgilenmeyi kesen kimse cennete giremez*”²⁸² hadisini çok iyi anlamamız gerekmektedir. Bu hadiste sılanın ne kadar önemli olduğu, sıla-i rahimden kaçınılması durumunda cennete girilmeyecek kadar ağır sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Bu hadise benzer başka bir hadiste bir kişi peygamberimize kendisinin cennete girebilmesi için ne yapması gerektiğini sormuş ve cevaplar arasında hısımlara bağlılık ve ilgiyi ekleyip durması da yer almıştır.²⁸³

Peygamberimiz birçok hadisi şerifte sıla-i rahimin öneminden bahsetmiştir. “*Her kim rızkında kendi lehine bollatma yapılması ve ecelinde yine kendi lehine geri bırakılma yapılması sevindirirse, o kimse hısımlarıyla ilgilenip hısımlık bağı*

²⁷⁸ *Sahih-i Buhari, Edeb, 15.*

²⁷⁹ Mehmet Eren, *a.g.m.*, sy. XII, s. 379.

²⁸⁰ *Sahih-i Buhari, Edeb, 51, 84, 85, 86.*

²⁸¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 51.*

²⁸² *Sahih-i Buhari, Edeb, 11.*

²⁸³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 10.*

ekleyip dursun.”²⁸⁴ Buyuran peygamberimiz birçok konu hakkında insanların refaha kavuşması için akrabalarının gözetip koruması gerektiğini bildirmektedir. Diğer bir hadiste peygamberimiz Allah’ın şöyle buyurduğunu aktarmıştır; “ *Ey rahm karabeti(karın yakınlığı hısımlık) Her kim sana bağlı bulunur (hısımlık bağıni ekler) durursa bende ona rahmetimi ekler dururum, kim de seninle münasebetini keserse, bende ona rahmetimi keserim.*”²⁸⁵

Gerek akrabalar arası ilişkilerin sürdürülmesi (sıla-i rahim) gerekse misafirperverlik, günümüzde işlevselliğini özellikle büyük şehirlerde önemli ölçüde yitirmiş görünmektedir. Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde birçok kez vurgulanan akrabalar arası ilişkilerin sürdürülmesi ve konuklara ikramda bulunulması günümüzde tekrar eski haline döndürmemiz gereken değerlerdendir. Bunlar yapılırken karşılık beklemeden sırf Allah’ın emir ve Peygamberimizin de tavsiyeleri olduğu için yapılmalıdır. Bu ilişkiler kuvvetlendirilirken aynı zamanda tekrar kopmaması için de tedbirlerin alınması gerekecektir.

XI- YARDIMLAŞMA-DAYANIŞMA-CÖMERTLİK

Yardımlaşma kelimesinin kökü olan yardım, sözlükte; etki, katkı, muavenet, bağış, destek, bir bireyin yükünü hafifletmek, sıkıntısını gidermek ve gücü nispetinde karşısındakinin karşılaştığı zorlukları beraber aşmaya çalışmak gibi kelimelerle açıklanmaktadır.²⁸⁶

Yardımlaşmak ise insanlar arasında karşılaşılan güçlüklerle beraber katlanma, birbirlerinin zor durumlarında yanlarında olma, karşılıklı olarak güçlüklerin üstesinden gelme, karşılıklı olarak yardımlarda bulunma²⁸⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Dayanışma ise toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı olarak menfaatleri çerçevesinde beraber hareket etmeleri, yardımlaşmaları, birbirlerine destek olmaları, dayanak olmaları²⁸⁸ gibi anlamlar taşımaktadır.

²⁸⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 12.*

²⁸⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 13.*

²⁸⁶ *Gazâlî, a.g.e., c. III, s. 359.*

²⁸⁷ *Mehmet Doğan, a.g.e., s. 1158.*

²⁸⁸ *D. Mehmet Doğan, Doğan Büyük Türkçe Sözlük, s. 255.*

Türkçe’de bireylerin toplum olarak birbirleri ile yardımlaşma, birbirlerine güç vermeleri, destek olmaları anlamında kullanılan dayanışma kavramı Arapça’ da tesanüt²⁸⁹ (dayanma yaslanma) kelimesi ile açıklanmaktadır.

Allah insanları, aile ve toplum olarak bir arada yaşayabilecek ve birbirleriyle iletişim kurabilecek özelliklere sahip olacak şekilde yaratmıştır. Bu yüzden insanların birbirlerine olan bağlılıkları ve ihtiyaç duymalarının sonucunda yardımlaşmanın önemi çok büyüktür. Toplumun yaşama gücü, onu meydana getiren bireylerin birbirlerine yardım etmeleri ile ancak sağlanabilir. Çünkü topluma bakıldığı zaman insanların birbirine yardım etmedikleri, hatta birbirlerine muhtaç oldukları görülmektedir.²⁹⁰

Bireyler arasında yapılan yardımlaşmalar, içinde buldukları toplumu ayakta tutmakta ve yakından veya uzaktan gelebilecek tehlikelere, zorluklara karşı hep birlikte göğüs gerilmesine katkı sağlamaktadır. Örnek olarak trafiğin işlediği bir yola düşen büyük bir kaya parçasını bir kişinin kaldırması mümkün değilken, birçok insanın birleşmesiyle kaya kaldırılabilir ve yol açılabilir. Aynı bu örnekte olduğu gibi büyük zorluklar beraber aşılsa sıkıntılar ortadan daha rahat bir şekilde kaldırılabilir. Aksi halde bir araya gelemeyen ve yardımlaşmayan toplumlar sürekli ezilmek, yorulmak ve başarısız olmak gibi olumsuz sonuçlara katlanmak durumunda kalırlar.²⁹¹

İslam toplumsal yaşayışlar çerçevesinde insanların huzurlu ve toplumsal düzenin çok etkili olduğu bir seviyede, insanların yaşantılarını sürdürmelerini ister. İnsanların barış içerisinde, birbirlerinden emin ve dayanışmanın yardımlaşmanın hâkim olduğu bir toplum şüphesiz en güzel toplum örneklerindedir. Bu konuda Allah ve Resulü de ayet ve hadislerde insanların yardımlaşmalarını ve yardımlaşmayı yaymalarını emrederler.

²⁸⁹ Osman Demir, “Tesânüd”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XXXX, s. 526.

²⁹⁰ Veli Ertan, “İslam Dayanışma ve Yardımlaşma Dinidir”, *DİBD*, c. V, sy. 9 Eylül 1966, s. 247.

²⁹¹ Sakıp Yıldız, “Dinimizde Yardımlaşmanın Yeri ve Önemi”, *DİBD*, c. III, sy. 10-11 Ekim-Kasım 1964, s. 241.

Dayanışma ve yardımlaşma kavramları birbirlerine anlam bakımından çok yakın bulunmaktadır. Kuranda dayanışma terim olarak birebir geçmemekle birlikte kardeşlik, birlik ve beraberlik ile ilgili ayetler bulunmaktadır.

Kuran’da “*müminler birbirlerinin kardeşidirler*”²⁹² buyrulurak bütün müminlerin birlik ve beraberliklerini ve dayanışmalarına zemin hazırlamaktadır. Başka bir ayette Allah müminlere birbirlerini bırakmamalarını emretmiştir.²⁹³ Bu ve benzeri ayetler dayanışma içinde olunması gereken bir toplumun inşa edilmesi gerektiğini bizlere göstermektedir.

Sözlükte el açıklığı, gönül zenginliği²⁹⁴ gibi anlamlara gelen cömertlik ise terim olarak; imkânları nispetinde insanların ihtiyaç sahiplerine karşılıksız ve gönüllü bir şekilde yardımda bulunmalarını ve ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan bir duygudur.²⁹⁵

Cömertlikte önemli olan, sırf Allah istediği için, içinden gelerek gönüllü bir şekilde bu davranışlarda bulunulmasıdır. Aksi takdirde gösteriş yapmak için veya birilerine iyi görünmek için yapılan cömertlik göstergesi Allah katında geçerli değildir. Bu konuda İslam ahlakçılarına göre cömert olmak için sadece o davranışı gerçekleştirmek yeterli değil, cömertliği seve seve yapması gerekmektedir.²⁹⁶

Allah’ın ve Resulünün önemli sıfatlarından olan cömertlik İslam kültüründe çok önemli bir değer olarak benimsenmiştir. İslam dininin özenle üstünde durduğu konulardan biri olan cömertlik değerimiz, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı hedeflemektedir. Zenginlerin fakirlere, olanların olmayanlara karşı yardımda bulunması, zor durumda olan insanları içinde buldukları durumlardan çıkarmaya yöneltmesi cömertliğin ve yardımlaşmanın sonuçlarındandır.

Kitabımız Kuran’da Allah cömertlik hakkında, “*Elini boynuna asıp bağlama,(cimri olma) hem de elini büsbütün açıp saçma(israf etme) aksi halde*

²⁹² Hucurat 49/10.

²⁹³ Ali İmran 3/103.

²⁹⁴ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 197.

²⁹⁵ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 72.

²⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 72.

kınanmış olursun ve eli boş açığa kalırsın”²⁹⁷ buyurarak cömertliğin de cimriliğin de bir sınırı olduğunu bildirmektedir. Cömert kişi kendisini zor duruma düşürecek kadar cömert olmamalı, cimrilik ederek insanlara yardımdan da kaçınmamalıdır. Başka bir ayette Allah, insanları, Allah yolunda harcamaya davet etmektedir.²⁹⁸ Leyl suresi 5. Ayette Allah için elinde olandan vermeleri istenmiştir. Bu ve benzeri ayetlerde Allah insanlara cömertliği emretmiş, cimrilikten sakınılması gerektiğini bildirmiştir. İnsanlara orta yolu tutarak cömertlikte ve cimrilikte çok aşırıya gidilmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Yardımlaşma, dayanışma ve cömertlik değerlerimiz toplumu bir arada tutan birlik beraberliği ön plana alan bir değer olması dışında ayrıca ekonomik olarak da toplumu ayakta tutacak ve ekonomik düzenin sağlanmasına yardımcı olacak değerlerimizdendir. Allah ve Peygamberimiz bu yüzden cömertliği ve yardımlaşmayı emretmiş ve kimlere nasıl yardım yapılması gerektiği yer yer Kur’an’da ve hadislerde bildirilmiştir.

Peygamberimiz öncelikle yetimlere yardım edilmesi, koruyup kollanması hakkında *“Ben ve yetim işine bakan kimse ile cennette böyle olacağız”*²⁹⁹ buyurarak şahadet parmağı ile orta parmağını yan yana göstermiştir. Yetime karşı cömert olan, yardım eden ve dayanışma içerisinde olan kişilere Peygamber Efendimiz bizzat kendisi ile beraber cennette olacağını, yardım eden kişinin cennetle müjdelendiğini bildirmektedir. Aslında cennetin hiç kolay kazanılamayacağı bir ortamda yetimlere karşı yapılacak yardımların mükâfatı olarak cennetle müjdelenmesi Kur’an’ın ve Peygamberimizin bu konuya ne kadar çok önem verdiklerini göstermektedir.

Başka bir hadiste peygamberimiz *“Dul kadınların ve bir günlük yiyeceği olmayan fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan Müslüman, Allah yolunda harb eden mücahid gibidir yahut gündüz oruç tutan ve gece nafile namazı kılan kimse gibidir.”*³⁰⁰ Buyurmuştur. Yetimler gibi herhangi bir geliri olmayan dul kadınlar da, o dönemde çalışmadığı için yardıma muhtaç kimselerdendir. Aynı şekilde bir

²⁹⁷ İsra 17/29.

²⁹⁸ Muhammed 47/38.

²⁹⁹ Sahih-i Buhari, Edeb, 34.

³⁰⁰ Sahih-i Buhari, Edeb, 35.

günlük yiyeceği olmayan fakir kimseler de, yardım edilmesi gereken insanlardandır. Bu hadiste Peygamberimiz, dul kadınların belki kötü işlere yönelmemeleri için yardım edilmesi gerektiğini bildirmekte, toplumu sosyal ve ekonomik açıdan yardımlaşma ile birlik içinde tutmayı hedeflemektedir.

Peygamberimiz, merhamet, sevgi, lütuf ve yardımlaşma konusunda bütün Müslümanların bir vücut gibi olduğunu belirterek o vücudun bir organı hastalandığı zaman diğer organların da etkilendiğini belirterek aslında ahlaki erdemlerin birbirine bağlı olduğunu belirtmektedir.³⁰¹

Ahlaki bir erdem sayılan yardımlaşma ve dayanışma kavramlarının üzerinde İslam dini özenle durmaktadır. Hem dini ibadetlerimiz olan, hem de yapılması zorunlu olan zekat, kurban ve sadaka gibi vecibelerin asıl amacı, ihtiyacı olana yardım sağlamak, insanlar arasında yardımlaşmanın ve dayanışmanın sürekli aktif olarak sürdürülebilmesini canlı tutmaktır. Yardımlaşmayla ilgili birçok konu hakkında Peygamberimizin sözleri mevcuttur. Peygamberimiz Müslümanların görevlerinden olan sadakanın³⁰² ve zekâtın verilmesinin gerektiğini³⁰³ bildirerek insanlardan, asıl amacı yardımlaşma ve dayanışma olan zekât ve sadaka ibadetlerini yerine getirmelerini istemiştir. Ayrıca başka bir hadiste Peygamberimiz iki kızıyla Hz. Aişe'nin yanına gelerek yiyecek bir şeyler isteyen fakat, yalnız bir hurma olduğu için o tek hurmayı kızları arasında bölüştüren anne için ” *Her kim bu kız çocuklarından herhangi bir şeye (bakıma terbiyeye) velayet eder ve onlara iyilik edip güzel muamelede bulunursa, o kız çocukları kendisi için cehennem ateşinden koruyan bir perde olurlar.*”³⁰⁴ Buyurarak insanları yardıma muhtaç insanlara destek olmaları hususunda teşvik etmiştir.

Cömertlik konusunda peygamberimiz konuklara ve akrabalara da ikramlarda bulunulması için bizlere öğütler vermektedir. “*Allah’a ve son güne iman etmekte olan kimse konuğuna ikram etsin. Allah’a ve son güne iman etmekte olan herkes hısımlarıyla ilgilenip ikram etsin. Allah’a ve son gününe iman etmekte*

³⁰¹ *Sahih-i Buhari, Edeb, 41.*

³⁰² *Sahih-i Buhari, Edeb, 8.*

³⁰³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 10.*

³⁰⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 18.*

olan herkes ya hayır söylesin ya da sussun!"³⁰⁵ buyrulurak yardımlaşmaya ilk önce ihtiyacı olan yakınlarımızdan başlayabileceğimiz gerektiği bildirilmektedir.

Cömertlikte insanlara örnek olan Peygamberimiz için İbn Abbas "*Peygamber insanların en cömerdi idi. En cömert olduğu zaman da ramazanda idi.*"³⁰⁶ Demesi peygamberimizin insanların en cömerti olduğunu ve bu özelliğini insanlara göstererek kendisinin örnek alınmasını amaçlamaktadır. Peygamberimiz bir hadiste "*Zaman yakınlaşır, amel kesilir, insanlara aşırı cimrilik ve hırs atılır, here(öldürmek) çok olur*"³⁰⁷ şeklinde buyurarak, zamanla insanların cömertliklerini kaybedip daha çok cimri olduklarını ve bu da kıyamet vaktine delalet edileceğini bizlere bildirmektedir.

İnsanlar, sergiledikleri davranışların birçoğunu çocukluklarından itibaren kazanmaktadırlar. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren çocuklara rol model olarak insanlara yardım etmeyi, cömert olmayı, ihtiyacı olan insanlara gücü nispetinde destek olmayı aşılama gerekmektedir.

Peygamberimizin hadislerinde buyurduğu gibi yetimlere, fakirlere ve ihtiyacı olan kimselere yardım edilmesinin sonucu olarak, cennette Peygamberimizle beraber olunması, günahlarının bağışlanması, yardım edilen kişilerin cehennemde yardım eden için bir perde olması ve yardım eden kişinin Allah yolunda cihat eder gibi sevap alması vb. mükafatlar, İslam dininin yardımlaşmaya verdiği büyük önemi gözler önüne sermektedir. Bu yüzden ebedi hayat için bu kadar fayda sağlayacak ahlaki değerimizin, bireylerin karakterlerine işlenmesi için gerekli ayet ve hadislerle zenginleştirilerek anlatılması ve eğitimlerde kullanılması gerekmektedir.

XII- DOSTLUK-KARDEŞLİK

Dost kelime olarak sevilen kimse, sevgili, ahbab, arkadaş,³⁰⁸ kişinin yakınında olan, destek olan, sırdaş gibi anlamlara gelmektedir. Dostluk kelimesi ise dost olma hali, dostça davranış³⁰⁹ olarak tanımlanmaktadır.

³⁰⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 85.*

³⁰⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 39.*

³⁰⁷ *Sahih-i Buhari, Edeb, 39.*

³⁰⁸ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 299.

Farsça da “seven, sevgili, yar” anlamındaki dost kelimesinden türeyen dostluk, İslami literatürde sadakat, uhuvvet, meveddet ve sohbet gibi değişik manalar ile açıklanmaktadır.³¹⁰

Dost bir insanı gönülden seven, iyi ve kötü gününde yanında olan, iyiliğini isteyen, sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen, düşman karşıtı, aralarında iyi ilişki bulunan, bir şeye düşkün olan ve aşırı ilgi duyan kimse olarak açıklanmaktadır. Dostluk ise sevginin ilerlemiş hali diye tanımlanmaktadır.³¹¹

Farsça bir kelime olan ve sevmek, sevgili ve yar olmak anlamlarına gelen dost kelimesi Kur’an’da; Veli, sadakat, uhuvvet, meveddet, muhabbet ve refik kelimeleriyle kullanılmıştır.³¹² Kardeşlik ise sözlükte samimi, dostluk, birlik beraberlik³¹³ şeklinde açıklanırken kardeş kelimesi ise aynı anne ve babadan olan kimse, ortak değerlere sahip olan kimselere³¹⁴ denmektedir.

Dostluk ve kardeşlik kavramları, İslami literatürde birlik-beraberlik, dayanışma, yardımlaşma, sevgi vb. toplumu bir arada tutan değerlerimizi ifade etmektedir. Anlam bakımından birbirine çok yakın olan dostluk ve kardeşlik kavramlarının beraber açıklanması uygun görülmüştür.

Dostluk ve kardeşlik kavramlarıyla ilgili birçok ayet ve hadis bizlere bu kavramları anlatmakta ve bu konuda nasıl davranılması gerektiğini bizlere bildirmektedir. Allah, “Sizin dostunuz Allah, onun elçisi ve iman edenlerdir.”³¹⁵ buyurarak ilk dost edinilmesi gereken hakiki dost, Allah’ın kendisinin olduğunu bizlere bildirilmektedir. İnkâr durumunda babaların ve kardeşlerin bile dost edinilemeyeceğini, Allah’ı inkâr edip iman etmeyen her kim olursa olsun kendilerine yazık edenlerden oldukları bildirilmektedir.³¹⁶

³⁰⁹ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 299.

³¹⁰ Mustafa Çağrıncı, “Dostluk”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 511.

³¹¹ Heyet, *Türkçe Sözlük*, TDKY., Ankara 1988, s. 399-400.

³¹² Mustafa Çağrıncı, “Dostluk”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 511.

³¹³ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 607.

³¹⁴ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 607.

³¹⁵ Maide 5/55.

³¹⁶ Tevbe 9/23.

Kur'an'a ve hadislere göre Müslümanların dost edinecekleri ve edinemeyecekleri kişiler çeşitli aralıklarla zikredilmektedir. Dostluk edilmesi gereken ilk önce Allah, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmeyenler³¹⁷ peygamberler ve müminler,³¹⁸ insanlar için dua eden melekler³¹⁹ diye zikredilirken, kâfirlerin, münafıkların, yahudi ve hristiyanların, şeytanların ve müminlerin düşmanlarının da dost edinilmemesi gereken kişiler olarak belirtilmektedir.

Kur'an'da geçen “*Müminler ancak kardeşirler*”³²⁰ ayeti müminlerin birbiri arasında kurdukları münasebetleri ve davranışları bu ilke üzerine kurmaları gerektiğini bizlere bildirmektedir.

Dostluk ve kardeşlik kavramı, İslam'ın çok önem verdiği Müslümanların birliği ve dayanışma içinde olan bir toplum içinde yaşayabilmelerine kolaylık sağlayan kavramlardır. Toplumda sosyal ilişkilerin kaçınılmaz olduğu ortadadır. Bu yüzden insanların birbirlerine karşı dostça, kardeşçe bakarak, yaşamlarını kolaylaştıracak şekilde sürdürmeleri gerekmektedir. İşte bu yüzden hem Kur'an'da hem de hadislerde buyurulan emirlerin ve tavsiyelerin iyi anlaşılması ve uygulanması gerekmektedir.

İslâm dini, insanlar arasında cereyan eden ilişkilerin gelişmesine ve iyiliklerin yaygınlaşmasına büyük önem verir. İnsanlar arasındaki samimiyet ve sevgiye dayalı bağlılık hali, Kur'an-ı Kerim'de: “*Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostudurlar.*”³²¹ şeklinde tanımlanmıştır. Çünkü dostluğun gereği iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve dostların yardımında bulunmaktır. Dost olmak, birbirini sevmeye, kardeş olmada ve aralarındaki muamelede, kalplerin ve gönüllerin birliğini ifade etmektedir.³²²

İslam'ın ikinci büyük kaynağı olan hadislerde dostluk ve kardeşlik hakkında çeşitli olaylar ile örneklere yer verilmektedir. Peygamberimiz her fırsatta insanlara kardeşliği öğütlemiş, dostluk bağlarını güçlendirmelerini istemiştir. İnsanların

³¹⁷ Tahrîm 66/6.

³¹⁸ Enfal 8/9.

³¹⁹ Şura 42/45.

³²⁰ Hucurat 49/10.

³²¹ Tevbe 9/71.

³²² Şaban Karasakal, “Kur'an'da Dostluk Ahlakı”, *YYÜSBED*, 2008, sy. XV, s. 79.

dayanımlarının ve yardımlaşmalarının başlangıç unsuru olan dostluk ve kardeşlik kavramlarının çok önemle üzerinde durulması gerekmektedir.

Ahlaki değerler ve karakter eğitimi çerçevesinde açıklamaya çalıştığımız hadisler aslında peygamberimizin ne kadar büyük bir ahlakçı ve karakter eğitimcisi olduğunu bizlere göstermektedir. Peygamberimiz her zaman insanlara kardeşliğin ve dostluğun emsali olmuştur. Bir gün hutbede “*Müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetleyen duvar gibidir*”³²³ buyurarak ellerinin parmaklarını birbirine geçirerek insanlara gösteren Peygamberimiz, müminlerin parmaklar gibi içi içe dostluk, birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Başka bir hadiste ise Peygamberimiz “*birbirinizle buğz yarışına girmeyiniz, birbirinize hased etmeyiniz, birbirinize arka dönüp ayrılmayınız, Ey Allah’ın kulları birbirinizle (kardeşler) mesabesinde olunuz. Bir Müslüman’ın din kardeşini üç günden fazla bırakması (küs olması) helal olmaz*”³²⁴ buyurmuştur. Bu hadise göre Peygamberimiz tüm insanlara birbirlerinden uzaklaşmalarını ve kötü davranmalarını men etmiş, kardeş gibi olmalarını istemiştir. Müslümanların birlik beraberlik içinde yaşamalarının gerektiğini belirten Peygamberimiz, her ne sebeple olursa olsun insanların birbirlerine darıldıklarında bile küsmelerini üç günden fazla sürdürmemelerini emretmiştir. Bu da peygamberimizin toplumu dimdik kale gibi ayakta tutmaya çalıştığının göstergesidir.

İslam dinine göre en mübarek gecelerden sayılan kadir gecesinin hangi gün olduğu açıklanmak üzereyken iki kişinin kavga etmesi üzerine bu bilgi peygamberimizden alınmıştır.³²⁵ Burada Müslümanların dostluk ve kardeşlik içinde geçinmelerinin önemine Allah tarafından vurgu yapılmıştır.

Peygamberimiz hicret ettiği zaman ilk işi ensar ve muhacirlerin arasında kardeşlik akidleri yapmak olmuştur. Örnek olarak Medine’ye hicret edildiği zaman peygamberimiz Abdurrahman ibn Avf ile Sa’d ibnu’r-Rabi arasında kardeşlik akdi yapmıştır.³²⁶ Bunun sebebi ise insanların bir an önce kaynaşmalarını sağlayarak

³²³ *Sahih-i Buhari, Edeb, 56.*

³²⁴ *Sahih-i Buhari, Edeb, 57.*

³²⁵ *Sahih-i Buhari, Edeb, 44.*

³²⁶ *Sahih-i Buhari, Edeb, 108.*

toplumdaki belirsizlik havasının engellenmesi ve sosyal dayanışma ve toplumun birlik beraberlik düzenini üst seviyede tutma fikridir.

Karakter eğitimi açısından bakıldığı zaman o dönemde yaşayan insanlara verilmek istenen mesajlar peygamber tarafından tüm incelikleriyle ve peygamberimizin eğitim uzmanlığıyla verilmeye çalışılmıştır. İnsanların karakterinde yer etmesi gereken önemli hususlardan olan dostluk ve kardeşlik kavramları hakkında örnekler vererek kafalarda soru işaretleri kalmayacak şekilde eğitilmesi çok önemli bir husustur. Kuşkusuz bu eğitimi beşeri olarak en iyi öğretmenin yapması ayrı bir değer katmaktadır. Günümüzde değerler eğitimi daha çok çocuklara verilmekte ve öğretmenlerin karşısında küçük çocuklar oturduğu için yapılan iş daha kolay olabilmektedir. Çünkü peygamberimiz çok farklı karakterlere sahip insanların bulunduğu bir yerde, cahiliye döneminde eğitim vermeye çalışmış ve eğitim verdiği kitleyi de sadece çocuklar değil, yediden yetmiş kadar bütün insanlar oluşturmuştur.

Ahlaki yönden irdelendiğinde dostluk ve kardeşlik kavramları bireylerde olması gereken bir özellik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu özellik insanların birbirlerine karşı olan bağlılığını ve aralarında muhabbet ve sevginin oluşmasını sağlayacaktır. Bu yüzden bu kavramlar, toplumda geleceğin büyük bireylerini oluşturacak olan ve örnek olacak çocukların terbiyesinde kullanılması gereken kavramlardan olduğu açıkça görülmektedir.

XIII-GIYBET - KÖTÜ SÖZ - ÖN YARGI

Sözlükte uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak gibi manalara gelen gıybet kavramı terim olarak; yanlarında olmayan bir kişinin hoşuna gitmeyeceği şekilde arkasından konuşulması ve kötü sözlerle anılması şeklinde açıklanmaktadır.³²⁷

Çekiştirmek anlamında olan gıybet, bir kişinin duyduğu zaman canı sıkılacağı hatalarının, o kişinin arkasından onu kötülemek maksatlı, onu tanıyan başka kimselere anlatılmasıdır.³²⁸

³²⁷ Editör Ahmet Nedim Serinsu, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 106; Çağrı, Mustafa, “Gıybet”, *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 63.

³²⁸ Ahmet Serdaroglu, “Kötü Huylardan Gıybet”, *DİBD*, Aralık 1964, c. III, sy. 2-3, s. 56-57.

Günümüzde birçok insan kendisini gıybetten alıkoyamamaktadır. İnsanların hak ve özgürlüklerine bir saldırı niteliğinde olan bu davranış İslam kültüründe çok kötü davranışlar arasında görülmüş, gıybet eden insanlara bu davranışın çirkinliği anlatılmaya çalışılmıştır.

Kur'an'da gıybet hakkında geçen çeşitli ayetlerden de anlaşılacağı üzere, bir müminin kişilik özellikleri arasında gıybetin kesinlikle yer alamayacağı belirtilmiş, bu haslete sahip insanların ölmüş kardeşinin etinin yenmesinden hoşlanılmayacağı kadar çirkin bir davranışla örnek verilerek bu davranışın ne kadar kötü olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.³²⁹

Allah bir başka ayette “*İnsanları diliyle çekiştiren, kaş ve gözü ile işaretler yapıp alay eden her fesat kişinin vay haline...*”³³⁰ Buyurarak gıybetin sadece söz ile değil hal ve davranışla da yapılacağını bizlere bildirmektedir.

Bu bölümde sahip olunması gereken değerlerimizi ele alırken aynı zamanda yapılmaması gereken ve kaçınılması şart olan gıybet, kötü söz ve ön yargı gibi kavramlarında birbirlerine yakınlıklarından dolayı bir arada açıklanması uygun görülmüştür.

Yapılmaması açısından önemli bir ahlaki terim olan kötü söz, sövme ve küfür gibi kelimeler, İslam dini çerçevesinde kesinlikle yasaklanmış ve yapıldığı zaman kerih görünen ve kınanan davranışlar arasında görülmüştür. Kötü söz Türkçede ağır konuşma ırza ve namusa dokunan ayıp, kötü ve çirkin ifadeler kullanma, küfretme ve sövme gibi kelimeler ile açıklanmaktadır.³³¹

Özellikle dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan olan kötü söz, gerek ayetler ile gerekse Peygamber Efendimizin sözleriyle yasaklanmıştır. Müslüman bir bireye yakışan davranış, konuştuğunda güzel konuşması, sözleriyle kimseleri incitmemeye gayret göstermesi, insanlar ile iletişim halindeyken nezaketle güler yüzle muamele etmesi, kötü ve çirkin davranışlardan uzak durmasıdır.

³²⁹ Hucurat 49/12.

³³⁰ Hümeze 104/1-2.

³³¹ Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1551.

Ahlaki değerlerimiz ile çok yakın bağ içinde olan ve ahlaki yönümüzü yansıtan kötü söz kavramı, eğitim alanında doğru bilgilendirilmeler ile üzerinde durulması gereken konulardandır.

Kur'an'da Allah, “*İnsanlara güzel söz söyleyiniz*”³³² buyurarak bir Müslümanın karşındakini kırmadan konuşmasını, dikkatli olmasını insanlara önem vermesini bildirirken Müslümanlığın ne kadar incelikli ve insana değer veren bir din olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Beşeri olarak insanlara en güzel örnek olan Peygamberimiz hakkında Enes İbn Malik şöyle demiştir. “*Rasulullah aşırılık yapıcı, lanet edici, svc bir kimse değildi; O darılma sırasında ona ne oldu alını toprak olasıca diye buyururdu.*”³³³

n yargı ise, bir kimse veya herhangi bir şey ilgili olarak belirli bir şart, olay ve görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu ya da olumsuz yargı, peşin hüküm, n fikir³³⁴ şeklinde açıklanmaktadır.

n yargı bireyin düşünce kabiliyetini tek yöne yoğunlaştırır. Önyargılı insan savunduğu görüşün dışında başka bir görüşü kolay kolay kabullenmemektedir. Bu yüzden n yargı için kötü alışkanlıklardan biridir de denilebilmektedir.³³⁵

nyargıda diğer insanları grup aidiyetlerine göre değerlendirici bir tutum ortaya çıkmaktadır. n yargılar belirli dış grup hakkındaki olumsuz kanaatleri içerdikleri için çok önceden ifade edilmiş olgunlaşmamış deliller gz önüne alınmaksızın bireyler veya gruplar hakkında peşinen karar verme ve eleştirel tutum sergileme söz konusudur.³³⁶

İnsanların hakkında yanlış düşünme, muhakemede bulunma gibi sonuçlar doğuran n yargı İslam dininde kabul görmeyen ve yasak olan vasıflardandır. Allah, Hucurat Suresinde “*Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa ktlk ederseniz de sonra yaptığınızı pişman olursunuz*”³³⁷ buyrulmaktadır. Bu ayetle Allah bizlere kesinliğini

³³² Bakara 2/83.

³³³ *Sahih-i Buhari Edeb*, 44.

³³⁴ TDK.gov.tr; D. Mehmet Doğan, Doğan Büyük Türkçe Sözlük, Yazar Yay, Ankara 2013, s. 1359.

³³⁵ Süleyman Ateş, “nyargı ve İslam”, *Kuran Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1997, c. I, sy. II, s. 3.

³³⁶ İbrahim Görse, “n Yargının Nedenleri”, *UÜİFD*, c. XIV, sy. I, 2005, s. 144.

³³⁷ Hucurat 49/6.

doğrulamadığımız habere inanmamamız gerektiğini ve bu konuda çok dikkatli olmamız gerektiğini bildirmektedir.

Gıybet, kötü söz ve ön yargı kavramları insanlar arasında ayrımcılığa ötekileştirmeye ve insanların başka kişiler hakkında kötü düşüncelerine yol açtığı için kesinlikle uzak durulması gereken davranışlardır. Peygamberimiz Medine’de hurma bahçelerinde yürürken kabirlerinde azab gören iki kişinin sesini işitmiş ve kabrin başına gelerek etrafındaki insanlara bunlar azab olunuyorlar, azab görenlerin birinin azab sebebi ise koğuculuktur demiştir.³³⁸ Koğuculuk da gıybet ile aynı anlamlara gelmektedir. Peygamberimizin bu haberine göre gıybet, kabir azabının sebepleri arasındadır. Aktarılan başka bir hadiste ise “*Koğuculuk eden fesatçı kimse cennete gidemez*”³³⁹ diye buyrulmuştur. Başka bir hadiste Peygamberimiz gıybet ile çok yakın manada olan dedikoduyu insanlara Allah’ın kerih gördüğünü bildirmiştir.³⁴⁰ Buna göre gıybet, Müslümanların tek istedikleri ve nihai amaçları olan cennete gitmeyi engelleyecek ve azab olunacak kadar kötü bir haslettir.

Kötü söz hakkında Peygamberimizin “*Bir adam kardeşine hitaben: Ya kâfir! Dediği zaman, ikisinden biri bu sıfatla dönmüş olur*”³⁴¹ buyrulmaktadır. Bu hadiste şuarsuzca sarf edilen kötü sözlerin küfürlerin aslında ne kadar önemli olduğunu ve sonucunun nerelere gidebileceği düşünülmeden edilen küfürlerin aslında çok büyük sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır. Yine Peygamberimizin bir hadisinde Müminlere lanet edilmesinin o müminleri öldürmek gibi olduğu ve kim bir mümine kâfirlik isnad ederse, bu da o mümin kardeşini öldürmek gibi olduğunu bildirmektedir.³⁴² Kötü ve kırıcı bir şekilde konuşulmasındansa hiç konuşulmaması ortaya daha iyi sonuçlar koyabilmektedir. Peygamberimizin “*...Allah’a ve son güne iman etmekte olan kişi ya hayır söylesin ya da sussun*”³⁴³ sözü bizlere açıkça göstermektedir ki karşımızdaki insanları üzücü veya başkalarını yericî şekilde konuşulmasındansa susmak daha hayırlıdır. Bu örnek hadislerde de görüldüğü gibi

³³⁸ *Sahih-i Buhari Edeb*, 84.

³³⁹ *Sahih-i Buhari Edeb*, 85.

³⁴⁰ *Sahih-i Buhari Edeb*, 6.

³⁴¹ *Sahih-i Buhari Edeb*, 73.

³⁴² *Sahih-i Buhari Edeb*, 73.

³⁴³ *Sahih-i Buhari Edeb*, 31.

Peygamberimiz kötü sözde ve gıybette bulunmayı yasaklamış, bu davranışta bulunacak olanlara da en sert şekilde uyarılarını yapmıştır.

Ayrıca önyargı hakkında peygamberimiz, Hz. Ömer' i uyardığı bir olay şöyle cereyan etmiştir; Mekke fethinden önce savaş hazırlıkları yapan İslam ordusunun Mekke için yola çıkacağını bir mektup yazarak, bir kadına veren ve müşriklere haber vermesi için gönderen fakat kısa süre sonra peygamberimize vahiy yoluyla haber edilerek yakalanan kadın, sahabelerden olan ve o kadına mektubu veren Hatıb b. Ebi Beltea ile ilgili bir hadisedir. Bu olay üzerine Hz. Ömer, Hatıb b. Ebi Beltea için “O bir münafıktır!” demiştir. Peygamberimiz ise “*Sana ne bildirir? (münafık olduğunu) Belki Allah bedir harbine katılanların ihlasına muttali olmuş ve: Ben sizlere mağfiret ettim!*”³⁴⁴ buyurmuştur. Burada önemli olan Hatıb b. Ebi Beltea'nın ne niyetle bu davranışta bulunduğudır. Peygamberimizin sorması üzerine Mekke'de bulunan ailesine müşriklerin kötülük yapacağından korktuğu için böyle bir davranışa yeltendiğini belirtmiştir. Hz. Ömer burada onu münafık ilan etmekle hataya düşmüş ve önyargıda bulunmuştur.³⁴⁵

Ön yargı konusunda Peygamberimiz “*sizleri zandan sakındırırım çünkü zanla söylenen sözler yalanı daha çok olanıdır...*”³⁴⁶ buyurarak tahmini konuşmanın yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini ve kötü bir davranış olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

Karakter eğitiminde mutlaka üzerinde durulması gereken konulardan biri olan önyargının insanları nasıl kötü durumda bırakacağını ve suizanlara neden olacağını belirtmek gerekmektedir. Benzer bir hadiste de Muaz İbn Cebel namaz kıldırdıktan sonra başka bir adamın cemaatten ayrılarak tek başına namaz kıldığı bilgisi gelmesi üzerine “o bir münafıktır” demiştir. Bunun üzerine bu sözü duyan adam durumu peygamberimize anlatmış ve peygamberimiz de Muaz İbn Cebel'e “*Ya Muaz sen bir fettan mısın?*”³⁴⁷ Diyerek bu sözü üç kere tekrar etmiştir.

³⁴⁴ *Sahih-i Buhari Edeb, 74.*

³⁴⁵ *Sahih-i Buhari Edeb, 74.*

³⁴⁶ *Sahih-i Buhari Edeb, 57.*

³⁴⁷ *Sahih-i Buhari Edeb, 74.*

Gıybet, kötü söz ve ön yargı ile ilgili hadislere bakıldığı zaman, bu üç davranışın da en çirkin davranışlar arasında olduğu müşahede edilmektedir. Gerek Kuran'da gerekse peygamberimizin hadislerinde bu davranışların çirkinliği anlatılmakta ve bu davranışlardan kaçınmayacak insanların çeşitli cezalarla karşılaşacağı belirtildiği gibi, bu davranışların Allah'ın hoşnut olmadığı davranışlar arasında olduğu için, kaçınanlarında mükâfatlarından bahsedilmektedir.

Bireyin ahlaki yapısını ilgilendiren bu davranışlar, Peygamberimizin döneminde olduğu gibi günümüzde de üzerinde durularak önemsenmesi gereken konulardandır. Çünkü günümüzde gıybet, kötü söz ve ön yargı gibi ahlaki davranışlar olumsuz yönde sıkça kullanılmaktadır. Bu davranışların kullanımını en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için çok büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Ayetler ve hadisleri referans alarak, insanları bu tür kötülüklerden uzak tutmak en önemli görevlerimizdendir. Bu çerçevede bazı konularda gerekli ayet ve hadislerde anlatılmak istenen ve Müslümanların yapmaları gereken davranışları, bireylere kazandırmanın hedeflenmesi gerekmektedir. Bizleri hedefe ulaştıracak en önemli yol olan eğitim ile küçük büyük tüm bireylere Peygamberimizin sözleri ve çeşitli materyallerle eğitimler verilerek, insanları bu kötü davranışlardan alıkoymaya çalışmak başlıca görevlerimizdendir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanoğlu var olduğundan beri yeryüzünde eğitim faaliyetleri de sürekli var olmuştur. Bu faaliyetlerin mutlak sebebi bireylerdeki iyiliğin ve doğruluğun bilgisine ulaşma ihtiyacıdır. Bunun dışında insanlar çeşitli yeteneklerin geliştirilmesi, yatkın oldukları meslekler hakkında eğitim görme, toplumun kültürünü yeni yetişen nesillere aktarma gibi pek çok sebeple eğitim çalışmalarında bulunmaktadır. Eğitimin en temel hedeflerinden biri de insanların “ahlaklı” olmalarını sağlamaktır. “Ahlak eğitimindeki amaç “ahlakî karakter” oluşturmaktır, denilebilir. Ahlakî karakter de genel olarak, ahlakî değerleri benimsemiş olma, bunları davranışlarına yansıtabilme, her türlü şartlarda ve durumlarda dahi ahlakî kurallara bağlılığı devam ettirme olarak tanımlanabilir.

Ahlaki değerlerimizi öğretirken, İslam’ın Kurandan sonraki ana kaynağı olan hadislerin kullanılmasını, Peygamberimizin eşsiz ahlaki kişiliği ve her Müslümanın beşer olarak ilk rol model niteliğinde örnek alınması gereken şahsiyet olması sağlamaktadır. Peygamberimizin cahiliye döneminde hiç değişmez denilen insanları nasıl değiştirdiği, taş yürekleri nasıl yufka yüreklere çevirdiği, çok açık bir şekilde bilinmektedir. Bu yüzden ahlaki değerleri en iyi şekilde yaşayan ve yaşatan bir peygamberimizin olması ve Peygamberimizin en güzel ahlaki karaktere sahip olmasından dolayı, peygamberimizin ahlaki değerler ile ilgili hadislerinin, bize ışık tutacak en büyük kaynaklardan olduğu müşahede edilmektedir.

İnsanlarda karakter eğitiminin temelleri, doğumdan itibaren aileler tarafından atılır. Fakat karakter eğitimi, bireylerin tüm hayatları boyunca taze tutulması gereken bir eğitimidir. Bundan dolayı bireyler yaşamlarının bütün kademelerinde ahlaklarını iyileştirme gayreti içinde olmalıdırlar. Karakter eğitimi, insanlara güzel ahlak kazandırmak için vardır. Güzel ahlak ise kişinin hayatta sahip olabileceği en değerli özelliktir. Birçok düşünür ahlak eğitiminin bütün eğitimlerden önce geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Allah Rasulü de güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini belirterek, güzel ahlakın, uyguladığı eğitimin ana amaçlarından biri olduğunu bildirmektedir.

Konumuzu teşkil eden “Sahi-i Buhari” adlı hadis eserinde bulunan edep bölümündeki hadislerden hareketle, Hz. Peygamberin ahabına uygulamiş olduğu ahlaki ve karakter eğitiminin incelenmesi esas alınmıştır. Hz. Peygamber’in ahabına uyguladığı karakter eğitimi, herhangi bir yaş sınırı ve cinsiyet ayrımı olmaksızın herkese uygulanmış ve hayatın her alanını kapsadığı görölmüştür. Buna göre karakter eğitimi ile ilgili yaş sınırlaması getirilerek çalışmalar yapılabilir ve belirlenen yaşın gelişim ve öğrenme özellikleri de dikkate alınarak, karakter eğitimi yöntemleri de araştırılabilir. Ancak bizim, karakter eğitimine yön veren ahlakî değerleri esas almamız sebebiyle, çalışmamıza bir yaş dönemi ile sınırlama getirilmemiştir. Ahlakî değerler zaten, bütün yaş dönemleri için aynı kapsamları ifade etmektedir.

Sahih-i Buhari edep bölümünde İncelenen hadisler, insanlara verilmek istenen mesajlar bağlamında, kendisine en yakın ahlaki değerler sınıflandırılmasına alınmıştır. Bu ahlaki değerler ile ilgili hadislerden çıkarılan genel sonuç, peygamberimizin uzman bir eğitici olarak toplumun her kesiminden olan insanları ihtiyacına göre eğitim vermesi birinci önemli husustur. İkinci bir husus olarak peygamberimiz öğretmeyi amaçladığı davranışları ilk önce kendisi bizzat uygulayarak insanlara örnek olması, daha etkili bir öğretim yöntemi olan yaparak yaşayarak öğrenme modeliyle daha etkili bir öğrenim gerçekleştirileceğini bizlere göstermektedir.

Hz. Peygamberin insanlara öğretmeyi amaçladığı ahlaki davranışlar, göröldüğu üzere toplumun birliğini, yardımlaşmasını, insanların çevrelerine karşı saygı, hoşgörü çerçevesinde yaklaşmalarını sağlamıştır. Peygamberimiz hayatı boyunca insanlara kendisine bildirilen emirleri aktarmanın yanında, bu konuda açıklamalarda bulunmuş, yaşantısıyla getirdiği öğretinin nasıl hayata geçirileceğini öğretmiş, iman ve ibadet esaslarını ortaya koyduğu gibi, ahlaka dair ilkeleri de ortaya koymuş ve bu ilkeleri bizzat yaşama geçirerek ahlak noktasında en güzel örnek olmuştur.

Burada önemli olan bir husus da, peygamberimizin ahlaki değerleri insanlara aktarırken, kazandırmak istediği değerleri anlatmaktan ziyade bizzat hal ve hareketleri ile örnek olarak kazandırmış olmasıdır. Yani peygamber bazı konularda

insanlara ne yapmaları gerektiğini belirtiyor fakat daha çok davranışlarıyla öncülük ederek, insanların anlatılmak istenen konularda kazanımlarda bulunmalarına büyük oranda katkıda bulunduğu açıkça görülmektedir. Buradan hareketle peygamberimizin ahlaki değerleri açıklamaktan ve tanımlamaktan ziyade, ahlaki değerleri insanlara direkt kazandırmayı hedeflediğini belirtebiliriz. Ayrıca peygamberimizin İslam dinini tebliğ etmek için gönderildiği açık bir şekilde bilinmekteyken, peygamberimizin tüm insanlığa kazandırmaya çalıştığı ahlaki değerlerin de İslam dininin bir parçası olduğunu göstermektedir. Buna göre din ve değerlerin birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken mefhumlardan olduğu söylenebilir.

Çalışmamızda vardığımız sonuçlardan biri de, ahlakî değerlerin birinin diğerinden daha önemli olduğunu söylemenin güçlüğü ve değerlerin birbirleri ile iç içe olduklarıdır. Her bir değer incelenirken en önemli değer olduğu kanaatine ulaşılmaktadır ve değerler birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Birini diğerinden ayırmak ve her birini, diğeri olmadan düşünmek mümkün değildir. Mesela doğruluğu adaletten, hoşgörüyü sevgiden, merhameti yardımlaşmadan ayrı düşünmek mümkün değildir. Buna göre ahlakî değerler birbirinden bağımsız veya kopuk değildir. Böylece aslında herhangi bir ahlakî değeri ele alırken diğeri birçok değere de vurgu yapmak gerekmektedir.

Peygamberimiz, bütün ahlaki özellikleri bizzat kendisi örnek olarak, söz ve fiilleri ile bildirmiştir. Karakter eğitiminde bu ahlaki değerlerin bulunduğu hadislerin materyaller haline getirilmesi ve daha fazla üzerinde durularak verilmesi gerekmektedir. Burada önemli olan, karakter eğitimi uygularken peygamberimizin bir öğretmen olarak iletişim sorununu ortadan kaldırma yöntemleri ve toplumun her kesimine karakter eğitimini uygularken, kimseyi incitmeden kırıncı olmadan istediği gibi eğitimi veren bir şahsiyet oluşu da üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

Günümüz toplumuna bakıldığı zaman, ahlaki değerlerimiz önemsenmeden, insanların haklarına saygı gösterilmeden, insanların birbirlerine karşı tahammülsüz olduğu bir yaşam biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu yaşam biçimi toplumda, hiç azımsanmayacak seviyelere ulaşmıştır. Yetişkinlere veya çocuklara, daha doğrusu toplumun her kesimine karşı ahlaki değerlerimiz iyi bir yöntem ile anlatılmalı ve

birbirine karşı saygılı, adaletli, dürüst hoşgörölü vb. değerlerini bilen bireylerin yetişmesi sağlanmalıdır. Buna göre konumuzu seçmemizdeki asıl hedefimiz, insanların birliğini ve beraberliğini arttıracak ahlaki değerlerimizi insanlara hatırlatarak, İslam'ın istediği gibi, huzurlu bir toplum ortamının, üzerindeki tozu silkeleyerek tekrar ortaya çıkarmaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulfettah Ebu Gudde, *Tahkiku İsmeyi's-Sahihayn ve'smi Cemir't-Tirmizi*.
- Ahmet Nedim Serinsu vdğ, *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yay, Ankara 2009.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*.
- Aksoy, Ramazan, *Değer ve Değerler Eğitimi*, Kılavuz Kitap.
- Altun, Sadegül Akbaba, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *DED*, c. I, sy. I, (Ocak 2003).
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınlar, Ankara 1998.
- Ateş, Süleyman, “Önyargı ve İslam”, *Kuran Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1997, c. I, sy. II, ss. 3-12.
- Avcı, Nazmi, *Toplumsal Değerler ve Gençlik*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.
- Aydın, Mehmet Zeki, “Ailede Ahlak Eğitimi”, *CÜİFD*, c. VII, ss. 125-158.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Nobel yay., Ankara 2003.
- Aydın, Mustafa, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *DED*, c. I, sy. III, (Temmuz 2003).
- Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1997.
- Batar, Yusuf, “Empatik Düşündürme Yöntemiyle Merhamet Eğitimi - Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında”, *DİD*, c. XXXXVIII, sy. I, 2012, s. 45-46, 65.
- Bayraklı, Bayraktar *Kadın Sevgi ve Temel Haklar*, Bayraklı Yay, İstanbul 2001.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 2013.
- Bayraktar, Mehmet Faruk, “Ailenin Eğitim Görevi”, *DEAD*, sy. II, 1995.

Bilgin, Beyza - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 1997.

Çağlayan, Ahmet, *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2005.

Çağrı, Mustafa, “Ahlak”, *DİA*, İstanbul 1988, c. II, s. 1.

Çağrı, Mustafa, “Cömertlik”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, ss. 72-73.

Çağrı, Mustafa, “Dostluk”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, ss. 511-513.

Çağrı, Mustafa, “Gıybet”, *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, ss. 63-64.

Çağrı, Mustafa, “Hayâ”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, ss. 554-555.

Çağrı, Mustafa, “Merhamet”, *DİA*, Ankara 2004, c. XXIV, s. 184.

Çağrı, Mustafa, “Misafir”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 171-172.

Çağrı, Mustafa, “Sabır”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, ss. 337-339.

Çağrı, Mustafa, “Saygı”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 211.

Çağrı, Mustafa, “Sıdk”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 98-100.

Çağrı, Mustafa, “Sıdk”, ed. İ. Kâfi Dönmez, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.

Çağrı, Mustafa, “Sıla-i Rahim”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 112-113.

Çağrı, Mustafa, *Eğitim-Ahlak İlişkisi, Eğitim ve Verimlilik*, Sempozyum tebliğleri, Sivas 1994 Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfı yay.

Çakan, İ. Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Nesriyat, İstanbul 1990, s. 123.

Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFAV Yay, İstanbul 1996.

Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul ts.

Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İFAV Yay., İstanbul 1994.

Çelikkayan, Hasan, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Alfa basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2006.

Çiftçi, Nermin, “Kohlberg’in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi: Ahlâk ve Demokrasi Eğitimi”, *DED*, c.1,sayı.1, (Ocak 2003).

Çimen, İsa Tekin, “İlköğretim Okullarındaki Dkab Dersi Öğretim Programında Ahlak Öğretimi”,*ÇÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çubukçu, İbrahim Agah, *İslamda Ahlak Meselesi*, Edu Yayınları, Ankara.

Daniel K. Lapsley and F. Clark Power, *Character Psychology and Character Education*, University of Notre Dame Press, 2005.

Demir, Osman, “Tesânüd”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XXXX, s. 526.

Dilmaç, Bülent “İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, 1999.

Doğan, D. Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yay, Ankara 2013.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2013.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001.

Doğanay, Ahmet, “*Değerler Eğitimi*”, Cemil Öztürk (Ed.), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (255-286)*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2006.

Durak, Necdet, Kınalızade de Bir Erdem Olarak Tevazu, *SDÜİFD*, yıl 2015/2, sy. II, s. 115.

Ebû'l-Abbas Sihâbuddin Ahmed el-Kastallânî, *İrsâdü's-Sârî li-Serh-i Sahih-i'l-Buhârî*, I-XV, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990.

Ece, Hüseyin K., *İslam 'in Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2000.

el-A‘zamî, M. Mustafa, “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, ss. 368-372.

Erdem, Hüsameddin *Ahlaka Giriş*, Hü-Er yay., Konya 1994.

Eren, Mehmet, “Kuran ve Sünnete Göre Sıla-i Rahimin Önemi”, *İHAD*, Konya 2008, sy. XII, ss. 368-380.

Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahih'i ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya 2003.

Eren, Selim, “Toplumsal Norm Ahlak ve Din”, *CÜİFD*, 2007, ss. 289-316.

Ertan, Veli, “İslam Dayanışma ve Yardımlaşma Dinidir”, *DİBD*, c. V, sy. 9 Eylül 1966.

Eyüboğlu, İsmet zeki, *Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Fikret Karaman ve Diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2006.

G. Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev: H. Fikret Kanad, Örnek Matbaası, Ankara 1954.

Gazali, *İhya'u Ulumiddin*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Huzur Yay., İstanbul 1974.

Gövsä, İbrahim Alaettin, *Çocukta Duygusal Gelişim*, Hayat Yayınları, İstanbul 1998.

Güler, Zekeriya, “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîhi Üzerine”, *BEÜİFD*, c. II, sy. 1, 2015, ss. 1-23.

Gündüz, Turgay, *İslam Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 195.

Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar Ahlak psikolojisi, Ahlaki Değerler Ve Ahlaki Gelişme* profesörlük tezi, Özener Matbaası, İstanbul 1998.

Gürses, İbrahim, “Ön Yargının Nedenleri”, *UÜİFD*, c. XIV, sy. I.

Gürsoy, Kenan, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Ankara 1991, sy. I, s. 18-22.

Hatib el-Bağdadi, *Tarihu Bagdad*, c. II, s. 8-9.

Heyet, *Türkçe Sözlük*, TDKY., Ankara 1988.

Hökelekli, Hayati, “Müsâmaha”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c. III, İfav Yay., İstanbul 2006.

I. Wright, “Civic Education Is Values Education”, *Social Studies*, 1993, Vol: 84-4. Aktaran:

İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî Mukaddimetü Fethi’l-Bârî*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2005.

İmam Buhari, *Edebü’l Müfred*, çev. A. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974, sy. I, s. 288.

İmam Nevevi, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, çev. Hanifi Akın, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.

İşcan, Canay Demirhan, *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği*, HÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem - M.Ersin Kuşdil, “Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 2000, c. XV, sy .XXXV, ss. 59-76.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan Aile ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmi’u’s-Sahîh”, *DİA*, c. VII, ss. 114-123.

Kanger, Faruk, *Hz. Muhammed Ahlakını Referans Alan bir Karakter Eğitimi Modeli*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Karagöz, İsmail, “Kur’an ve Hadislerin Işığında Sabır ve İnsan”, *DİD*, c. XXXVIII, sy.I, 2002, ss. 5-22.

Karaman, Hayrettin, *Hadîs Usûlü*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1971.

Karasakal, Şaban, “Kur’an’da Dostluk Ahlakı”, *YYÜSBED*, 2008, sy. XV, ss. 78-112.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur’an’da Sadakat”, *İÜİFD*, Bahar 2010/1 (1) s. 119-120.

Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’da “Hayâ”/Utanma Olgusu”, *İÜİFD*, Güz, 2011/2 (2), ss. 1-47.

Kastallani, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (v. 923/1517), *İrşadü's-Sari li-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut 2009, I-XV.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, TDV Yay., Ankara, 1997.

Komisyon, Türkçe Sözlük, TÜK., Yay., Ankara, 2005.

MEB, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2010.

Misafirperverlik Değerini Öğretmekteki Rolü”, *Ulasalararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VI, sy. XXVI, ss. 470-481.

Mustafa Aydın vdğ, “İslâm Bağlamında Ahlâk,” Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul 2007.

Mustafa Önder - Adem Dölek, “Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber’in Sorumluluk Eğitimi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 13, sy. XXXX, (Yaz 2009), ss. 407-426.

Oktay, Ayşe Sıdika, “İslam Düşüncesinde Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, *DEM*, İstanbul 2007.

Okumuşlar, Muhiddin, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi, İlk Dönem İslam Toplumu Örneği*, Konya 2013.

Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1997.

Rıfat, Ahmet, *Tasvîr-i Ahlak*, “Adalet”, Kervan Kitapçılık, ts.

Sancak, Yusuf vdğ, “Mevlananın Nesnevi Adlı Eserinde Yer Alan Hikayelerin Misafir Perverlik Değerini Öğretmekteki Rolü”, *Ulasalararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VI, sy. XXVI.

Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yay., Ankara 1991.

Serdaroğlu, Ahmet, “Kötü Huylardan Gıybet”, *DİBD*, Aralık 1964, c. III, sy. 2-3, ss. 56-59.

Şengün, Mustafa, Ahlaki Gelişimin Psiko-Sosyal Dinamikleri, *OMÜİFD*, sy. XXIII, 2007, ss. 201-220.

TDK Türkçe Sözlük, Türk Tarihi Kurumu Basın Evi, Ankara, 1969.

Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, BDS Yay., by., 1994.

Topçu, Nurettin, *Ahlak*, İstanbul: Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Milliyet, İstanbul 1992.

Ulaş, Sarp Erk vdğ, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002.

Uysal, Enver, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, *UÜİFD*, 2003, c. XII, sy. I, ss. 51-69.

Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Aytemiz Kitabevi, Ankara ts.

Vedide Baha Pars vdğ, *Eğitim Psikolojisi*, MEB, İstanbul 1960.

Yıldırım, Cemal, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yay., Ankara 2004.

Yıldız, Kemal, “Sorumluluk”, *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, ss. 380-382.

Yıldız, Sakıp, “Dinimizde Yardımlaşmanın Yeri ve Önemi”, *DİBD*, c. III, sy. 10-11 Ekim-Kasım 1964.

Yılmaz, Mustafa, “Öğrenme Stili ve Değer Eğitimi”, *Dem Dergisi*, sy. II, (Ekim, Kasım, Aralık 2007).

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmu'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut, I-XXIII, Beyrut 1985.

Zenbil, Ramazan, *İmam Buhari Hayatı*, Nebevi Hayat Yay., 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet ERKAN;

1988 yılında KKTC-/Gazi Mağusa'da doğdu. 1999'da Dipkarpaz İlkokulu'nu, 2002'de Yeni Erenköy ortaokulunu, 2006'da Balıkesir İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 2012'de Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2016 yılında ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İletişim: mehmeterkan49@hotmail.com.tr